

ESAR

EĞİTİM ve SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

2023/1

Temmuz

ISSN: 2757-640X

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları

2023/1 (Temmuz) ISSN: 2757-640X

ESAR- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Mart, Haziran ve Aralık olmak üzere yılda dört kez yayınlanacaktır. Ayrıca yılda iki kez özel sayı yayımlanabilir. Dergi elektronik ortamda yayınlanacak olup, yayımlanan sayılara; esardergi.com adresinden erişim sağlanabilir. Makaleler intihal tespit programında gözden geçirilerek yayımlanmaktadır.

JSSR- Journal of Education and Social Sciences Research

2023/1 (July)

ISSN: 2757-640X

ESAR- Journal of Education and Social Sciences Research is an international refereed journal. It will be published four times a year, in March, June, and December. In addition, a special issue may be published twice a year. The journal will be published electronically and published issues; It can be accessed at esardergi.com. The articles are published after being reviewed in the plagiarism detection program.

Sahibi ve Sorumlusu/ Owner:

Anakara Yayıncılık Eğitim Araştırma ve Danışmanlık Şirketi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ramazan Şen

Dergi İletişim:

info@esardergi.com

Editör Kurulu:

Dr. William Martin Geible

Dr. Cebail Karadaş

Öğr. Gör. Ramazan Şen

Sayı Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Uğur ÖZGÜR

(Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi)

ESAR

Esar- Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi'nin Tarandığı İndeksler:

Index Copernicus

Asos İndex

ESJI

I2OR

Journal Factor

ESAR

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mesut Aydın, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Recep Dünder, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Hamdi Öney, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Karagöz, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Hacı Ömer Budak, Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Ömer Faruk Sönmez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Prof. Dr. Rahmi Doğanay, Fırat Üniversitesi

Prof. Dr. Erdal Açıkse, Munzur Üniversitesi

Prof. Dr. Rafet Metin, Bayburt Üniversitesi

Doç. Dr. Özkan Akman, Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç. Dr. Erkan Yeşiltaş, Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Recep Özman, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Bahadır Köksalan, İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. İhsan Ünlü, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Doç. Dr. Özlem Ulukalın, Artvin Çoruh Üniversitesi

Doç. Dr. Tekin Çelikkaya, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

Doç. Dr. Sibel Oğuz-Haçat, Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Elvan Yalçınkaya, Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Mustafa Müjdecı, Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail Efe, Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre Avcı, Siirt Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Çatma, İnönü Üniversitesi

Dr. Ökkeş Nariç, Namık Kemal Üniversitesi

Hakemler Kuruluna Teşekkür

Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisindeki 2021 / sayı 3'deki makalelerin değerlendirme sürecine zaman ayırarak değerli katkılarını sunan tüm meslektaşlarımıza teşekkür ederiz.

Makalelere Hakemlik Yapan İsimler:

Prof. Dr. Mesut Aydın, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Recep Dünder, İnönü Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa Müjdecı Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğretim Üyesi Cem Karakılıç Çankırı Karatekin Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan Doğan Kırıkkale Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cemal Karadaş, İnönü Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özcan Ekici, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Şihmetmet Yiğit, Osmaniye Korkutata Üniversitesi

Dr. İsmail Yıldız, MEB

Dr. Fatih Kaya İnönü Üniversitesi

Kitap Tanıtımı için Hakemlik Yapan İsimler

Nazım Karadağ, MEB.

Ramazan Kağnıcı MEB.

2023/ Sayı 1' de yayımlanan yazıların tümünün sorumluluğu Yazarlarına aittir.

The responsibility of all the articles published in 2023/ Issue: 1 belongs to their authors.

OKUR YORUMLARI / LETTRES

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi dergi editörlerine gönderiniz:

info@esardergi.com

ESAR

ESAR 2023/ 1 (TEMMUZ) YAZARLARI

Cemal AŐKIN Talip ASLAN Emel ÇELİK Nurcan ŐERBET
Öğretmenlerde İş Doyumunu Düzeyinin İncelenmesi (s. 1- 17)

Fazlı GÜNER Engin CÖMERT Mehmet ÖZTORUN
Öğretmenlerin Aile Aidiyeti ile İlgili Düşüncelerinin İncelenmesi (s. 18- 31)

İsmail EFE
Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılında Türkiye'ye Zorunlu Göçü: (Göçün Sebepleri, Türk Kamuoyundaki Akisleri Ve Sonuçları) (s. 32- 55)

Mehmet Korkud AYDIN
Türkmeneli: Türklerin Irak Coğrafyasındaki Tarihsel, Kültürel Mirası ve Bibliyografya Çalışması (s.56- 100)

Mehmet Sait YILDIZ
Sosyal Bilgiler Dersinde Ahlaki Etik Ve Değerler Eğitimi (s. 101- 112)

Ramazan ŞEN
Kitap Tanıtımı: Ökkeş, Narinç, Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri, Gece Kitaplığı, Ankara, 2020. (s. 113- 115)

Bahattin DEMİRTAŞ
Demir Kalenin Başbakanı Adnan Menderes'in ABD Ziyareti (1954) (s. 116- 130)

Yayın Etiği ve Yazım Kuralları (s. 131- 133)

Öğretmenlerde İş Doyumu Düzeyinin İncelenmesi

Cemal AŐKIN¹

Talip ASLAN²

Emel ÇELİK³

Nurcan ŐERBET⁴

Öz

Öğretmenlerin iş doyumunu düzeylerini incelemek amacı ile yapılan araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın veri toplama aracı Minnesota İş Doyumu Ölçeğidir. Araştırma verilerinin analizinde SPSS 24.0 istatistiksel analiz programından yararlanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi olarak $p<0,05$ alınmıştır. Araştırmanın sonucunda yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuğu olma durumu değişkenlerinin öğretmenlerin iş doyum düzeyini pozitif yönde etkileyen faktörler olduğu belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca depremde oturduğu evinin zarar görmemesi ve deprem sonrasındaki zamanı deprem bölgesinde geçiren öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin yüksek olduğu ve bu sebeple öğretmenlerin başka bir ile tayin olmak istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, İş Doyumu, Deprem

Examining the Level of Job Satisfaction in Teachers

Abstract

The survey model, one of the quantitative research methods, was used in the research conducted to examine the job satisfaction levels of teachers. The data collection tool of the research is the Minnesota Job Satisfaction Scale. SPSS 24.0 statistical analysis program was used to analyze the research data. In the study, $p<0.05$ was taken as the significance level. As a

¹ Tefik İleri İmam Hatip Ortaokulu, Yeşilyurt/Malatya, arturyus44@gmail.com.

² Kemal Özalper Anaokulu, Battalgazi/Malatya, t.arda@hotmail.com, Orcid: 0009-0008-6308-2783

³ Yavuz Selim ortaokulu, Dulkadiroğlu/Kahramanmaraş, ebashancelik@gmail.com, Orcid: 0000-0003-1699-7821

⁴ Tefik İleri İmam Hatip Ortaokulu, Yeşilyurt/Malatya, okty.srbt@hotmail.com.

result of the research, it was determined that age, gender, marital status, and having children were factors that positively affected teachers' job satisfaction level. The study also concluded that the job satisfaction levels of teachers who lived in the earthquake zone were not damaged in the earthquake and who spent the time after the earthquake in the earthquake zone, and therefore teachers did not want to be transferred to another province.

Keywords: Teacher, Job Satisfaction, Earthquake

Giriş

Öğretmenler, eğitim ve öğretimde öğrencilere kazandırılması amaçlanan bilgi ve davranışların aktarılmasından ve her yönüyle verilen eğitim ve öğretim görevlerinin yerine getirilmesinden sorumlu, öğreticilerdir. Öğretmenler, eğitim ve öğretimin amaçlarına ulaşabilmesi için yeni davranışlar kazanılsın ya da kazanılmasın, çeşitli değerlendirme ve gözlemlerle öğrencilerin tutum ve davranışlarının birçok yönden değişmesini sağlamaktadırlar (Ünal, 2017). Öğretmen, öğrenciler üzerindeki etkisi ve yönlendirmesiyle onların bilgilerini, davranışlarını, becerilerini, tutumlarını ve kişiliklerini değiştiren kişidir. Öğrenciler ile en aktif şekilde iletişimde olan öğretmenler öğrencilerin eğitime yönelmelerini sağlamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında öğretmenler eğitim-öğretimin en önemli unsurları arasındadırlar (Kılıç vd., 2004). Yeni nesilleri geleceğe hazırlamada oldukça etkili olan öğretmenler, topluma fayda sağlamak bilinç ve niteliğine sahip olmalıdır. İyi bir öğretmenin sahip olması gereken önemli nitelikler; eğitim ve öğretimde kullanılan yöntem ve teknikleri optimal ve etkili bir şekilde kullanan, olumlu ve düzgün bir kişiliğe sahip, iyi kararlar veren, sınıf yönetimini bilen bir yapıda olmalıdır (Akyıldız, 1996).

Öğretmenler, sosyal ilerleme ve gelişimin ön saflarında bulunmaktadır. Öğretmen, ülkenin ihtiyaç duyduğu nitelikteki bireyleri yetiştiren, öğrencilere aktarılması amaçlanan bilgileri öğreten, zorlukları tanıyarak üstesinden gelme yollarını gösteren, eğitimin tüm paydaşlarını eğitime dahil edecek şekilde ilişkiler geliştiren kişilerdir. Bu sebeple eğitimin önemli bir paydaşı olan öğretmenlerin nitelikli bir şekilde görev yapabilmeleri için önleyici tedbirler alınmalı ve öğretmenlerin daha iyi koşullarda görevlerini yapmaları sağlanmalıdır (Özdayı, 1990). İşinden keyif alan öğretmenlerin üretkenliklerini artırırken, tatminsizlik üretkenliklerini azaltır (Kılıç, 2008).

Öğretmenler işlerinin doğası gereği, oldukça yorucu koşullarda çalışmaktadırlar. Bu zor koşullara ilave olarak yaşanan doğal afetler öğretmenlerin daha zor şartlarda çalışmalarına sebep olabilirken, 6 Şubat tarihinde yaşanan ve asrın felaketi olarak adlandırılan deprem felaketi, evlere ve okullara zarar vermesinden dolayı öğretmenlerin iş doyumu düzeyleri üzerinde olumsuz etkiler doğurabilecek bir etki oluşturmuştur. Bu açıdan bakılarak çalışmada öğretmenlerin iş doyumu düzeyleri analiz edilmiştir.

İş Doyumu

İş doyumu kavramı ilk olarak 1920'lerde dile getirilmiş, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda önemi anlaşılmış ve insanların çalışma ortamından ve işlerinden aldıkları mutluluk ve sevinci anlatmak için bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bir çalışan işinden zevk alıyorsa ve

mutlu bir çalışma ortamında bulunuyorsa motive olarak iş doyumuna ulaşmaktadır (Çelikkalp vd., 2019). Öztürk ve Eysel'e (2021) göre iş doyumunun araştırma konusu yapılmasının nedeni; çalışanların iş doyumundan aldıkları hazzın yaşam doyumunu da etkilemesi ve insanların fiziksel ve ruhsal sağlıklarını doğrudan etkilemesidir. Çünkü iş doyumunu, çalışanların fiilen yaptıkları işle ilgili olumlu ya da olumsuz hissettikleri tüm durumları ifade etmektedir.

İnsanların işlerine ve iş ortamına ilişkin duyguları olumlu ise tatminden, olumsuz ise tatminsizlikten söz edilebilir. İş doyumunu çalışanların çalışma hayatından memnun olup olmamalarını anlatan bir kavramdır. İşgören çalışma ortamından zevk alıyorsa iş doyum düzeyi yükselirken, bunun tersiz durumda iş doyum düzeyi düşmektedir (Keser, 2006).

Bilimsel araştırmalarda, iş ve gündelik hayatta sıklıkla karşılaşılan iş doyumunun, birçok tanımı bulunmaktadır. Bazı yazarların iş doyumunu kavramına ilişkin farklı bakış açılarının olmasının yanı sıra örgütsel çalışmalarda yaygın olarak ele alınan iş doyumunu kavramı, çalışanın işini deneyimlemesi ve de işi değerlendirmesi neticesinde duygusal açıdan kendini pozitif hissetmesi durumu şeklinde ifade etmektedir (Aziri, 2011).

İş doyumunun en yaygın kullanılan tanımı, işin içeriği ne olursa olsun, örgüt çalışanlarının çalışma ortamına ve yaptıkları işe yönelik olumlu veya olumsuz davranışlarının bütünüdür. Başka bir ifadeyle iş doyumunu, çalışanın işine duyduğu pozitif veya negatif hislerin tümü şeklinde tanımlanabilmektedir (Karaaytaç, 2021). Mubarok ve arkadaşlarına göre (2022) iş doyumunu, çalışanın yaptığı işten duyduğu memnuniyeti ve çalışanın yaptığı işin kendisi için ne derece anlamlı olduğunu ve memnuniyetini ifade eden bir tanımdır. İş doyumunu, bir kişinin işten duyduğu doyum derecesi ve işine karşı tutumu olarak tanımlanabilir.

Yapılan araştırmalar, demografik özelliklerin iş doyumunu üzerinde etkili olduğu sonucunu ortaya çıkartmıştır. İş doyumunu üzerinde etkili olan demografik özellikler arasında; cinsiyet, yaş, eğitim, işteki yıl, medeni durum, statü ve iş deneyimi gibi özellikleri saymak mümkündür. Bunun yanında bireylerin psiko-sosyal durumu da iş doyumunu düzeyleri üzerinde etkili olmaktadır. Bireylerin psiko-sosyal durumları arasında ise; mükemmeliyetçilik, başarı isteği, takdir gibi özellikler sayılabilmektedir (Koroğlu, 2011). Öte yandan, iş tatmini, maaş, ilerleme fırsatları, denetim, işin kendisi ve meslektaşlar arasındaki ilişkiler belirleyici faktörlerdir (Alamdar vd., 2012).

İş Doyumunun Boyutları

İş doyumunu ile ilgili yapılan birçok çalışmanın bulgularına dayalı olarak iş doyumunun alt boyutları iki başlık altında toplanmaktadır. Bunlar kişisel boyut ve çevresel boyuttur. Bu iki boyut altındaki birçok farklı değişken iş doyumunu etkilemektedir. İş doyumunun kişisel boyutlarında; yaş, cinsiyet, kıdem, zeka düzeyi, eğitim düzeyi, sosyokültürel düzey ve diğer kişisel özellikler yer almaktadır. Başka bir çalışmada kişisel boyut, çalışanların iş yeri ve yaptıkları işten duydukları içsel tatmin olarak yorumlanmıştır (Çoban, 2019). Bunun ötesinde, bireysel düzeyde iş doyumunu etkileyen başka değişkenler de vardır. Bir organizasyonda çalışan insanlar, organizasyona değer katmak istemektedirler. Bu değer katma arzusu, kişinin iş doyumunu, kararlılığını ve üretkenliğini etkilemektedir. Çalışanlar örgüte değer kattıkça iş

doyumu artarken bu istek kişiden kişiye değişebilmektedir (Balcı, 2019). İş doyumunun bağlamsal boyutunda; çalışanların iş nedeniyle aldıkları ücretler, ikramiyeler, yükselme fırsatları, denetim ve örgütsel iletişim gibi unsurları içermektedir. Bir başka çalışmada çevresel faktörlerin işin kendisiyle ilgili olduğu belirtilmiş; çevresel boyutta çalışma ortamının durumunun, işle ilgili ihtiyaçların karşılanmasının ve işyeri yöneticilerinin davranışlarının iş doyumunu üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir (Erdil vd., 2004).

1. Ücret

İş yapmaktan elde edilen mali kazanca ücret denmektedir. Ücret, çalışmanın karşılığında elde edilen bir karşılık olması sebebiyle bireylerin çalışma sebeplerinin başında gelmektedir. Ücret, sadece çalışanların maddi ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamamakta, aynı zamanda çalışanların psikolojik doyumlarını da etkilemektedir. Çalışanlar için ücret belirlerken adil olunmalıdır. Çalışanların sıklıkla şikayet ettiği şey ücretlerin miktarı değil, ücretlerin adil olup olmadığıdır. Çalışanlar, ücretlerinin yetenek ve çabalarıyla orantılı olmasını beklemektedirler. İşverenlerin çalışanlarına ücret ödemeleri sırasında, deneyim, emek ve eğitim düzeylerini dikkate almaları halinde çalışanlarından daha fazla verim alabilmektedirler (Yelboğa, 2009). Ücret belirleme yöntemleri de ücretten sağlanan memnuniyeti etkilemektedir. Standart ücrete ek olarak, ikramiye, fazla mesai ücreti, ek ücret ve performans ücreti gibi ödüller, ücret memnuniyetini ve çalışan verimliliğini artırabilir. Çalışanlar; çalışma ortamından, iş arkadaşlarından, amirlerinden ve işin kendisinden hoşlanmayabilirler. Ancak bir iş için aldığı ücret, kişiyi o işte tutabilir veya memnuniyetini artırabilmektedir. Ücret memnuniyeti, iş doyumunu en çok etkileyen dış etkenlerden biridir (Aydemir ve Erdoğan, 2013)

2. Yükselme Olanakları

Terfi fırsatları, bir kurumun çalışanlara sunduğu hiyerarşi yapısının ilerlemesidir. Çalışanların örgüt içinde ilerleme olanağına sahip olmaları hem kendileri hem iş yeri açısından önemlidir. Çalışanlar çalıştıkları alanlarda adil bir yükselme olanağı beklemektedirler. Bu nedenle örgütün adil ve standart bir terfi sistemine sahip olmalıdır (Günbayı, 2001). Bir organizasyonda terfi yapısı çalışanın bakış açısına göre değişmektedir. Bazı çalışanlar örgütte terfi etmekten mutluluk duyarken bazıları bunu düşünmemektedir. Daha fazla başarı arzusu ve kararlılık duygusu ile işinde başarılı olan çalışanlar, organizasyonda ilerlemek için fırsat olmasını istemektedirler. Tersine, örgütteki iş konumundan memnun olan ve değişimden yana olmayan çalışanlar, örgütte yükselme fırsatlarından yararlanamayacaklardır. Yapılan bir araştırmada, sınırlı kariyer ilerleme fırsatlarına sahip bireylerin daha düşük iş tatminine sahip olduğunu bulmuştur (Altinkurt ve Yılmaz, 2013).

3. Denetim

Örgüt içerisinde yapılan tüm faaliyetlerin önceden belirlenmiş olan amaç ve kurallara uygunluğunun araştırılması faaliyetlerine denetim denir. Örgütler, başarmak istedikleri şey için planlar oluştururlar. Denetim, örgütlerin süreç boyunca planlamanın önemini korumalarına yardımcı olmaktadır. Çünkü denetim, örgütün ve faaliyetlerinin belirli kriterler çerçevesinde amaç ve plana göre yürütülüp yürütülmediğinin kontrol edilmesinden kaynaklanmaktadır

(Sanal, 2002). Başaran ve Güçlü'ye (2018) göre bir organizasyondaki kontrol sistemleri kritik öneme sahiptir. Her organizasyon faaliyetlerini yürütürken birçok sorunla karşılaşmaktadır. Eksikliklerin giderilmesi için denetim mekanizmasına yapılan geri bildirimler yoluyla bu sorunlar giderilebilmektedir. Denetim, demokratik ve yapıcı bir dil kullanılmalıdır. Sorunlar ve eksiklikler örgüt tarafından tespit edilir ve aşağılayıcı bir şekilde ifade edilirse iş doyumunu düşük olmaktadır. Yanlış denetimler veya denetimi yapanların yetersizlikleri çalışanların iş doyumlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Denetimin yapıcı denetim değil eleştiri şeklinde olduğu örgütlerde çalışanlar, denetlenmekten korkmakta, bu şekildeki denetlenmekten hoşlanmamakta, kendi kendini düzenleyen veya yapıcı kontrol uygulayan kuruluşlarda çalışmayı tercih edebilmektedirler.

4. Sosyal Haklar

Çalışanların maddi gelirlerinin yanı sıra sosyal hakları da yaşamları için ihtiyaç duydukları birçok hakkın karşılanmasını sağlamaktadır. İnsanlar iş yeri seçerken sadece kendi ekonomik gelirlerini değil, sosyal hak ve güvenceleri de önemsemektedirler. Sosyal haklar; çalışma, sendika kurma, dinlenme, sosyal güvenlik ve sağlık haklarını kapsamaktadır (Uygun, 2003). Literatürde yan haklar olarak da bilinen sosyal haklar, çalışanların güvenlik ihtiyaçlarını gelecek kaygısı taşımadan karşılamaktadır. Ayrıca kurum çalışanlarına sağlık hakları, emeklilik hakları, çalışma kolaylığı, işe gidiş gelişleri kolaylaştırıcı hizmet ve araçlar, drama, spor, sanat ve diğer sosyal faaliyetler ile hediye gibi sosyal haklar da sağlamaktadır. Bazı kuruluşlar bu hakları sadece işçilere vermemekte, aynı zamanda çalışan yakınlarına da bazı sosyal haklar tanımaktadır. Araştırmalar, çalışanlara sağlanan sosyal hakların ve ücretlerin, çalışanların genel olarak iş doyum düzeylerini yükseltici bir etkisinin bulunduğunu belirlemiştir (Yücesan, 2019).

5. Ödüllendirme

Performans ödüllendirme, başarılı çalışanları aynı meslek grubundaki çalışanların performans farklılıklarına göre ödüllendiren bir sistemdir. Çalışanlarına tasasız bir çalışma ortamı ve mutlu bir yaşam sağlamaya çalışan kuruluşlar, çalışanlarına iş ücretlerinin yanı sıra sosyal haklar ve performansa dayalı ödüller vermek zorundadır. Örgüt yöneticileri, çalışanlara adil bir şekilde teşvikler sağlamalıdır (Sevimli ve İşcan, 2005). Adil ödüllendirme sistemine sahip örgütlerde çalışanların iş tatmini daha yüksektir. Ödül ve ceza sistemi belirli kural ve normlara dayalı olmalıdır. Çalışanlar ödülü nasıl alacaklarını anlamalı, bu sebeple ödülü kimin ve neden aldığını açıkça belirtmelidir. Bu kurallar ve yorumlar kusurlu ise örgütsel adalet sarsılabilmekte ve iş tatmini olumsuz etkilenebilmektedir. Yüksek performans hak edenlerin ödüllendirilmemesi, düşük performans gösterenlerin ise hak etmeyenlerin ödüllendirilmesi örgütsel adaletsizliğin bir kanıtı olsa da çalışan motivasyonunu ve iş tatminini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Yıldırım, 2007).

6. İşin Yapılma Şekli

Çalışma tarzının bir alt boyutu, kural ve prosedürlerden memnuniyettir (Yelboğa, 2012). Bir kuruluşta yapılacak işlerin belirli kurallara ve yönergelere uyması gerekir. Bu kural ve

yönergeler bazı çalışanlar için işi kolaylaştırırken bazı çalışanlar için de zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, kural ve prosedürleri formüle ederken, çalışanları ve işin doğasını dikkate almak gerekmektedir. Bir kuruluştaki yöneticiler, kurallar ve yönergeler konusunda farklı görüşlere sahip olabilirler. Bazı yöneticiler çalışanlarına birçok kural ve prosedür uygularken, bazıları da çalışanlarına işlerini yapma özgürlüğü vermektedir (DeConinck, 2011). Yöneticilerin çalışanları sorumlu tuttukları kural ve prosedürlerin sayısı ve zorluğu da iş doyumunu etkileyebilir. Kurallar ve yönergeler ayrıca denetimi kolaylaştırır. Kurularda işlerin nasıl yapılacağına dair kurallar ve yönergeler var mı; yöneticiler ve amirler çalışanları bu kural ve yönergelere göre değerlendirebilir. Kontrol belirli standartlara göre yapıldığından adil bir yargılama yapılır. Böylesi bir uygulama çalışanların iş doyum düzeylerinin yükselmesini sağlamaktadır. Örgütlerde kural ve yönergelerin adil yapılmaması, her zaman ve her koşulda geçerli olmaması, belirli grup veya kişilerin kural ve yönergelerden sorumlu olmaması örgütsel adaleti bozduğu gibi çalışanların iş doyumunu da düşürmektedir (Aydın, 2014).

7. Çalışma Arkadaşları

İnsanlar günlük hayatlarının büyük bir bölümünü birlikte çalıştıkları çalışma arkadaşlarıyla sosyal ilişkiler kurmak zorunda oldukları işyerlerinde geçirmektedirler. Sosyal yaşam ve işyeri ilişkileri çalışanların iş doyumunun belirleyicileri arasında yer almaktadır. İş arkadaşlıklarının çalışanın iş doyum düzeyine olan etkileri pozitif yönde olabileceği gibi negatif yönde de olabilmektedir. İş doyumunu, koordineli çalışmayan, çalışma arkadaşları arasında fikir ve uyum sorunu yaşayan çalışanlardan olumsuz etkilenmektedir. Çalışanlar aynı bakış açısını ve aynı amacı paylaşan iş arkadaşlarıyla çalışmak istemektedirler (Bora, 2016). İş yerindeki tüm meslektaşlarıyla başarılı ilişkiler geliştiren çalışanlar, birbirlerine bağlıdır ve işbirliğine daha açık olmaktadır. Araştırmalar, çalışanlar ile yöneticileri ve meslektaşları arasındaki destekleyici ve başarılı ilişkilerin iş tatminini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Erdil vd, 2004).

8. İşin Yapısı

İşin mevcut yapısı çalışanların işlerinden memnun olmalarını ve dolayısıyla iş doyum düzeyini etkileyen faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Yelboğa (2012) iş yapısının alt boyutunu “yaptıkları iş, çalışanlar için anlamlıdır” şeklinde yorumlamaktadır. Çalışanlar, yaptıkları işin; kendileri, aileleri, şirketleri veya insanlık için önemli olmasını istemektedirler. Başarılı, işlerinden memnun olan çalışanlar, mevcut işlerinin yoluna devam etmeyi seçmektedirler. Çalışanların işlerini nasıl algıladıkları da iş doyumunun bir göstergesidir. İşin yapısının mevcut hali çalışanın algısına bağlı olmaktadır. Çalışanın bu yöndeki algısına göre çalışan işini anlamlı bir şekilde görüyorsa tatmin olmaktadır. İşyerinin fiziki altyapısı, işin niteliği ve zorluğu, yönetim biçimi, iş gücünün yetkinlikleri gibi değişkenler işin yapısını etkiler. Bir çalışanın hayata bakış açısıyla uyumlu olan işler, çalışanın iş tatminini de arttırmaktadır. Aynı şekilde işin ilginç olması, ahlaki değeri olması, çevrede önemli görülmesi ve toplumdaki yeri de iş yapısını ve iş doyumunu artıran faktörler arasındadır (Günbayı, 2001).

9. İletişim

Her örgüt, içinde çalışan insanların yaptıkları işlerle varlığını sürdürmektedir. Birlikte çalışan insanların iletişim kurmadan hemfikir olmaları ve işlerini yapmaları mümkün değildir. Bir örgütteki tüm personel ile onların astları, üstleri ve çalışma arkadaşları arasındaki iletişim, örgütsel iletişimi oluşturmaktadır. Bir örgütte iletişim, çalışan motivasyonunu, başarısını ve iş doyum seviyesini etkileyen önemli bir unsurdur. Örgüt içi iletişim, samimi ve yapıcı bir dilin yanı sıra sözlü ve yazılı olmayan yollarla da kurulabilir. Kurallar, yönergeler ve normlar örgütlerde iç iletişimin bir parçasıdır (Sevimli ve İşcan, 2005). Örgüt içi iletişim, uyumsuzlukları ortadan kaldırmakta ve aynı iş üzerinde çalışan çalışanlar arasındaki işbirliğini arttırmaktadır. Organizasyonda iyi bir dikey iletişim ile çalışanlar kendilerinden ne beklediğinin farkına varmaktadırlar. Yöneticiler de çalışanların tam olarak ne yapmasını istediklerini iletebilirler. Sonuç olarak, daha verimli ve başarılı bir şekilde çalışabilirler (Çınar ve Özyılmaz, 2019).

İş Doyum Düzeyinde Etkili Olan Faktörler

Bu faktörler arasında; yaş, cinsiyet, sınıf, kıdem, eğitim durumu, medeni durum gibi iş doyumunu etkileyen kişisel değişkenleri sıralayabiliriz. Çimen ve Şahin (2000), yaptıkları araştırmada, 20'li yaşlarında çalışmaya yeni başlayan kişilerin işinden beklenti düzeyinin üst düzeyde olması sebebiyle iş doyum düzeyinin düşük olduğunu, 30'lu yaşlarda ise çalışmaya ve çalışmaya alışkın oldukları için iş doyumlarının yükselmeye başladığını belirlemiştir.

Yapılan bir araştırmada, cinsiyet faktörlerinin kadınların iş doyumunu için önemli olduğunu göstermektedir. Kadınların çalışma hayatının ikinci işleri olarak görüldüğü, ana işlerinin ev işi olduğu, kadınlara erkeklerden daha az ücret ödendiği, kadınların çalışma hayatından beklentileri daha düşük ve iş doyumları daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Başaran, 2017).

Kıdem, bir kişinin ne kadar süredir çalıştığını ortaya koyan en önemli faktördür. Uzun yıllardır işyerinde olan çalışanların işlerinden daha fazla doyum almaları beklenmektedir. İş doyumunu etkileyen bir diğer kişisel faktör ise kişinin eğitim düzeyidir. Çalışanın iş doyum düzeyinde eğitim durumunun da etkisi bulunmaktadır. Bu ilişki pozitif veya negatif olabilmektedir. Aynı işi yapan ve farklı eğitim düzeyine sahip çalışanların iş doyumları farklıdır (Başaran, 2017). Bireyin eğitim düzeyi yüksek ve yaptığı işin kalitesi düşük ise iş doyumunu düşmektedir. Diğer bir durumda ise; eğitim seviyesindeki bir artış, işten zevk almada bir artışa yol açmaktadır. Bir kişinin medeni durumu da iş doyumunu etkilemektedir. Yapılan bir araştırmada bekarların evlilere göre işlerinden daha az memnun oldukları, bunun nedeninin ise evli kişilerin bakmakla yükümlü oldukları kişilerin daha fazla sorumluluğunun olduğu belirlenmiştir (Baysal ve Tekarslan, 1987).

Öğretmenler İçin İş Doyum Düzeyinin Önemi

Sadece çalışan birey için değil, aynı zamanda çalıştığı kurum için de önemli olan iş doyumunu, bireyin işinden beklentilerini karşılama düzeyi ile ilgilidir. Bir kişinin iş doyumunu yükselse iş verimi artar, kişinin iş doyumunu düşükse iş verimi düşer, çünkü bu kişinin işe karşı tutumu kayıtsızdır, çalışmaya devam etmesi ve görevlerini tamamlaması zordur. Bu nedenle iş doyumunu sadece bireysel işler için değil, örgütler içinde de önemlidir. Tüm mesleklerde olduğu gibi kişisel iş tatmini özellikle öğretmenler için de önemlidir (Yüksel, 2009).

Öğretmenlerin iş doyumunu arttıkça verimlilikleri de artmaktadır. Bir öğretmen mesleğini sevmediğinde strese girmekte ve bu stres nedeniyle işini yeterince yürütememektedir. İş doyumunu yaşamını doğrudan etkilemektedir. Kişi işinden memnun değilse, memnuniyetsizlik kaçınılmazdır ve bu nedenle kişi işinden kaçıp başka bir iş bulmaya çalışacaktır. Bu tür düşünceye sahip insanlar kaçınılmaz olarak sağlık sorunları geliştireceklerdir. Aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürürken işten daha fazla zevk alması, kişinin işi sahiplenmesi, iş verimliliğinin artması ve işten ayrılma düşüncesinin olmaması anlamına gelmektedir. Bireyin bir kurumdan duyduğu iş tatmini ve tatminsizliği o kuruma eleman bulmada hem olumlu hem de olumsuz etkilere sahiptir (Akbaş, 2006).

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Öğretmenlerin iş doyumunu düzeylerini incelemek için yapılmış olan bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modeli tercih edilmiştir. Tarama modeli, öğrenmeyi başarmak ve bireyin arzulan davranışını geliştirmek için uygulanan, geçmişte veya şu anda mevcut bir durumu tanımlama sürecinin tamamıdır (Karasar, 2011).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, 2022-23 eğitim öğretim yılında Malatya ilinde bulunan okullarda görev yapan öğretmenlerdir. Araştırmanın örneklemini ise (Tablo 1) evren içerisinden belirli bir metot kullanılmadan belirlenen 400 öğretmendir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri

		n(%)
Yaş	25 ve altı	112 (28,00)
	26-40	198 (49,50)
	41 ve üzeri	90 (22,50)
Cinsiyet	Kadın	221 (55,25)
	Erkek	179 (44,75)
Medeni Durum	Evli	182 (45,50)
	Bekar	218 (54,50)
	Kendi evimizde	12 (3,00)

Depremden Sonraki Günleri Nerede Geçirdiniz	Yurtta	185 (45,25)
	Çadır/Konteynerde	35 (8,75)
	Yakınların evinde	168 (42,00)
Evinizin Hasar durumu	Hasarsız	41 (10,25)
	Orta Hasarlı	104 (26,00)
	Ağır Hasarlı	182 (45,50)
	İlk anda yıkıldı	73 (18,25)
Çocuğunuz var mı?	Evet	182 (41,75)
	Hayır	218 (54,50)
Toplam Çalışma Yılı	10 yıl ve daha az	161 (40,25)
	11-20	122 (30,50)
	21 yıl ve daha fazla	116 (29,00)
Başka bir ile tayin olmak istiyor musunuz?	Evet	98 (24,50)
	Hayır	192 (48,00)
	Kararsızım	110 (27,50)
Toplam		400 (10,00)

Tabloya bakıldığında araştırmaya katılan 400 öğretmenden 198'i 26-40 yaşları arasındayken, 221'i kadındır. 218'i evli olan öğretmenlerden 185'i, 6 Şubat depreminden sonraki günlerini KYK yurdunda geçirmiştir. Öğretmenlerden 182'sinin evi ağır hasarlı e oturulamayacak durumdadır. 182 öğretmenin çocuğu vardır. 161 öğretmenin 10 yıl ve daha az çalışma süresi bulunmaktadır. Öğretmenlerden 192'si deprem sonrasındaki zor çalışma ve yaşam şartlarını göz önüne alarak başka bir ile tayin gitmek istemediklerini belirtmişleridir.

Veri Toplama Aracı

Minnesota İş Doyumu Ölçeği araştırmanın veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Minnesota İş Doyumu Ölçeği, çalışanların iş doyumunu ölçmek için kullanılan en önemli ölçektir. Minnesota İş Doyumu Ölçeği dünya çapında iş doyumunu ile ilgili birçok çalışmada kullanılmıştır. Weiss ve arkadaşları tarafından 1967 yılında geliştirilen Minnesota İş Doyumu Ölçeği 20 maddeden oluşmakta ve iki alt boyutta incelenmektedir. Bunlar; İçsel Doyum (İD) ve Dışsal Doyum (DD) dur. Araştırmada maddelerin iç tutarlılık katsayısı olarak Cronbach alfa değeri, 0,89 olarak bulunmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizinde SPSS 24.0 istatistiksel analiz programı kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizine geçilmeden önce, veri setine normallik analizi yapılmış, yapılan analizde veri setinin normal dağıldığı belirlenmiş ve bu sebeple öğretmenlerin demografik özellikleri ile iş doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin anlamlılık düzeyini tespit etmek amacıyla t Testi ve ANOVA Testi uygulanmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi olarak $p < 0,05$ alınmıştır.

Bulgular

Öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin incelendiği araştırmadan elde edilen veriler, öğretmenlerin demografik özellikleri ile karşılaştırılmış ve değişkenler arasındaki anlamlılık durumu aşağıdaki tablolarda ele alınarak yorumlanmıştır.

Tablo 2. Öğretmenlerin Yaşlarına Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İD Puanı	DD Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Yaş	25 ve altı	27,4±7,3	31,1±6,8	58,5±11,5
	26-40	33,2±7,6	35,6±7,1	68,8±13,1
	41 ve üzeri	48,1±10,3	42,2±7,4	84,0±13,9
	p	0,031	0,017	0,001

Tabloya göre öğretmenlerin yaşları ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). 41 ve üzeri yaşlarda olanların İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Cinsiyet	Kadın	39,6±9,1	33,9±8,8	73,5±11,5
	Erkek	33,5±8,8	30,1±6,9	63,6±10,9
	p	0,004	0,022	0,044

Tabloya göre öğretmenlerin cinsiyetleri ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Kadın öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları erkek öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Medeni Durumlarına Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Medeni Durum	Evli	21,6±6,2	30,0±6,6	51,6±8,64
	Bekar	32,6±8,3	31,1±7,1	63,7±7,3
	p	0,013	0,010	0,009

Tabloya göre öğretmenlerin medeni durumları ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Evli öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları bekar öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Deprem Sonrasında Yaşamlarını Geçirdikleri Yere Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Depremden Sonraki Günleri Nerede Geçirdiniz	Kendi evimizde	41,1±7,5	36,6±5,6	77,7±11,5
	Yurtta	25,6±6,5	28,±7,1	53,6±13,6
	Çadır/Konteynerde	11,3±11,2	21,5±6,6	32,8±14,3
	Yakınların evinde	36,5±7,4	31,4±7,2	67,9±13,1
p		0,001	0,030	0,022

Tabloya göre öğretmenlerin deprem sonrasında yaşamlarını geçirdikleri yer ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Deprem sonrasındaki günlerini kendi evinde geçiren öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Evlerinin Hasar Durumuna Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Evin Hasar Durumu	Hasarsız	41,5±5,6	38,4±5,9	79,9±7,1
	Orta Hasarlı	39,5±6,4	34,5±5,4	74,0±7,5
	Ağır Hasarlı	36,3±5,7	29,4±7,1	65,7±6,3
	İlk anda yıkıldı	21,6±5,9	22,3±6,3	43,9±6,8
	p	0,003	0,021	0,033

Tabloya göre öğretmenlerin deprem sonrasında yaşamlarını geçirdikleri yer ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Evleri hasarsız olan öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 7. Öğretmenlerin Çocuğu Olma Durumuna Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Çocuğunuz var mı?	Evet	38,6±8,2	41,1±5,5	79,7±11,5
	Hayır	31,3±7,1	37,9±6,8	69,2±10,6

p	0,051	0,001	0,007
---	-------	-------	-------

Tabloya göre öğretmenlerin çocuğu olma durumu ile İD puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık mevcut değilken ($p>0,05$), DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Çocuğu olan öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 8. Öğretmenlerin Toplam Çalışma yılına Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Çalışma Yılı	10 yıl ve daha az	27,5±8,6	31,5±5,5	59,0±5,6
	11-20	31,2±6,9	33,2±4,3	64,5±8,2
	21 yıl ve daha fazla	34,8±7,2	34,3±5,9	69,1±7,1
	p	0,052	0,001	0,011

Tabloya göre öğretmenlerin toplam çalışma yılı ile İD puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık mevcut değilken ($p>0,05$), DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Çalışma yılı 21 yıl ve daha fazla olan öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksektir.

Tablo 9. Öğretmenlerin Başka Bir Yere Tayin İsteme Düşüncesine Göre İş Doyum Düzeylerinin Analizi

		İ. D. Puanı	D. D. Puanı	Ölçek Toplamı
		Ort±SS		
Yaş	Evet	21,2±10,6	24,3±8,8	45,5±9,2
	Hayır	36,9±9,2	40,1±7,9	77,0±8,5
	Kararsızım	27,6±9,9	36,0±6,8	63,6±7,6
	p	0,001	0,003	0,011

Tabloya göre öğretmenlerin başka bir yere tayin olma düşünceleri ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık mevcuttur ($p<0,05$). Başka bir yere tayin olmak istemeyen öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksektir.

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin demografik özelliklerine göre farklılaşma durumunun incelendiği çalışmanın bu bölümünde araştırmada elde edilen veriler ilgili literatür ile karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Öğretmenlerin yaşları ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın mevcut olduğu belirlenmiştir. Kumaş ve Deniz (2010) araştırmasında öğretmenlerin yaşları ile iş doyum düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlılık bulunduğunu belirlemiştir. Ağırdaş (2014) yapmış olduğu araştırmada öğretmenlerin yaşları ile iş doyum düzeyleri arasında

istatistiksel olarak anlamlılığın mevcut olmadığını belirlemiştir. Polat (2018) de araştırmasında öğretmenlerin yaşları ile iş doyum düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılığın mevcut olmadığını tespit etmiştir. Araştırmada 41 ve üzeri yaşlarda olanların İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Yaşın yükselmesi ile kazanılan tecrübe öğretmenlerin işlerine de yansiyarak işlerinden daha çok memnun olmalarını sağlayabilmektedir.

Öğretmenlerin cinsiyetleri ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın mevcut olduğu bulunmuştur. Kumaş ve Deniz (2010) araştırmasında öğretmenlerin cinsiyetleri ile iş doyum düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlılık bulunduğunu belirlemiştir. Hasan (2022) ise yapmış olduğu araştırmasında öğretmenlerin cinsiyetleri ile iş doyum düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık mevcut olmadığını tespit etmiştir. Benzer şekilde Polat (2018) de yapmış olduğu araştırmada öğretmenlerin cinsiyetleri ile iş doyum düzeyleri arasında anlamlı farklılığın mevcut olmadığını belirlemiştir. Çalışmamızda kadın öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları erkek öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı yaptıkları işi daha çok içselleştirebilmekte ve bu sebeple de iş doyum düzeyleri daha yüksek olabilmektedir.

Öğretmenlerin medeni durumları ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın mevcut olduğu belirlenmiştir. Filiz (2014) yaptığı araştırmada öğretmenlerin iş doyumları medeni durumları arasında anlamlı bir fark bulunmamakta olduğunu belirlemiştir. Araştırmada evli öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları bekar öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Evli olan öğretmenler aile ilişkilerinin verdiği güven iklimi sebebiyle iş doyum seviyeleri yükselmektedir.

Öğretmenlerin deprem sonrasında yaşamlarını geçirdikleri yer ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın mevcut olduğu belirlenmiştir. Araştırmada deprem sonrasındaki günlerini kendi evinde geçiren öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksek olarak bulunmuştur. Deprem felaketini yaşayan öğretmenlerde diğer bireylerde olduğu gibi psikolojik olarak sorunlar yaşanabilirken, o zor günleri evinde geçiren öğretmenler kendilerini daha rahat hissetmelerinden dolayı iş doyum seviyeleri diğer öğretmenlere göre daha yüksek olabilmektedir.

Öğretmenlerin çocuğu olma durumu ile İD puanı arasında anlamlı bir farklılığın mevcut olmadığı, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın mevcut olduğu belirlenmiştir. Araştırmada çocuğu olan öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çocuğun olması ayrı bir sorumluluk gerektirirken, aynı zamanda bireylerin işlerine daha sıcak bakmalarına sebep olabilmektedir.

Öğretmenlerin toplam çalışma yılı ile İD puanı arasında anlamlı bir farklılığın mevcut olmadığı, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın mevcut olduğu tespit edilmiştir. Polat (2018) araştırmasında öğretmenlerin çalışma yılları ile iş doyum düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılığın mevcut olduğunu tespit etmiştir. Hasan (2022) yapmış olduğu araştırmada öğretmenlerin çalışma yılları ile iş doyum düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmadığını belirlemiştir. Ağırdaş (2014) araştırmasında öğretmenlerin çalışma yılı ile iş doyum düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlılığın

mevcut olmadığını belirlemiştir. Araştırmada çalışma yılı 21 yıl ve daha fazla olan öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Çalışma yılının artması öğretmenlerin tecrübe kazanmalarına ve çalışmakta oldukları okula alışmalarını sağlamakta ve bu da öğretmenlerin iş doyum düzeylerini yükseltmektedir.

Öğretmenlerin başka bir yere tayin olma düşünceleri ile İD, DD ve ölçek toplam puanları arasında anlamlı farklılığın bulunduğu belirlenmiştir. Araştırmada başka bir yere tayin olmak istemeyen öğretmenlerin İD, DD ve genel puan ortalamaları diğer öğretmenlerden daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Başka bir yere tayin olmama isteği, öğretmenlerin işlerinden memnuniyetlerini göstermektedir. Bir anda büyük bir yıkım olmasına rağmen bu durumun geçici olduğunu düşünen öğretmenler iş doyumunu yaşamalarından dolayı buldukları okulda çalışmayı sürdürmek istemektedirler.

Araştırmanın sonucunda yaş, cinsiyet, medeni durum, çocuğu olma durumu değişkenlerinin öğretmenlerin iş doyum düzeyini pozitif yönde etkileyen faktörler olduğu belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca depremde oturduğu evinin zarar görmemesi ve deprem sonrasında zamanı burada geçiren öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin yüksek olduğu ve bu sebeple öğretmenlerin başka bir yere tayin olmak istemedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Özellikle deprem sebebiyle oluşan olumsuz koşulların hızlı bir şekilde giderilmesi ve hasar gören okulların yeniden eğitim öğretime açılması ile öğretmenlerin işlerine daha sağlıklı bir şekilde devam etmesi ve bu şekilde de iş doyum düzeylerinin yükselmesi sağlanabilecektir.

Kaynakça

- Ağırdaş, Y. (2014). *Resmi liselerde dağıtımci liderlik ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin öğretmen görüşlerine dayalı olarak incelenmesi (Çorum örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akbaş, G. (2006). *İstanbul ili Bahçelievler ilçesindeki mesleki ve teknik eğitim okullarında çalışan öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akyıldız, H. (1996). The evaluations of teacher candidates about effective teacher features on the ideal – practical level, teacher training for the twenty – first century. *İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi*, 39-50.
- Alamdar, H. K. Muhammed, M. N. Muhammed, A. Wasim, H. (2012). İş memnuniyetinin çalışan performansı üzerindeki etkisi: Pakistan'daki özerk tıp kurumları üzerine ampirik bir çalışma. *Afrika İşletme Yönetimi Dergisi*, 6(7), 2697-2705.
- Altınkurt, Y. Yılmaz, K. (2014). Öğretmenlerin mesleki profesyonelliği ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Sakarya University Journal Of Education*, 4(2), 57-71.
- Aydemir, P. Erdoğan, E. (2013). İş görenlerin ücret tatmini, iş tatmini ve performans algısı. *Kamu-İş Dergisi*, 13(2), 127-153.

- Aydın, M. (2014). *Çağdaş eğitim denetimi*. 7. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aziri, B. (2011). Job satisfaction: a literature review. *Management Research ve Practice*, 3(4), 77-86.
- Balcı, A. (2019). İş doyumunu ve eğitim yönetimine uygulanması. *Ankara University Journal Of Faculty Of Educational Sciences (JFES)*, 16(1) , 575-586.
- Başaran, M. (2017) *Okul yöneticilerin yönetim biçimleri ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Başaran, M. Güçlü, N. (2018). Okul yöneticilerinin yönetim biçimleri ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(3), 949-963.
- Baysal, C. Tekarslan, E. (1998). *Davranış bilimleri*. İstanbul: Dönence.
- Bora, M. G. (2016). *Bir üniversite hastanesi idari kadro çalışanlarında iş doyumunu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çelikkalp, Ü. Temel, M. Bilgiç, Ş. (2019). Akademisyenlerin iş doyumunu ve etkileyen faktörler. *Yükseköğretim Dergisi*, 9(1), 59-66.
- Çınar, Ö. Özyılmaz, F. Z. (2019). İş tatmini ile yaşam tatmini arasındaki ilişki: Bayburt üniversitesinde bir uygulama. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), s.533-556.
- Çimen, M. Şahin, G. (2000). Bir kurumda çalışan sağlık personelinin iş doyum düzeyinin belirlenmesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 5(4), 53-67.
- Çoban, O. (2019). *Okul müdürlerinin hizmetkar liderlik davranışları ile öğretmenlerin iş doyumunu arasındaki ilişkiler*. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- DeConinck, J. B. (2011). The effects of ethical climate on organizational identification, supervisory trust, and turnover among salespeople. *Journal of Business Research*, 64(6), 617-624.
- Erdil, O. Keskin, H. İmamoğlu, S. Z. Erat, S. (2004). Yönetim tarzı ve çalışma koşulları, arkadaşlık ortamı ve takdir edilme duygusu ile iş tatmini arasındaki ilişkiler: tekstil sektöründe bir uygulama. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(1), 17-26.
- Filiz, Z. (2014). Öğretmenlerin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 157-172.
- Günbayı, İ. (2001). İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş doyumunu. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 1(2), 93-112.

- Hasan, M. (2022). *Öğretmen algılarına göre okulların yönetim düzeyleri ile öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışları ve iş doyumu düzeyleri arasındaki ilişki*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Karaaytaç, R. (2021). *Pandemi döneminde aile hekimliği uzmanlarının iş doyumu ve tükenmişlik düzeylerinin değerlendirilmesi*. Uzmanlık Tezi. Sakarya Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Sakarya.
- Karasar, N. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11), 100-119.
- Kılıç, E. (2008). *İş tatmini ve iş rotasyonu arasındaki ilişkinin incelenmesine dair otomotiv sektöründe bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kılıç, M. Kaya, A. Yıldırım, A. Genç, G. (2004). Eğitimci gözüyle öğretmen ve öğrenci, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Köroğlu, Ö. (2011). *İş doyumu ve motivasyon düzeylerini etkileyen faktörlerin performansla ilişkisi: turist rehberleri üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Kumaş, V. Deniz, L. (2010). Öğretmenlerin iş doyum düzeylerinin incelenmesi an investigation about job satisfaction of teachers. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 32(32), 123-139.
- Mubarok, T. M. S. Lindayani, L. Farizah, S. N. (2022). The relationship between job satisfaction and employee performance. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 657, 459-464.
- Özdayı, N. (1990). *Resmi ve özel liselerde çalışan öğretmenlerin iş tatmini ve iş streslerinin karşılaştırmalı analizi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk, E. B. Eysel, C. Ş. (2021). Esnek çalışmanın iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: telekomünikasyon sektöründe çalışanlar üzerinde bir araştırma. *International Journal of Management And Administration*, 5(9), 17-32.
- Polat, D. D. (2018). *Öğretmenlerin yılmazlık düzeyleri ile iş doyumu, mesleki tükenmişlik, örgütsel bağlılık düzeyleri ve örgüt iklimi algıları arasındaki ilişkilerin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Sanal, R. (2002). *Türkiye'de yönetsel denetim ve devlet denetleme kurulu*. Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.

- Sevimli, F. İşcan, Ö. F. (2005). Bireysel ve iş ortamına ait etkenler açısından iş doyumu. *Ege Academic Review*, 5(1), 55-64.
- Uygun, O. (2003). Küreselleşme ve değişen egemenlik anlayışının sosyal haklara etkisi. *Anayasa Yargısı*, 19(1), 11-45.
- Ünal, D. P. (2017). Öğretmen adaylarının mesleğe yönelik tutumlarını etkileyen örtük bir öge olarak öğretim üyesi davranışları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 7(3), 430-440.
- Weiss, D. J. Dawis, R. V. England, G. W. Lofquist, L.H. (1967). Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire. Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation, XXII, University of Minnesota
- Yelboğa, A. (2012). Örgütsel adalet ile iş doyumu ilişkisi: ampirik bir çalışma. *Ege Akademik Bakış*, 12(2), 171-182.
- Yıldırım, F. (2007). İş doyumu ile örgütsel adalet ilişkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(01), 253-278.
- Yücesan, E. (2019). *İşveren ve çalışanlar için maaş dışı yan hakların önemi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yüksel, Ö. (2009). *Beden eğitimi öğretmenlerinin iş doyum düzeylerinin araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Öğretmenlerin Aile Aidiyeti ile İlgili Düşüncelerinin İncelenmesi

Fazlı GÜNER¹

Engin CÖMERT²

Mehmet ÖZTORUN³

Öz

Öğretmenlerin aile aidiyeti ile ilgili düşüncelerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada nicel bir araştırma modeli olan tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın evreni Malatya ilinde bulunan MEB'e bağlı okullarda görev yapmakta olan öğretmenlerdir. Araştırmanın örneklemi ise evren içerisinde araştırmaya gönüllü olarak katılan 270 öğretmendir. Araştırmada veri toplama aracı olarak aile aidiyeti ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verilerinin analizlerinin yapılmasında SPSS 24.0 istatistiksel veri analiz programı kullanılmıştır. Araştırma sonucunda yaş, cinsiyet değişkenlerinin aile aidiyeti duygusu üzerinde etkili olduğu, yaşın ilerlememesi ile aile aidiyeti, düşüncesinin yoğunlaştığı, depresyon gibi bir felaket halinde aile bireylerinin bir arada olma ve yakınlarını kaybetme korkusu ile birbirlerine olan bağlarının ve buna bağlı olarak aile aidiyet hissinin de yoğunlaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretmen, Aile, Aidiyet, Aile Aidiyeti

Examining Teachers' Thoughts on Family Belonging

Abstract

The survey model, which is a quantitative research model, was used in this study, which was conducted to examine the thoughts of teachers about family belonging. The universe of the research is the teachers working in the schools affiliated to the Ministry of National Education in the province of Malatya. The sample of the research is 270 teachers who voluntarily participated in the research in the universe. The family belonging scale was used as a data collection tool in the study. SPSS 24.0 statistical data analysis program was used to analyze the

¹ 15 Temmuz Şehitleri Anadolu İmam Hatip Lisesi, Battalgazi/Malatya, rehber7@hotmail.com.

² Şehit Seracettin Kılınç İmam Hatip Ortaokulu, Yeşilyurt/Malatya, engin441977@hotmail.com.

³ Polis Amca İmam Hatip Ortaokulu, Yeşilyurt/Malatya, mehmetoztorun02_@hotmail.com

research data. As a result of the research, it has been determined that the age and gender variables have an effect on the sense of family belonging, and the thoughts of family belonging intensify with the lack of age, and in the event of a disaster such as an earthquake, the ties of family members to each other and the feeling of family belonging intensify due to the fear of being together and losing their relatives.

Keywords: Teacher, Family, Belonging, Family Belonging

Giriş

İnsanlar yaşadıkları toplum ve çevre ile etkileşim içinde olmak isterler ve başkaları tarafından kabul edilme ve ilişki kurma eğilimindedirler. Öyle ki insan kendini yalnız hissetmekten kaçınır ve kendini bir şeyin parçası olarak görme ihtiyacı duyar (Jones ve Carver, 1991). Levett-Jones ve diğerleri (2007) ait olma duygusunu, bireyleri yaşadıkları çevrenin bir parçası olmaya motive eden duygu olarak yorumlamaktadır. Zamanla, sosyal olarak mesafeli, kendini izole eden bir insandaki aidiyet duygusu kaybolabilirler. Aidiyet, bireylerin kendilerini topluluklarında bir yere sahip olarak görmeleri, bu topluluk içinde tanınmaları ve önemli olduklarını fark etmeleridir. Bu durum bireyin kendini içinde güvende hissettiği bir grubun parçası olarak görmesi şeklinde de yorumlanabilir (Avşar, 2019). Duru (2015) da benzer bir ifadeyle aidiyeti, bireyin kendisini bir sistemin parçası olarak değerlendirmesi ve bu sistemde bir anlamı olduğunu hissetmesi olarak tanımlamaktadır.

Maslow (1987), bir ihtiyaçlar hiyerarşisi ortaya koymuş ve birbiriyle ilişkili bu ihtiyaçların insanı bir bütün olarak oluşturduğunu açıklamıştır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi, farklı ihtiyaç düzeylerinden oluşur. Fizyolojik ihtiyaçlar minimumdandır. Acil ihtiyaçlar en alt seviyede bulunur. Üstlerin ihtiyaçlarının karşılanması için öncelikle astların ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. En üst seviye kendini gerçekleştirme seviyesidir. Üçüncü adım ait olma ve sevgi ihtiyacıdır. Hayatta kalma ve güvenlik ihtiyaçlarını tatmin ettikten sonra, bireyler bir ailenin veya grubun parçası olmak isterler ve kendilerini o gruba ait hissederler. Maslow ait olmayı, başkaları tarafından tanınmak, önemli biri olarak kabul edilmek ve bu anlamda başka birinin varlığını kabul etmek olarak tanımlamıştır. Bireyin en önemli ihtiyaçlarının başında ait olma ihtiyacını koyar.

Toplumun en temel yapı taşının aile olduğu konusunda kültürler arasında kabul gören bir anlayış olduğu bilinmesine rağmen, aile tanımı çoğu kez bu anlayış çerçevesinde formüle edilmektedir. Şimşek (2017) bu tanıma anne, baba ve çocuk arasındaki kan bağlarını ve etkileşimlerini de ekler. Gladding (2015) aile aidiyeti tanımında aile üyeleri arasındaki etkileşim ve iletişimin psikolojik, ekonomik, biyolojik ve tarihsel olduğuna dikkat çekmiştir. Tüm bu unsurlar dikkate alındığında aile, bireylerin doğumdan itibaren bünyesine dahil edildiği ve temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir toplumsal yapı, toplumsal bir kurumdur. Aile, toplumsal yaşamın temelidir. Toplumun sağlığının ve gücünün aileden kaynaklanabileceği söylenebilir. Ailelerin, bireylerin olumlu sosyal davranışları öğrenmeleri, sağlıklı ilişkiler kurmaları ve sürdürmeleri üzerinde güçlü bir etkisi vardır (Gençoğlu vd., 2014). Toplum ile sağlıklı ilişkiler kurulması gereken mesleklerden biri de öğretmenlik mesleğidir. Öğretmenler gelecek nesillerin eğitimi ve donanımlı olarak geleceğe hazırlanmalarına en etkili unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile kavramı toplumun önemli değerlerinden biridir ve aileye verilen önem,

toplumu bir arada tutucu bir özellik arz ederken, öğretmenlerin aile kavramına bakışları ve aile aidiyeti hisleri onların öğrencilerine yaklaşımlarını etkileyecek önemli bir faktör olmaktadır. Bu açıdan bakılarak araştırmada öğretmenlerin aile aidiyeti ile ilgili düşüncelerinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Aile

Aile, bir aile oluşturmak ve genellikle eşler, ebeveynler, çocuklar ve kardeşler olmak üzere kendi sosyal statülerinde birbirleriyle etkileşim kurmak için evlilik, kan veya evlat edinme bağlarıyla birleşmiş en küçük toplum birimidir. Aile, literatürde, çocukların yetiştirilmesini denetleyen işbirlikçi gruplarda bireyleri birleştiren, tüm toplumlarda var olan önemli bir sosyal kurum olarak uzun süredir tanınmaktadır. Ailelerin çoğu akrabalık, kan, evlilik veya aileye bireyleri getiren evlat edinmeye dayalı bir sosyal bağ üzerine kuruludur. Tüm toplumlar aileyi içermesine rağmen, sadece akrabalık toplumları tarihsel olarak farklılık göstermiştir. Ailenin kavramsal olarak bir kültürden diğerine geçiş yaptığı da söylenebilir.

Yirminci yüzyılda toplumun çoğu üyesi, aile birimini kan, evlilik veya evlat edinme yoluyla birbirine bağlı, genellikle birlikte yaşayan iki veya daha fazla kişiden oluşan sosyal bir grup olarak görüyordu. Başlangıçta, bireyler ebeveynleri ve kardeşleri olan bir ailede (sosyalleşme merkezli bir aile) doğarlar ve yetişkinler olarak insanlar kendi çocuklarına sahip olur veya evlat edinir (çoğalan aile). Dünyanın her yerinde evlenme yoluyla bir aile oluşturmak, insanların yasal olarak tanınan ilişkiler, ekonomik işbirliği ve düzenlenmiş cinsel davranış ve üreme dahil olmak üzere dayanışma beklediği bir kurumdur. Bu tanım, evliliğin kendisinin üreme için uygun bağlam olduğuna dair kültürel bir inancı doğrular. Evlilik Latince'de "anne", kimlik" anlamına gelir. Bununla birlikte, doğurganlık ve evlilik arasındaki bu bağlantı, bekar kadınlardan doğan çocukların oranı arttıkça zayıflamıştır (Macionis ve Plummer, 2002).

Weston'a (1991) göre araştırmacılar toplumsal yapıda yaşanan değişiklikleri gözlemleyip günümüz 'aile' kavramını değerlendirmekte ve mevcut yapıyı oldukça karmaşık bulmaktadırlar. Pek çok kişi artık sadece evli çiftler ve çocukları 'aile' olarak tanımlanmaya itiraz etmektedir. Çünkü bu herkesin tek bir standardı benimsemesi gerektiği anlamına gelmektedir. Gittikçe daha fazla insan, geleneksel olmayan aile bağları oluşturdukça, birçoğu artık akrabalık aileleri veya tercih ettikleri aileler, yasal veya kan bağı olan veya olmayan insanlar, birbirlerine ait olduklarını hissedenler kendilerini bir aile olarak tanımlamaktadır. O halde, bir aileyi oluşturan veya oluşturmayan şey ahlaki ve politik aynı zamanda hukuki ailelerde gündeme getirilen çağdaş 'aile değerleri' tartışmasının merkezinde yatan bir konudur.

Sosyolog Carrington (1999), aileyi farklı bir şekilde ifade etmekte ve onu işbölümü kavramı üzerinden açıklamaktadır. Ona göre aile birbirini seven ve koruyan insanlardan oluşur. Aileye akrabalık veya kurum fikriyle yaklaşmak yerine (ki bu çok durağan bir yapıyı ima eder) onu bir dizi faaliyet olarak görmektedir. Ailenin çeşitli çalışma biçimleri aracılığıyla nasıl olduğuna baktığı için kitabındaki bölümler bunu yansıtmaktadır. Beslenme işi (yemek yapan, alışveriş yapan, plan yapan) ev işleri (temizlik, bulaşık yıkama, bitki ve evcil hayvanların bakımı, evi tamir etme); akrabalık işi (çocuk bakımı, ebeveyn ziyareti vb.); tüketim işi (tv izleme dahil), tatilleri organize etmek, kıyafet ve ev eşyası satın almak), bakım işi de

diyebileceğimiz işler (eşlere, çocuklara ve diğerlerine bakmak). Tüm bunlar, hane halkı içinde bir tür devam eden işbölümünü ima etmektedir (Carrington, 1999).

Aidiyet

Aidiyet duygusu denilince akla ilk gelen güven duygusudur. Aidiyet, bir kişinin diğer insanlarla kurduğu güvenli bağlantıdır. Aidiyet duygusu bireylerin temel ihtiyaçlarından biridir. Aidiyet duygusu temel bir insan ihtiyacı olarak görüldüğünde kişisel yaşamda önemli bir yere sahiptir. İhtiyaçların taksonomisi üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında, bu çalışmaların aidiyeti bir ihtiyaç olarak ele aldığı ve bu ihtiyacı gidermenin insan hayatındaki önemine odaklandığı görülmektedir. Aidiyet, kişinin bir sistem veya ortama katılımı (Choenarom vd. 2005) ve o ortamın anlamlı, değerli ve önemli bir parçası olduğunu hissetmesidir (Duru, 2015). Başka bir tanıma göre aidiyet, kişinin güvendiği bir gruba duygusal olarak bağlanmasını ifade etmektedir. Aidiyet, bir insan ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır (Maslow, 2001). Aidiyet sadece bir duyguyu değil, diğer kişiye zaman, dikkat, çaba ve değer veren bir “eylemler veya davranışlar dizisi”ni ifade eder. Aidiyet duygusu, ruh ve beden sağlığında önemli bir faktör olarak görülmektedir. Aidiyet duygusu insanı güvende hissettirir (Duru, 2007).

Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisine göre, fiziksel ihtiyaçlar ve güvenlik ihtiyaçlarını sevgi, ait olma ve kimlik ihtiyaçları takip eder. Sosyal bir varlık olarak insanlar, aile, arkadaşlar ve çevrelerindeki çeşitli grup ve toplumlarla bağlantılar kurarak ait olma ihtiyacını karşılama eğilimindedir (Maslow 2001). Aile, bireyin biyolojik, psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarının yanı sıra sevgi ve aidiyet ihtiyaçlarını da karşılayan bir kurumdur. İnsanlarda aidiyet duygusu aile ortamında gelişmeye başlar ve sosyalleşme süreci boyunca devam eder. Aidiyet duygusu sosyalleşme sürecinin önemli bir parçasıdır. İnsanlar arasındaki fiziksel, zihinsel ve sosyal paylaşım arttıkça aidiyet duygusu da artmaktadır. Değer verilmek ve kabul edilmek, güvende hissetmek, sevilme ve değer verildiğini hissetmek, anlaşıldığını hissetmek, duygularını paylaşmak, kendini ifade etme fırsatına sahip olmak, aidiyet duygusunu arttırmaktadır (Özer 2015).

Aile Aidiyeti

Birey dünyaya geldikten sonra ilk iletişim kurduğu sosyal gurup ailedir. Aile, bireyin hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Ailenin tanımı çok kapsamlı ve farklıdır, varlığımızın her yönünü etkilemektedir. Anlamlar ve duygular kişiden kişiye hatta çağdan çağa değişmektedir. Bireysel hayatın temel taşı olan aile, toplumun da temel taşı olma özelliğine sahiptir. Toplumlar kültür, ekonomi, örf, adet, geçmiş birikim vb. açılardan farklılık gösterebilir de aynı yeri paylaşmaları, ortak ekonomik harcamalara sahip olmaları, bireysel farklılıkları vb. birçok ortak noktaları da vardır (Güler ve Ulutak, 1992). Aile kavramı insanlık tarihi boyunca varlığını sürdürmüş ancak farklı kültürlerin etkisi altında farklı şekillerde tanımlanmıştır. Türk Dil Kurumu'na (2023) göre "karı, koca, çocuklar ve kardeşler arasında evlilik ve akrabalığa dayalı münasebetlerin oluşturduğu toplumdaki en küçük birliktir." Aile kavramının farklı kültürlerin etkisi altında birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Dinamik yapısı nedeniyle sürekli bir değişim ve dönüşüm döngüsü içinde olması aile kavramının evrensel bir tanımını yapmayı güçleştirmektedir.

Marshall (1999), aile yapısının değişim ve dönüşüm sürecine uyum sağlayabildiğine dikkat çekmiştir. Aile, toplumu belirleyen ve düzenleyen ilk kurumdur ve toplumun temel taşıdır. Toplumsal yapıdaki arzu edilen değişimler evde başlamaktadır. Toplumsal yapının temeli ailedir. Ailede başlayan değişimler toplumsal yapıda da değişimleri beraberinde getirebilmektedir. Kişi ilk deneyimini ailesiyle yaşamaktadır. Ailelerin çocuklar için rol model olması, çocuğun düşünce ve davranışlarını etkili bir şekilde şekillendirebilir. İletişim kalıpları, sorun çözme yolları, öncelikle aile üyeleriyle kurulan ilişkilerle oluşmaktadır. Sosyal hayat aile ile öğrenildiği için ailenin daha birçok işlevi vardır. Aile, eğitimin başladığı toplumsal bir kurum olarak yakın ilişkiler kurma, başkalarıyla ilişki geliştirme, ekonomik bilgiye hakim olma gibi toplumsal devamlılığı sağlama işlevlerine sahiptir (Kır, 2011).

Aileler, bireyin hayatını şimdi olduğu gibi gelecekte de etkileyebilir. Ailenin çocuğun karakteri, davranışları ve ruh hali üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Aile, fiziksel ihtiyaçların yanı sıra duygusal ihtiyaçları da karşılayan bir kurumdur. Burası insanların sevgi, ait olma, bağlılık ve iyi hissetme gibi duyguların önemli kısımlarını deneyimledikleri yerdir (Yavuzer, 2012).

Zaman, toplum ve aile yapılarındaki değişimlere rağmen, ailelerin işlevleri toplumu büyük ölçüde etkiledikleri için önemini korumaktadır. Sağlıklı aileler sağlıklı toplumlar oluşturmaktadır. Sorunların abartılmadan çözüldüğü, etkili iletişimin kullanıldığı, kuralların yaşanan durumlara göre uyarlandığı, katı ve keskin değil esnek olduğu sağlıklı bir aile ortamında, bir yapı içinde yaşayabilen bireydir. Aile bir arada, kendini güvende hissediyor ve yaratıcılık engelsiz bir halde olmaktadır (Nazlı, 2021).

Başka bir deyişle, sağlıklı bir aile tam anlamıyla işleyen bir ailedir. Aralarındaki ilişki, birbirinin gelişimini destekleyen, mevcut sorunları sağlıklı bir şekilde çözen, birbirini anlayan ve anlatan bir ilişkidir. Bu tür yaşamları olan bireyler, aileleriyle oluşturdukları toplumla da bu sağlıklı bağı geliştirmektedirler (Allender ve Spradley 2005). Aileler, kültürel yapıların ve toplumsal değerlerin nesilden nesile aktarımını sağlar. Geçmişten günümüze insanların duygusal ihtiyaçları ve fiziksel ihtiyaçları, insanların yaşamlarında önemli bir rol oynamıştır. Bireylerin aile üyeleri tarafından karşılanmasını bekledikleri ihtiyaçları vardır. Herkes sevmeye, sevmeye, bağlı hissetmeye, güvende olmaya, sağlıklı ve yakın ilişkiler kurmaya ihtiyaç duyar (Mavili-Aktaş, 2000).

Aidiyet duygusu, bireylerin temel duygusal ihtiyaçlarından biri olarak sayılabilir. Aidiyet kavramının Türk Dil Kurumu (2023) tarafından tanımlanan farklı tanımları vardır; Bunlar; ilişki, ilgi, iki şey arasındaki herhangi bir bağlılık olarak sıralanmaktadır. Aidiyet, bireyin çevresinde saygı, sevgi, değer ve güven unsurlarının karşılıklı varlığından duyulan tatmindir. Bireyler, hayatın her aşamasında aidiyet duygusunu ve beraberinde gelen olumlu duyguları yaşamaya ihtiyaç duyarlar. Aidiyet evrensel bir ihtiyaç olduğu için bireyin ruh sağlığını büyük ölçüde etkilemektedir (Yusufoglu ve Cerev, 2019).

Aidiyet duygusu, bireylerin kendilerini içinde buldukları koşullara göre değişiklik göstermektedir. Bireyin aidiyet duygusu aile, meslek, aile, okul, şehir, ülke gibi birçok farklı kuruma göre değişebilmektedir. Tural (2022) yaptığı bir çalışmada aidiyet ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki, ancak reddedilme ile zayıf bir ilişki bulmuştur. Bireyin kendini iyi

hissettiği ve kabul gördüğü bir ortamda aidiyet duygusu görülebilir. Kişisel gelişim ve memnuniyet üzerinde de etkisi vardır. Hissettiğimiz aidiyet duygusu evde başlayan duygusal bir ihtiyaçtır. Ailede başlayan ve öğrenilen davranış, tutum ve düşünceler geleceği de etkiler ve hayatı şekillendirir. Bunlardan biri de bireyin geleceğini etkileyen anne-baba, çevre ve yakın ilişkilerle kurduğu ilişkiye bağlı olan aidiyet duygusudur. Aile üyelerinin bir bireye karşı gösterdikleri hoşgörü, saygı, şefkat gibi olumlu duygular, bireyle kurdukları bağları olumlu yönde etkileyebilmektedir (Hagerty vd., 2002).

Olumlu bağlılığın aidiyet üzerinde de olumlu bir etkisi vardır. Bu durum aidiyetle gelen olumlu duygulara katkı sağlamaktadır. Sosyal ve psikolojik problemler aidiyet eksikliği ile ilişkilidir. Aile, kişisel ve sosyal sorunların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Aile içinde inşa edilen iletişim, bağlılık, hoşgörü, saygı ve takdir unsurları, insanların karşılıklılık ilkesini göz önünde bulundurarak yaşayarak karşılıklı tatmin yaşamalarını sağlar. Aidiyet araştırmaları ait olunan yere göre değişiklik göstermektedir. Aile aidiyeti konusunda Türkiye'de yapılan araştırmaları incelendiğinde bu konunun önemine ilişkin çok az araştırma yapıldığını görülmektedir. Aile aidiyeti ile ilgili araştırmaların artması, mevcut sosyal ilişkileri ve psikolojik işleyişi etkileyerek geleceği şekillendirebilecektir. Bu durum karşılaşılan sorunların tespit edilmesine ve çözüm önerileri açısından önemli olmaktadır. Belirsizlik kaygı yaratırken, kaygının olduğu yerde bireyler aidiyet duygusu hissetmeyebilirler. Bu onun sosyal çevresi için sorunlara neden olabilmektedir. Aidiyet, bireyin çevresi hakkında iyi hissetmesini, orada olmaktan mutlu olmasını ve kendisini o yerin bir parçası olarak görmesini sağlamaktadır. Aile aidiyeti intihar davranışına karşı koruyucu bir etki olarak da kendini gösterebilmektedir (Hagerty vd., 2002).

Aidiyet Oluşumunu Engelleyen Sebepler

1. Değersizlik Hissi

Aidiyeti engelleyen en önemli faktör değersizlik duygusudur. Bir çocuk veya herhangi bir birey için en istenmeyen davranışlardan biri, onu görmezden gelmek ve kendini önemsiz hissettirmektir. Bu iki faktör davranış bozukluklarına, kişilik kaybına ve aidiyet kaybına neden olur. Değersizlik ya da değer kaybı hissinin nedeni çocukla kurulan iletişimde yatmaktadır. Değer ve değersizlik bir kişiden diğerine sözlü ve sözsüz iletişim yoluyla aktarılmaktadır. Ebeveynleri onlara sevgi, değer ve saygı göstermezlerse çocuklar genellikle kendilerini değersiz hissetmektedirler. Değer duygusundaki en önemli faktör doğallıktır. Doğallık durumu bozulduğunda, değer duygusu da bozulur. Çocukların insan olmanın ürettiği değeri görememeleri, kendilerini değersiz hissetmelerine yol açar. Anne babaların çocukları ile kaliteli zaman geçirmeleri onlara sevildiklerini hissettirecektir. Ancak ebeveynlerin birlikte geçirdikleri süre boyunca doğrudan ilgi göstermemeleri ve farklı yönleri odaklanmaları çocuğun duygularının önemsenmemesine ve çocuğa değersizlik duygusu vermesine neden olabilir. Bu nedenle, yalnızca ebeveynlerin fiziksel varlığı çocuğun yeterli duyguyu kabul etmesine engeldir (Düner, 2022).

2. Koşullandırma

İlgi ve şartlandırma, aidiyet duygusunun oluşmasını engelleyen iki önemli faktördür. Bir kişi manipüle edildiğini ve şartlandırıldığını fark ederse, gerçek davranışın algılanan değeri

azalır. Bir kişi, başka bir kişiyle ilgili başka bir şeye bağlı davranışlar sergiliyorsa, o kişi kendini değersiz hissedebilir. Ödül vermek aynı zamanda koşullandırma ve çağrışımla ilgilidir. Her türlü başarı duygu uyandırmaktadır. Bu duygu kişiye bir sonraki davranışı gerçekteştirmesi için motive edebilir. Dolayısıyla bir erkeğin neler yapabileceğini görmek, kendine güven ve yetersizlik duygusuna karşı bir direnç yaratmaktadır (Düner, 2022).

3. Suçluluk

Suçluluk duygusu hakim olan insanlar, bir aidiyet duygusu oluşturma yeteneklerini bozarlar ve kendilerini güvende hissetmekte ve başkalarına güvenmekte güçlük çekmektedirler. Birinin yanında suçluluk duygusu, o kişiyle tatmin edici bir bağ kuramama ve sürekli bir kendini koruma ihtiyacı doğurabilmektedir. Sürekli hata yapan çocuğun kimliği suçluluk duygusuna dayanmaktadır. Bu durum kişilerin güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmelerini engelleyebilmektedir. Suçluluk duygusu, kişinin kendisini sürekli savunduğunu ve koruduğunu hissettirmektedir. Çocuklukta geliştirilen duygular yetişkinliğe taşınmaktadır. Birey, çevresindeki olumsuz durumları kendisiyle eşleştirerek suçlamaya devam eder. Bir çocuğun suçluluk duygusu altı yaşından önce en güçlü halindedir. Altı yaşında suçluluk duygusu ve çocukluktan yetişkinliğe geçiş, anne ve baba egemenliğine göre şekillenmektedir. Ergenlik çağından itibaren çocuk yavaş yavaş kendini koruma altına almaktadır. Sonuç olarak, çocukta nefret ve küskünlük duyguları oluşmaya başlarken, nefret ve düşmanlık aidiyetin önündeki en büyük engel olmaktadır (Düner, 2022).

4. Güvensizlik

Güvenlik, kişilik gelişimindeki en önemli faktörlerden biridir. Güvenlik, güven duygusunun sonucudur. Bir çocuğun kişiliğinin ve duygularının gelişmesi için çocuğun kendini güvende hissetmesi gerekir. Aksi takdirde, duygusal gelişim dönemleri kesintiye uğramaktadır. Aidiyet için insanlara güvenlik duygusu vermek yeterli değildir. Aidiyet, şifreli diyaloglar, muğlak cümleler, özneleri, nesneleri, isimleri göründüğünden çok, olduğundan farklı bir şekilde tanımlamaya çalışmak ve göndermeler söz konusu olduğunda bile çocuğun kendini güvensiz hissetmesine neden olabilir. Güvensizlik; yetersizlik, değersizlik, suçluluk gibi olumsuz duyguların sonucudur. Aynı zamanda kişiye özgü olmaktan çok genel bir duygu durumunu ifade eder. Güvenlik ise insanların davranışları, tutumları ve ilişki kalıplarıyla ortaya çıkma eğilimindedir. Güven, mutluluk ve huzur getirmektedir. Birey kendini güvende hissetmiyorsa, duygularını tam olarak ifade edemeyecektir. Duygusal dünyadaki deneyimlerin başkalarına iletilmesindeki zorluk, aidiyet ilişkilerinde de zorluklarla karşılaşıldığını düşündürür (Düner, 2022).

5. Ulaşamamak

Kişinin kendini ifade edebilmesi karşısındaki kişiye el uzatıyor demektir. Aidiyet duygusu ancak ulaşılabilenlerle kurulabilmektedir. Bu durumda anne babanın beden yapısı, zihin, sosyal yaşam ve duygular açısından yakınlıklarını sürdürmeleri önemlidir. Sağlıklı ebeveyn-çocuk ilişkileri yetişkinlere mahsustur. Çoğu ebeveyn duygularını (üzüntü, mutluluk) çocuklarından gizlemektedir. Ancak çocuk, anne babasının hissettiklerini hissedebildiğinde ve hissettiklerine benzer bir karşılık aldığında aidiyet kazanmış demektir (Düner, 2022).

6. Ön Yargı

Önyargı genellikle olumsuz bir kavram olarak görülmektedir. Ancak yargılama sonrası süreçle ilgili ön bilgi sağladığı için herkeste mevcut olmalıdır. Çocuklar, ailenin veya yaşamın her aşamasında yavaş yavaş bilgi biriktirir. Bu nedenle çocuğun aileye güvenle tutunabilmesi ve aidiyet duygusu oluşturabilmesi için zihninde olumsuz düşünceler birikmesine izin verilmemesi önemlidir. Bir çocuğu hayatının ilk altı yılında duygusal olarak yaralı bir durumda büyütmek, onun ailesi hakkında olumsuz düşünmesine neden olabilir. Çocukların güçlü bir aidiyet duygusu oluşturmak için olumlu deneyimlere ihtiyaçları vardır. Bir çocuğun "duygusal hafızasında" ne kadar az olumsuzluk varsa, aidiyet duygusunu hissetmesi o kadar kolay olmaktadır. Günümüzde gençlerin ve çocukların karşı karşıya kaldıkları önemli sorunlardan biri de gerçeği yansıtmayan ilişkilere kapılmaları ve aileleri hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmalarıdır. Bu durum aidiyet duygusunun oluşmasını zorlaştırmaktadır (Güneş, 2020).

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Öğretmenlerin aile aidiyeti ile ilgili düşüncelerinin incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada nicel bir araştırma modeli olan tarama modeli kullanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni Malatya ilinde bulunan MEB'e bağlı okullarda görev yapmakta olan öğretmenlerdir. Araştırmanın örneklemini ise (Tablo 1) evren içerisinde araştırmaya gönüllü olarak katılan 270 öğretmendir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Kişisel Özellikleri

		F	%
Yaş	25 ve altı	98	36,30
	26-35	82	30,37
	36-45	60	22,22
	46 ve üzeri	30	11,11
Cinsiyet	Kadın	145	53,70
	Erkek	125	46,30
Medeni Durum	Evli	195	72,22
	Bekar	75	27,78
Çocuk var mı?	Var	183	67,78
	Yok	87	32,22
Depremden etkilenme	Hafif	25	9,26
	Orta	160	59,26
	Yüksek	108	40,00
	Toplam	270	100

Tabloya bakıldığında araştırmaya katılan öğretmenlerden %36'sının 25 ve altı yaşlarında, %30'unun 26-35 yaşları arasında olduğu, %53,7'sinin kadın olduğu, %72,22'sinin

evli olduğu, %67,78'inin çocuğunun olduğu görülmektedir. Öğretmenlerden %59,26'sı orta, %40'ı ise 6 Şubatta yaşanan deprem felaketinden yüksek düzeyde etkilendiğini belirtmişlerdir.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak aile aidiyeti ölçeği kullanılmıştır. Aile Aidiyeti Ölçeği: 17 sorudan oluşan ölçek Mavili ve ark. (2014) oluşturulmuştur. 5'li likert tipinde olan ölçek, kendilik aidiyeti ve aile aidiyeti olarak iki alt boyuttan oluşmaktadır. Aile aidiyeti alt boyutu bireyin ailesinin kişiye aktardığı duyguyu, kendilik aidiyeti alt boyutu ise bireyin ailesine karşı beslemiş olduğu duyguyu ifade etmektedir. e olan duygusunu, Kendilik aidiyeti alt boyutu 2'si olumsuz olmak üzere 12 maddeden oluşmaktadır. Aile aidiyeti alt boyutu ise yine 2'si olumsuz olmak üzere 5 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte olumsuz olan 5, 7, 9 ve 12. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri . 82'ken (Mavili vd. 2014). bizim çalışmamızda .92 olarak belirlenmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırma verilerinin analizlerinin yapılmasında SPSS 24.0 istatistiksel veri analiz programı kullanılmıştır. Araştırma verilerinin normallik durumunu belirlemek amacıyla yapılan çarpıklık-basıklık analizinde verilerin normal dağılım gösterdiği belirlenerek analizlerde t Testi ve Anova testi uygulanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırmadan elde edilen verilerin analizleri ve bu analizlerin yorumları bulunmaktadır.

Tablo 2. Öğretmenlerin yaşlarına Göre Aile Aidiyeti Düzeyleri

		N	\bar{x}	sd	F	p
Kendilik Aidiyeti	25 ve altı	98	3,225	0,385	1,321	0,007
	26-35	82	3,425	0,637		
	36-45	60	4,320	0,732		
	46 ve üzeri	30	4,228	1,541		
Aile Aidiyeti	25 ve altı	98	4,001	0,333	0,399	0,011
	26-35	82	3,912	0,741		
	36-45	60	3,825	0,623		
	46 ve üzeri	30	3,421	0,419		
Aile Aidiyeti Genel	25 ve altı	98	3,992	0,321	1,654	0,002
	26-35	82	4,001	0,654		
	36-45	60	4,200	0,123		
	46 ve üzeri	30	4,323	0,789		

Tabloda yer alan bilgilere bakıldığında araştırmaya katılan öğretmenlerin yaşları ile aile aidiyet alt boyutları ve ölçek toplamı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Kendilik aidiyet düzeyi en yüksek olanlar 36-45 yaşları arasında olanlarken, aile aidiyeti düzeyi en yüksek olanlar 25 ve altı yaşlarında olanlar, ölçek toplam puanı en yüksek olanlar ise 36-45 yaşları arasında olan öğretmenlerdir.

Tablo 3. Öğretmenlerin Cinsiyetlerine Göre Aile Aidiyeti Düzeyleri

		N	\bar{x}	sd	t	p
Kendilik Aidiyeti	Kadın	145	3,721	0,725	0,632	0,010
	Erkek	125	3,442	0,623		
Aile Aidiyeti	Kadın	145	3,852	0,428	0,299	0,000
	Erkek	125	3,621	0,732		
Aile Aidiyeti Genel	Kadın	145	3,425	0,630	0,426	0,021
	Erkek	125	3,633	0,521		

Tabloda yer alan bilgilere bakıldığında araştırmaya katılan öğretmenlerin cinsiyetleri ile aile aidiyet ölçeği alt boyutları ile ölçek toplam puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Kadın öğretmenlerin kendilik aidiyeti ve aile aidiyeti alt boyut puanları erkek öğretmenlere göre daha yüksekken, erkek öğretmenlerinin ölçek toplam puanı daha yüksektir.

Tablo 4. Öğretmenlerin Medeni Durumlarına Göre Aile Aidiyeti Düzeyleri

		N	\bar{x}	sd	t	p
Kendilik Aidiyeti	Evli	195	3,225	0,325	1,201	0,057
	Bekar	75	3,412	0,421		
Aile Aidiyeti	Evli	195	3,632	0,924	1,336	0,100
	Bekar	75	3,426	0,712		
Aile Aidiyeti Genel	Evli	195	3,821	0,800	1,402	0,069
	Bekar	75	3,719	0,625		

Tabloya göre öğretmenlerin medeni durumları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Bekar öğretmenlerin kendilik aidiyeti puan ortalamaları evli öğretmenlere göre daha yüksekken, evli öğretmenlerin aile aidiyeti ve ölçek toplam puanları bekar öğretmenlere göre daha yüksektir.

Tablo 5. Öğretmenlerin Çocuğu Olma Durumuna Göre Aile Aidiyeti Düzeyleri

		N	\bar{x}	sd	t	p
Kendilik Aidiyeti	Var	183	3,627	0,702	0,126	0,220
	Yok	87	3,421	0,309		
Aile Aidiyeti	Var	183	3,662	0,622	0,852	0,062
	Yok	87	3,429	0,842		
Aile Aidiyeti Genel	Var	183	3,526	0,475	1,001	0,082
	Yok	87	3,486	0,521		

Tabloya göre araştırmaya katılan öğretmenlerin çocuğu olma durumları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Çocuğu olan öğretmenlerin aile aidiyet ölçeği alt boyutları ve ölçek toplam puan ortalamaları çocuğu olmayan öğretmenlere göre daha yüksektir.

Tablo 6. Öğretmenlerin Depremden Etkilenme durumlarına Göre Aile Aidiyeti Düzeyleri

		N	\bar{x}	sd	F	p
Kendilik Aidiyeti	Hafif	25	3,226	0,321	1,196	0,000
	Orta	160	3,237	0,426		
	Yüksek	108	3,425	0,795		
Aile Aidiyeti	Hafif	25	3,425	0,852	1,621	0,006
	Orta	160	3,215	0,369		
	Yüksek	108	3,629	0,654		
Aile Aidiyeti	Hafif	25	3,118	0,254	1,415	0,014
	Orta	160	3,229	0,426		
Genel	Yüksek	108	3,326	0,375		

Tabloda göre araştırmaya katılan öğretmenlerin depremden etkilenme durumları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p < 0,05$). Depremden yüksek düzeyde etkilenen öğretmenlerin aile aidiyet ölçeği alt boyutları ve ölçek toplam puan ortalamaları diğer öğretmenlere göre daha yüksektir.

Tartışma Sonuç ve Öneriler

Öğretmenlerin aile aidiyeti ile ilgili düşüncelerinin incelenmesi amacıyla yapılan araştırmada öğretmenlerin demografik özellikleri ile aile aidiyeti ölçeğine vermiş oldukları cevaplar analiz edilerek elde edilen bulgular ilgili literatür ile karşılaştırılarak tartışılmıştır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin yaşları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Kızılkoca (2023) yaptığı araştırmada yaş değişkeni ile aile aidiyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığını belirlemiştir. Araştırmada kendilik aidiyet düzeyi en yüksek olanlar 36-45 yaşları arasında olanlar, aile aidiyeti düzeyi en yüksek olanlar 25 ve altı yaşlarında olanlar, genel aile aidiyet puanı en yüksek olanlar ise 36-45 yaşları arasında olanlar olduğu belirlenmiştir. Bireyler farklı yaşlarda ailelerine olan ihtiyaçları ve buna bağlı olarak aileye bakışları da değişebilmektedir.

Öğretmenlerin cinsiyetleri ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Kızılkoca (2023) yaptığı araştırmada cinsiyet ile kendilik aidiyeti ve aile aidiyeti toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu tespit etmiştir. Saki (2018) araştırmasında cinsiyet değişkeni ile aile aidiyeti toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu tespit etmiştir. Özoğul (2016) ise öğretmenlerin cinsiyetleri ile aile aidiyeti düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını belirlemiştir. Kadın öğretmenlerin kendilik aidiyeti ve aile aidiyeti alt boyut puanları erkek öğretmenlere göre daha yüksekken, erkek öğretmenlerinin ölçek toplam puanı daha yüksektir. Kadın öğretmenler toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı aile ve aile bağlarına önem verme konusunda daha hassas olabilmektedirler. Bu düşünce yapıları da aile aidiyetine yönelik tutumlarına yansımaktadır.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin medeni durumları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Özoğul (2016) araştırmasında öğretmenlerin medeni durumları ile aile aidiyeti düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı

farklılık bulunmadığını belirlemiştir. Bekar öğretmenlerin kendilik aidiyeti puan ortalamaları evli öğretmenlere göre daha yüksekken, evli öğretmenlerin aile aidiyeti ve ölçek toplam puanları bekar öğretmenlere göre daha yüksektir. Bekar bireyler henüz kendi ailelerini kurmamış olmalarından dolayı yaşadıkları aile ile aile aidiyeti yaşamakta, yaşamının ilk yıllarından itibaren aile aidiyeti ile davranışlarını biçimlendirmektedirler.

Öğretmenlerin çocuğu olma durumları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Araştırmada çocuğu olan öğretmenlerin aile aidiyet ölçeği alt boyutları ve ölçek toplam puan ortalamaları çocuğu olmayan öğretmenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin depremden etkilenme durumları ile aile aidiyet düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Araştırmada depremden yüksek düzeyde etkilenen öğretmenlerin aile aidiyet ölçeği alt boyutları ve ölçek toplam puan ortalamaları diğer öğretmenlere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Deprem gibi bir felaket ile yaşanan yakınlarını kaybetme korkusu bireylerin aile aidiyet duygusunun yükselmesine sebep olabilmektedir.

Araştırma sonucunda yaş, cinsiyet değişkenlerinin aile aidiyeti duygusu üzerinde etkili olduğu, yaşın ilerlememesi ile aile aidiyeti, düşüncesinin yoğunlaştığı, deprem gibi bir felaket halinde aile bireylerinin bir arada olma ve yakınlarını kaybetme korkusu ile birbirlerine olan bağlarının ve buna bağlı olarak aile aidiyet hissinin de yoğunlaştığı belirlenmiştir. Eğitim kurumu içerisinde öğretmenlerin daha motive bir şekilde çalışmalarını sürdürmelerinde yüksek bir aile aidiyeti ile daha mutlu ve huzurlu bir şekilde olmaları önemli olmaktadır. Öğretmenlerin aile aidiyeti ve dolayısıyla eğitim kurumuna yönelik bir aidiyet hissi içerisinde olmaları için rehberlik hizmeti verilmesi yararlı olabilecektir.

Kaynakça

- Allender, J. A. Spradley, B. W. (2005). *Community health nursing: Promoting and protecting the public's health*. Philadelphia: Lippincott Williams, Wilkins.
- Avşar, E. (2019). *Boşanmış ve boşanmamış ailelerin çocuklarının aile aidiyeti ve psikolojik sağlamlığının karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Carrington, P. J. (1999). Gender, Gun Control, Suicide and Homicide in Canada. *Archives of Suicide Research*, 5(1), 71-75.
- Choenarom, C. Williams, R. A. Hagerty, B. M. (2005). The role of sense of belonging and social support on stress and depression in individuals with depression. *Archives of Psychiatric Nursing*, 19(1), 18-29.
- Duru, E. (2007). Sosyal bağlılık ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması. *Eurasian Journal of Educational Research*, 26, 85-94.
- Duru, E. (2015). Genel aidiyet ölçeğinin psikometrik özellikleri: geçerlik ve güvenilirlik çalışması, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5, 44, 37-47

- Düner, Z. (2022). *Üniversite öğrencilerinde aile aidiyeti ile nomofobi arasındaki ilişki: Fırat ve Medipol üniversiteleri örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Elazığ,
- Gençoğlu, C. Kumcağız, H. Ersanlı, K. (2014). Ergenlerin şiddet eğilimine etki eden ailevi faktörler. *Electronic Turkish Studies*, 9(2), 639-652.
- Gladding, S. T. (2015). *Aile terapisi tarihi, kuram ve uygulamaları*. 3. Baskı. (İ. Keklik ve İ. Yıldırım. Çev. Ed.). Ankara: PDR Yayınları.
- Güler, D. Ulutak, N. (1992). Aile kavramının tarihsel gelişimi ve Türk toplum yaşantısında aile. *Kurgu Dergisi*, 11, 51-76.
- Güneş, A. (2020). *Aile ile bağlanma aidiyet*. İstanbul: Timaş yayınları.
- Hagerty, B. M. Williams, R. A. Oe, H. (2002). Childhood antecedents of adult sense of belonging. *Journal of Clinical Psychology*, 58(7), 793-801
- Jones, W. H. Carver, M. D. (1991). Adjustment and coping implications of loneliness. In C. R. Snyder & D. R. Forsyth (eds.) *Handbook of social and clinical psychology*, 42, 682-689.
- Kır, İ. (2011). Toplumsal bir kurum olarak ailenin işlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Kızılkoca, M. (2023). Üniversite öğrencilerinin aile aidiyeti ve rekreasyon deneyim tercihlerinin incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, 6(2), 612-624.
- Levett-Jones, T. Lathlean, J. Maguire, J. McMillan, M. (2007). Belongingness: A critique of the concept and implications for nursing education. *Nurse Education Today*, 27(3), 210-218.
- Macionis, J. J. Plummer, K. (2002). *Sociology: A Global Introduction*, New York, NY: Pearson/Prentice Hall, 360-365.
- Marshall G, (1999). *Sosyoloji sözlüğü*, (çev. O. Akınhay D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Maslow, A. (2001). *İnsan olmanın psikolojisi*. İstanbul, Kuraldışı Yayıncılık.
- Maslow, A. H. (1987). *Motivation and personality* (3rd ed.). New York, NY, US: Harper & Row Publishers
- Mavili, A. Kesen, N. F. Daşbaşı, S. (2014). Aile aidiyeti ölçeği: bir ölçek geliştirme çalışması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 29-41.
- Mavili-Aktaş, A. (2000). Evlilik danışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 1(10), 53-63.
- Nazlı S. (2021). *Aile danışmanlığı*. 16. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık.

- Özer, A. (2015). *Göç ve aidiyet bağlamında Bulgaristan göçmenlerinde kimliğin yeniden inşası: Mersin örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Özoğul, R. (2020). *Öğretmenlerde aile aidiyeti ile depresyon, anksiyete ve stres ilişkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Saki, Ü. (2018). *Üniversite öğrencilerinin aile aidiyet düzeylerinin spor ve farklı değişkenler açısından incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Şimşek, B. (2017). *7-19 yaş aile eğitim programının aile tutumlarına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Tatal, A. K. (2022). *Ortaokul öğrencilerinin empati ve öz saygı düzeylerinin okula aidiyet durumları üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Türk Dil Kurumu (2023), <https://sozluk.gov.tr/> (16.03.2023)
- Weston, K. (1991). *Between men between women: lesbian and gay studies, families we choose: lesbians, gays, kinship*, Columbia University Press.
- Yavuzer, H. (2012). *Çocuk psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yusufoğlu, Ö.Ş. Cerev, G. (2019). Gençlerde aidiyet düzeyinin akademik başarıya etkisi: Fırat üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(2), 289-302.

Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılında Türkiye'ye Zorunlu Göçü: Göçün Sebepleri, Türk Kamuoyundaki Akisleri Ve Sonuçları

İsmail EFE¹

Öz

Bulgaristan, bağımsızlığını kazandıktan sonra kendi ülkesinde yaşayan Türk nüfusu asimile etme yönünde politikalar takip etmeye başlamıştır. 1944 yılında Bulgaristan da komünist idarenin tesisiyle birlikte azınlıkları asimile etme, yönetimin sıklıkla başvurduğu sistematik bir politika haline gelmiştir. Özellikle 1984 yılı sonlarından itibaren Jivkof idaresindeki Bulgaristan'da Türklere karşı şiddete dayalı ve geniş çaplı bir asimile politikası uygulanmaya başlanmıştır. Türkçe isimlerin zorla değiştirilmesiyle başlayan asimilasyon politikaları, Türkçe konuşmanın yasaklanması, dini hayata dair kısıtlamalar ve diğer yasaklarla ağırlaşarak devam etmiştir. Bulgar hükümetinin ağır baskıları altında bunalan Türk azınlık, yönetim tarafından uygulanan baskıları gösteri ve yürüyüşlerle protesto etmeye başlayınca, karşı koyan Türklere tutuklananlar, ağır işkenceye uğrayanlar ve hatta öldürülenler olmuştur. Bulgaristan devletinin yaklaşık beş yıl süresince devam ettirdiği asimilasyon politikasına Türkiye başta olmak üzere diğer ülkeler ve uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından tepkiler gösterilmiştir. Ancak Türkiye hariç tutulacak olursa, uluslararası kurum ve kuruluşların gösterdikleri tepkiler yaptırımdan uzak olduğu, sıradan bir takım kına açıklamalarından ibaret kaldığı için Bulgaristan idaresi üzerinde çok etkili olmamıştır.

Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti devleti kitlesel olarak Türk nüfusunun tamamını ülkeye kabul etmek de dâhil, en radikal kararları alabileceğini bildirmiş, ancak Bulgaristan hükümeti bu durumun kendi iç işleriyle ilgili olduğunu iddia ederek çözüm çağrılarını cevapsız bırakmıştır. Başta Türk hükümetinin ve diğer ülkelerin kamuoyunun tepkilerine kulaklarını tıkayarak göçe izin verme isteklerine olumsuz bakan Bulgaristan, Türklere yönelik baskılarını

¹ Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, AİİT Bölümü. efe5772@gmail.com. ORCID: 0000-0002-8958-6604

daha da arttırmıştır. Türkiye bu dönemde Bulgaristan'dan göç etmek zorunda kalan soydaşlarına imkânları ölçüsünde her türlü desteği verme çabası içinde olmuştur. Ancak beklenenden çok daha fazla Bulgaristan'da yaşanan Türklerin, Türkiye'ye göçleri ve Türkiye'de yaşanan ekonomik sıkıntılar vb. nedenlerle Türk hükümeti, göçmenlerin bir kısmına istedikleri imkânları sağlayamamıştır. Bu durum soydaş göçmenlerin önemli bir kısmının zulümden kaçtıkları Bulgaristan'a geri dönmek zorunda kalmalarına sebep olurken, Türkiye'nin de uluslararası alanda imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Bir başka boyutu itibariyle, bu kitlesel göçün hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de bazı sorunların yaşanmasına neden olduğu aşikârdır. Bulgaristan'ın plansız ve ansızın gönderdiği bu kitlesel ve zorunlu göç Bulgar ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileyerek işgücü sorununu ortaya çıkarmıştır. Üç aydan daha kısa bir süre içerisinde 300.000'den fazla Türk soydaşına kapılarını açarak ülkeye yerleşmelerine izin veren Türkiye, göçe hazırlıksız yakalanmıştır. Bu durum Hükümeti, ekonomiyi ve halkı zor durumda bırakmakla kalmamış, toplumsal problemleri doğmasına da neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Bulgaristan, Göç, Göçmen, İskân

The Forced Migration of Bulgarian Turks to Turkey in 1989: (Causes of Migration, Reflections in the Turkish Public Opinion, and Consequences)

Abstract

The aim of the study is to analyze the recent effects of migration in terms of Turkey and immigrants in more detail and to present data to the interested parties. By considering the issue within the framework of cause and effect relationship, it is aimed to determine the reasons for the migration of Bulgarian Turks, the problems experienced during migration and resettlement, and to reveal the findings about what should be done in order to be prepared in case of a similar event. The factors that caused the migration of compatriots from Bulgaria to Turkey in 1989 and the attitudes of Turkish and world public opinion in the face of the events were examined. It has been the primary goal to present objective and scientific data by evaluating the reflections of the issue in the press, official minutes, book-article-graduate thesis and similar independent studies with a comparative and critical perspective.

After gaining its independence, Bulgaria started to follow policies to assimilate the Turkish population living in its own country. With the establishment of communist rule in Bulgaria in 1944, assimilation became an official and systematic policy of the state. Especially since the end of 1984, a very severe and comprehensive assimilation policy against the Turks began to be implemented in Bulgaria under Jivkov administration. The assimilation policies,

which started with the forced change of Turkish names, continued with the prohibition of speaking Turkish, the restriction of religious life and other practices. When the Turkish minority, overwhelmed by the heavy pressures of the Bulgarian government, started to protest the oppression by the administration with demonstrations and marches, the resisting Turks were arrested, tortured and even killed. The assimilation policy continued by the Bulgarian state for about five years has been reacted by Turkey, in particular, by other states and international organizations. However, with the exception of Turkey, the reactions of international institutions and organizations were not very effective on the Bulgarian administration, as they were far from sanctions and consisted of ordinary henna statements.

In this period, although Turkey stated that it could discuss any solution, including a comprehensive migration, Bulgaria rejected all kinds of solution proposals, claiming that what happened was an internal matter. Despite the pressures of Turkey and the international public opinion, Bulgaria, which approached the immigration demands negatively, increased its pressure on the Turks even more. However, upon the end of the cold war period in 1989, major changes began to occur in the countries of the socialist bloc. In addition to this change, the marches and demonstrations organized by the Turks in different parts of Bulgaria since May 1989 to protest the oppressions caused the government to take a step back. As of June 2, 1989, Bulgaria had to allow the immigration of Turks. From the beginning of the migration in June 1989 to the end of 1992, a total of 342,136 people immigrated to Turkey.

In this period, Turkey has been in an effort to provide all kinds of support to its compatriots who had to immigrate from Bulgaria as much as possible. However, many more Bulgarian Turks migrated than expected and Turkey's economic difficulties, etc. For these reasons, Turkey could not provide some of the immigrants with the opportunities they desired. While this situation caused a significant number of cognate immigrants to return to Bulgaria, where they fled from persecution, it also negatively affected Turkey's image in the international arena. In terms of a spike, it is obvious that this mass migration caused some problems both in Bulgaria and Turkey. This mass and forced migration, which Bulgaria sent unplanned and suddenly, negatively affected the Bulgarian economy and revealed the labor problem. Turkey, which opened its doors to more than 300,000 Turkish compatriots and allowed them to settle in the country in less than three months, was caught unprepared for migration. This situation not only left the government, the economy and the people in a difficult situation, but also caused social problems.

Keywords: Türkiye, Bulgaria, immigration, immigrant, Settlement.

Giriş

Bu çalışmanın yapılma amacı, son yıllarda Türkiye'ye büyük kısmı Suriye'den olmak üzere Irak, Afganistan ve farklı ülkelere çeşitli sebeplerle çok sayıda göçmenin gelmekte olması, gelenlerin Türkiye'de bulunma statülerine dair kullanılan kavramlarda yaşanan karmaşaya açıklık getirmek. Göç ile gelenlerin kendi yaşadıkları ülkeleri terk etme sebeplerini,

bu durum karşısında Türkiye'nin ve uluslararası kuruluşların o ülkelere karşı sergiledikleri tavırları ortaya koymak. Göçmenlerin Türkiye'ye göç sırasında neler yaşadıklarını, Türkiye ve Türk kamuoyu tarafından nasıl karşılandıklarını tespit etmek. Göçmenlerin ikamet, hayatlarını idame ettirme ve toplumsal uyum konularında yaşadıkları sorunları ortaya koymak. Yaptığımız bu tespitler çerçevesinde 1989 yılında Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçleri örneğinde meseleyi ortaya koyarak ilgililere ve topluma istifade edebilecekleri veriler sunmak çalışmanın en temel amacıdır.

Göçmenlik konusundaki politika oluşturma çabalarını geliştirmenin hem politika yapanlar hem de halk arasında göç kavramının daha iyi anlaşılması temeline bağlı olduğu açıktır. Bulgaristan Türklerinin, göçten öncesi durumları, göç sürecinde yaşananlar ve göçten sonra olanları kapsayacak şekilde bütüncül bir bakış açısıyla betimsel ve tarihsel araştırma yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Basılı ve elektronik ortamdaki yazılı kaynaklar taranarak bilgi toplanmış, elde edilen bulgular niceliksel olarak çözümleme teknikleriyle işlenmiştir. 1989 yılında Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye zorunlu göçü ile sınırlı tutulmuştur. Çalışma kapsamında TBMM Tutanak Dergisi, Resmi Gazete, ulusal basın, resmi belgeler ve daha önce yapılan çalışmalar taranmıştır. Makaleler ve internet kaynakları incelenmiş ve çalışmaya tarihsel derinlik katmak amacıyla Bulgaristan ve Bulgaristan Türkleriyle ilgili kitaplar incelenerek tarihsel bir analiz yapılmıştır. Çalışmada ilk olarak kavramsal olarak göç ve göçle ilgili kavramlardan bahsedilmiş, sonra 1989 göçü öncesi göçlerden kısaca bahsedildikten sonra Bulgaristan Türkeri'nin Türkiye'ye göç etme nedenleri üzerinde durulmuştur. Devamında ise Bulgaristan'ın Türklere uyguladığı asimilasyon politikası karşısında Türk kamuoyunun tavrına değinildikten sonra da Türkiye'ye zorunlu göç olayı ve göçmenlerin iskanı ve yaşadıkları sorunlar ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise göç olayı ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

Göç ve Göçle İlgili Kavramlar

Göç ve Göç Türleri

Göç; insanların veya toplulukların buldukları yerden ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel nedenlerle başka ülkelere, bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına gitme eylemine verilen genel bir addır (Yalçın, 2004, s.13; Ozankaya, 1984, s.263). Ancak göçle ilgili farklı tanımlamalar da yapılmaktadır. Göçün sadece fiziki bir hareketlilik olmadığını aynı zamanda belli zaman ve mekânda, geçici veya daimi bir mekân ve sosyo-kültürel hareketlilik

olduğu yönünde görüşlerde mevcuttur (Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç, 1998, s.25). Göç genellikle bireyin kişisel tercihidir. Ancak bireyin bu tercihi etkileyen sosyal, siyasal, tarihsel, kültürel, psikolojik ve ekonomik sebepler yer alır. Bütün bu sebeplerin merkezinde bireyin kendisi için daha iyi bir yaşam elde etme arzusu bulunur (Ortaylı, 2006, s.19). Göç, hem göç eylemini gerçekleştirenlerde hem de göç alan ülke veya bölgelerdeki toplumsal yapıları etkilemektedir (Barıtçı, 2017, s.228). Göç süreci ülkenin nüfusunu ve politikalarını önemli düzeyde etkileyen bir eylemdir (Yıldırım, 2016, s.273). Göç aynı zamanda dünyada milyonlarca insanı, birçok ülke ve yönetimini etkileyen bir kavram olarak değerlendirilmektedir. İster ulusal isterse uluslararası boyutta olsun meydana gelen göç olgusu toplumları ve bireyleri ekonomik, siyasal, kültürel, sosyal ve psikolojik yönden etkilemiştir (Doğan, 1988, s.1).

Göç kavramının birden fazla tanımının yapıyor olması, göç olgusunun çok boyutlu yansımalarının olmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle tarih, coğrafya, sosyoloji, uluslararası ilişkiler gibi bilim dallarında ele alındığında göçün farklı tanımları yapılabilmektedir. Burada bilim insanlarının göç ile ilgili düşünceleri, göç konusunu ele alma biçimleri, farklı bakış açıları ve yorumları göç ile ilgili çok farklı tanımlarının yapılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Göç olgusu insanların içinde buldukları duruma göre farklı türlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kişilerin siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel, dinî vb. sebeplere dayanarak bireysel ya da aileleriyle birlikte aldıkları göç etme kararına 'bireysel göç', toplumların veya belli bir bölgede yaşayan insanların çeşitli sebeplerle yer değiştirmesine 'toplu göç' denmektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2004, s.236).

Göç olgusu, ülke içinde meydana gelirse iç göç olarak nitelenmektedir. Dış göçler ise nispeten daha uzun mesafeli göçlerdir. Dış göçü tanımlamak üzere zaman zaman "uluslararası göç" kavramı da kullanılmaktadır (Asar, 2004, s.242).

Göç çeşitlerinin tasnifinde, bakış açısına göre değişiklikler görülmektedir. Göç edilen yer ve coğrafi bölge, göç etmeye karar verme nedenleri, göç edilen coğrafi alan veya yerleri seçme sebepleri, göçün niteliği gibi çok farklı başlıklarla tasnif edilmiştir. En bilinen göç ayrımı iradeye dayalı göç çeşitleridir. İrade kavramı merkez alındığında göç iradesinin, göç edenin kendi iradesi ile olup olmadığına göre göçler gönüllü veya zorunlu olarak iki kısma ayrılmaktadır.

Gönüllü göç; şahısların maddi kazanç, değişiklik yapma isteği, macera arayışı ya da geleceğini teminat altına alma gibi şahsi arzularının sonucunda gerçekleşen nüfus hareketi olarak tanımlanmaktadır (Zülal, 2002, s.60).

Zorunlu göç; şahsi hürriyetlerinin kısıtlanması, siyasi ve sosyal kaos ve çatışmalar, siyasi, sosyal, kültürel ve iktisadi baskı, doğa olayları gibi nedenlerle kişinin iradesi dışında göçe zorlanması olarak ifade edilmektedir. Devletin ya da sosyal kurumun, bazı fonksiyonlar aracılığıyla bireyleri göç etmeye mecbur bırakması şeklinde de tanımlanır (Erdoğan, 2020, s. 31). Bu göçler insanların umutlarını yitirmesi ve çaresiz kalması durumunu ifade eder. Bu duygularla, kendilerini hazır hissetmeseler de nasıl yapacaklarını, nereye gideceklerini bilmeden yaşadıkları yeri terk ederler (Yayıntaş, 2021, s. 423).

Düzenli Göç (Yasal Göç); herhangi bir amaçla kendi ülkelerinin dışına çıkarak başka ülkelerde yaşamlarını sürdürmek isteyen kişilerin, gittikleri ülkenin yasalarına uygun bir şekilde o ülkeye giriş yapmaları ve gerekli izinleri aldıktan sonra ikamet etmeleri hali yasal göç olarak tanımlanmaktadır (Akçadağ, 2012, s.3-3). Yasal olarak ülkeye giriş yapan göçmenler, geçerli bir göçmen vizesine ve uygun belgelere sahiptir. Düzenli göç, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na göre, yabancıların yasal yollarla Türkiye'ye girişini, Türkiye'de kalışını ve Türkiye'den çıkışını ifade etmektedir (Barışık, 2020, s.4).

Düzensiz Göç (Yasal Olmayan Göç); Yasa dışı göç, giriş yapılacak olan ülkenin yasal giriş ve çıkış için gerekli olan koşullarına uyulmadan sınırın geçilmesi ya da ülkeye yasal yollardan geçiş yapıldıktan sonra izin alınmadan o ülkede ikamet edilmesi sonucu oluşan göçlerdir (Akçadağ, 2012, s.4). Düzensiz göç, 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu'na göre yabancıların yasa dışı yollarla Türkiye'ye girişi, Türkiye'de kalışı, Türkiye'de izinsiz çalışması ve Türkiye'den çıkışı şeklinde belirtilmiştir. Düzenli-düzensiz göçmen ayırımı yapmanın kolay olmamasının sebebi dünyadaki göçmenlerin ezici çoğunluğunun ev sahibi ülkeye düzenli olarak ulaştığı ancak daha sonra denetim eksikliği nedeniyle düzensiz konuma geçmeleridir. Bu düzensiz konuma geçmede, göçmenleri hatası, belirsiz veya aşırı bürokratik göç prosedürlerinin varlığı, ayrımcılık veya yüksek vize yenileme maliyetleri, dil engelleri ve adli yardıma erişim eksikliği gibi pratik engeller etkilidir (Barışık, 2020, s.5).

Göçle İlgili Diğer Kavramlar

Göç konusu ele alınırken, göç olgusunun yanı sıra göçmen, mülteci, sığınmacı gibi göç ile birlikte anılan bazı kavramları da izah etmek yerinde olacaktır.

Göçmen; Türkiye'nin göç mevzuatına göre; yerleşmek amacıyla Türkiye'ye gelen veya başka ülkelere giden ve henüz ne Türkiyenin ne de gidilen ülkenin vatandaşlığını alamamış olan kişi yada kişiler olarak tanımlanmıştır (Sever, 2009, s.6). Göçmen genellikle ekonomik nedenlerle veya içinde bulunduğu sosyal ortamdan memnuniyetsizliğinden kaynaklı olarak yaşadığı yerden kendi isteğiyle ayrılan ve farklı bir ülkeye yasal veya yasa dışı şekilde giden, orada hayatını sürdüren yabancı kişiler şeklinde ifade edilmektedir. Çoğunlukla göçmen sözcüğü ile mülteci sözcüğünün anlamı da birbirine karıştırılmaktadır. Mülteci sözcüğü göçmen sözcüğüne göre daha özel bir alanı ve eylemi ifade etmektedir. Bu nedenle uluslararası literatürde de göçmen ile mülteci terimleri birbirinden ayrı kullanılmaktadır (Akıncı-Nergiz ve Erkan, 2015, s.64).

Mülteci; mülteci kelimesi ile ilgili farklı tanımlamalar yapıldığına şahit olunmaktadır. Yapılan tanımlamalardan en öz ve net olanı, bir toplumda gerçekleşen siyasi, sosyal ve ekonomik vakalar sonucunda göç eden şahıslara mülteci denilmektedir. Mültecilik, daha çok kendi istekleriyle ancak zorunlu sebeplerden dolayı ülkesinden kaçan insanları ifade etmektedir. Yani arzuları ya da kişisel tercihleri sonucu değil, zorunlu sebeplerle ülkesinden ayrılıp başka bir ülkede güvenlik ve özgürlük arayan kişilerdir(Tamer, 2020, s.2809). “İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden, ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişi” Birleşmiş Milletler tarafından mülteci olarak tanımlanmıştır (Gürbüz, 2023, s.19). Bir ülkede yaşayan mültecilere, en azından ülkede hukuki olarak yaşayan diğer yabancıların kullandığı hak ve yardımlar, her şahsın ihtiyaç duyduğu temel imkânlar tanınmalıdır. Sosyal ve iktisadi haklar, diğer şahıslara verildiği gibi tüm mültecilere de verilmelidir. Bütün mülteciler muhakkak sağlık hizmetlerinden faydalanmalı ve her erişkin mülteci de çalışma hakkına sahip olmalıdır. Bununla beraber bütün mülteci çocuklar muhakkak okula gitmelidir. Başka bir söyleyişle ülkeye ilk girdikleri andan itibaren bütün mülteciler ulusal ve uluslararası bütün haklara sahiptir(Tamer, 2020, s.2810).

Sığınmacı; mülteci olgusunda da olduğu gibi, kaçtığı ülkeye sığınma talebinde bulunan kişidir. Ülkesini terk edip başka bir ülkeye kaçan kişinin o ülkenin yetkilileri tarafından soruşturulduğu evre için kullanılan kavram sığınmacıdır (Akıncı, 2015, s.66). Birleşmiş Milletler Sığınmacı kavramını “Zulüm veya ciddi zarardan korunmak amacıyla, kendi ülkesi dışında bir ülkede güvenlik arayışında olan ve ilgili ulusal ya da uluslararası belgeler çerçevesinde mültecilik statüsüne ilişkin yaptığı başvurunun sonucunu bekleyen kişi” şeklinde

tanımlamıştır. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 14. Maddesine göre; "Herkes, ülkesinde zulüm gördüğü sebebiyle başka ülkelere sığınma talebinde bulunma ve sığınma imkanlarında yararlanma hakkına sahiptir." ifadesi yer almaktadır. Türkiye 1994 yılında yürürlüğe koyduğu yönetmelik ile iltica veya sığınmak amacıyla sınırlarımıza gelen yabancılardan Avrupa'dan gelenleri mülteci, Avrupa dışından gelenleri ise sığınmacı olarak niteleyeceğini ortaya koymuştur (Gürbüz, 2023, s.19-20; Doğan, 1988, s.25).

Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılında Türkiye'ye Zorunlu Göçü

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında toprak kayıplarıyla başlayan göçler, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da devam etmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesi üzerine o bölgeden gelen göçler cumhuriyet yıllarında da sürmüştür. Türkiye Cumhuriyetinin bu göçleri kabul etmesi, Osmanlı'nın devamı gibi bir göç politikası izlediğini göstermektedir. Özellikle Balkanlar'da Türk ve Müslüman nüfusa uygulanan baskı, zulüm ve asimilasyon insanları göçe zorlamıştır. Göçe zorlanan bu insanları Türkiye Cumhuriyeti topraklarına kabul etmiştir (Yıldız, 2018, s. 15).

İki kutuplu dünyada Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle yaşanan siyasi, ekonomik ve toplumsal istikrarsızlıklar göç hareketlerinde artışa sebep olmuştur. Türkiye'nin kıtalar arası coğrafi geçiş konumunda olması ve Avrupa'nın katı göç ve vize politikaları Türkiye'nin göç almasına ve göç sistemi içerisindeki konumunun değişmesine sebep olmuştur. Türkiye'ye gelen göçmenlerin geldikleri ülkeler ve göç tipleri açısından farklılar ortaya çıkmıştır. Eski Sovyet Bloku ülkelerinden Türkiye'ye gelen göçmenler, büyük oranda çalışma amaçlı gelirken, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden gelenler sığınmacı, mevsimlik göçmen, transit göçmen, Batılı ülkelerden gelenler ise meslek sahibi yüksek gelirli kişiler, öğrenciler gibi göçmen tiplerini ortaya çıkarmıştır (Danış, Bayraktar, Çatır, Salihi, 2010, s. 16-17).

Türkiye'nin komşu ülkelerindeki yaşanan gelişmeler Türkiye'nin sürekli göç alan bir ülke haline gelmesinde etkili olmuştur. Özellikle İran, Afganistan, Irak, Suriye ve Filistin gibi Orta Doğu'da yer alan ülkelerdeki politik çalkantılar, yabancı müdahaleler, siyasi ve baskıcı rejimler göçe neden olmuş, bu göçlerin önemli bir kısmı da Türkiye'ye gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gelen bu göçmenlerin bir kısmı da Türkiye üzerinden Batı ülkelerine göç etmek niyetiyle gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti göç tarihine baktığımızda büyük kitlesel göçlerin 1980 yılından sonra gerçekleştiğini görmekteyiz. Irak'tan 1988 yılındaki Halepçe katliamından sonra 51.542 kişi, 1991 yılındaki Birinci Körfez Savaşından sonra 467.489 kişi Türkiye'ye göç

etmiştir. 1989 yılında Bulgaristan'dan 345 bin kişi, 1992-1998 yılları arasında Bosna'dan 20 bin kişi, 1999 yılında Kosova'da yaşanan olaylardan sonra 17.746 kişi, 2001 yılında Makedonya'dan 10.500 kişi Türkiye'ye göç etmiştir (Türkiye ve Göç, s. 10-11). Nisan 2011 yılından itibaren Suriye'den gelen göçmenlerin sayısı kesin olarak bilinmemekle birlikte 3.500.000 kişinin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Bulgaristan Türklerinin 1989 Göçünün Sebepleri

Türkiye Cumhuriyeti göç tarihine baktığımız zaman cumhuriyet sonrası Bulgaristan'dan Türkiye üç kitlesel göç yaşanmıştır. Bu göçler; 1950-1951 yılları arasında, 1968 yılında ve 1989 yılında gerçekleşmiştir (Yıldız, 2018, s. 29). Bulgaristan hükümeti 1944 yılından itibaren ülkede bulunan Türk nüfusunu "iç tehdit" olarak algılamış ve bu algı çerçevesinde etnik politikalar geliştirmiştir. Yoğun ve katı bir biçimde tercih edilen etnik politika, dışa yönelik göçün tetiklenerek Türk nüfusunun azaltılması ve göçe katılmayanların asimile edilerek Bulgarlaştırılmasını ön görmektedir. Bulgar hükümetleri sosyalist idare dönemi boyunca Türk azınlık nüfusunun bir milyonu geçmemesi için belli aralıklarla çeşitli yöntemlerle Türkleri Türkiye'ye göç ettirmiştir (Atasoy, 2020, s. 147).

9 Eylül 1944'de Bulgaristan'da yaşanan rejim değişikliği ile komünist idare kurulmuştur. Komünist hükümetin kurulmasından sonra Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığı için de kara günler başlamıştır. 1946 yılına gelindiğinde Türk azınlık okulları Bulgar okullarıyla birleştirilerek özel okul statüsünden çıkarılıp devletleştirilirken, ders kitapları ve müfredat değiştirilmiştir. Okulların devletleştirilmesi Türk kültürünün ve kimliğinin yaşanmasına müdahale etmek anlamına geldiğinden, Türklerin kimliklerine müdahale ederek zamanla asimile olmalarını amaçlayan bu politika, 1950-1951 yıllarında Türkiye'ye gerçekleşen göçlerin önemli nedenleri arasında yer almıştır (Şimşir, 1986, s. 195).

1960'lı yıllarda Bulgaristan'da yaşayan Müslüman unsurları asimile ederek Bulgarlaştırmayı amaçlayan "Yeniden Doğuş" adı verilen bir politika uygulamaya konulmuştur. Bulgaristan'ın Slav Hristiyan tek bir milletten oluşmasını hedefleyen bu politikayı hayata geçirebilmek için Bulgaristan'da yaşayan Müslüman toplumlar çeşitli baskı ve zorlama yöntemleri kullanılarak Hristiyanlaştırmaya çalışılmıştır. Yeniden doğuş politikası, 1984-1989 yılları arasında Müslüman Bulgaristan Türkleri üzerinde çok ağır bir biçimde uygulanmıştır (Atasoy, Asimilasyon Kıskaçında Bulgaristan Türkleri, 2011, s. 99-100).

Bulgaristan da bulunan en geniş azınlık olan Türklerin Bulgarlaştırılmasına dair düşünceler resmi anlamda ilk kez 1982 senesinde ortaya çıkmıştır. Bulgaristan'da hükümetin iç tehdit olarak algıladığı Türk azınlığı hususunda iki temel yaklaşım geliştirdiği görülür. Birinci temel yaklaşım, Türkiye'ye göçlerin tetiklenmesi ve Türk nüfusunun azaltılması, diğeri ise göç etmeyenlerin asimilasyona tabi tutulmasıdır (Atasoy, Siyasi Coğrafya Işığında, 2011, s.2).

Bulgaristan hükümetinin Türkleri asimile etmek için başlattığı asimilasyon politikası kapsamında, Türklüğü ve İslam'ı çağrıştıran her şey yasaklanmıştır. Türkçe isimler zorla değiştirmeye, Türk mezarlıkları yakılıp yıkılmasıyla başlanmıştır. Türkçe konuşmak yasaklanmış, kamusal alanda ve devlet dairelerinde Türkçe konuşanlara para cezası verilmiş, cezayı ödemeyenler ise tutuklanmıştır. Evlerinde Türkçe kitap ve Kuranı Kerim bulunduranlar bilinmeyen yerlere götürülmüş, sünnetli çocuklar çocuk yuvalarına alınmamıştır. Dini alana birçok yasak getirilmiştir. Bulgar hükümeti camileri ibadete kapatarak bazılarını kütüphane, müze veya ambara dönüştürmüştür. Ayrıca, 1984 yılından itibaren hükümet, Müslümanların Hacca gitmelerini, sünnet ve cenaze vb. törenleri İslami kurallara uygun olarak yapmalarını yasaklamıştır. Türk mezarlıkları kapatılmış, cenazelerin Bulgar mezarlıklarına Hristiyan usullere göre gömülmesi istenmiştir. Bulgar hükümeti, sosyal ve dini hayatın yanı sıra eğitim hayatına da müdahale etmiştir. Türk okullarını tamamen kapatmakla yetinmemiş, Türk çocuklarının zorla kreşlere gönderilerek, küçük yaşta Bulgarca öğrenmelerini ve bir Bulgar gibi yetiştirilmelerini amaçlamıştır. Bulgarlaştırma ve asimile etme politikasına karşı çıkan Türk gençlerine işkence ve zulümlerde bulunulmuş, okullardan atılmıştır. Bulgar hükümetinin asimile politikasına karşı çıkan 12 bin Türk gencinden 6236'sı tutuklanmış ve tutuklananlar daha sonra akıl hastanelerine kapatılarak oralarda çeşitli işkencelere maruz bırakılmıştır. Türklere karşı 1984 yılında başlatılan baskı, zulüm ve öldürmeler 1985 yılında da artarak devam etmiştir. Türk nüfus yoğunluğu bulunan bölgelerde nüfus seyrelterek asimile etme siyaseti takip eden Bulgar hükümeti, Türkleri ülke içerisinde sürgüne tabi tutmuş, bu uygulamaya karşı çıkanları ise "Belene" adı verilen kamplara gönderilmiştir. Türkiye Bulgar hükümetinden yaşananların açıklanmasına ve soydaşlarına yapılan zulme son verilmesini istemiştir. Türkiye'nin bu çağrılarına karşı Bulgaristan, Türkiye'yi içişlerine karışmakla suçlamıştır (Kemaloğlu, tarihsiz, s. 50-61).

Bulgar hükümetinin baskı, zulüm ve asimilasyon politikalarından kurtulmak isteyen Türkler, kaçmak için Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya gibi ülkelere iltica başvurusunda

bulunmuştur. Bulgaristan, ülkeyi terk etmek isteyen Türklerin iltica etme ihtimaline karşı her aileden bir kişiye yurt dışına çıkış izni vermeyerek iltica girişimlerini önleyeceğini zannetmiş, ancak yanılmıştır (Kemaloğlu, tarihsiz, s. 118-130).

Asimilasyon politikalarına devam eden Bulgaristan, 1989 yılı Şubat ayında aldığı bir kararla, daha önce Türkiye'ye göç etmiş yakınları olan kişileri akrabalarının yanına zorunlu olarak göç ettirmeye başlamıştır. 1989 yılı Nisan ayında gerginleşen Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, Bulgar hükümetinin Türk azınlıkları Türkiye'ye gönderme sürecini hızlandırmıştır. Bulgaristan hükümeti, 1989 yılı Mayıs ayında parlamentoda yapılan yasa değişikliği ile ülke dışına seyahatleri serbest bırakmış ve vatandaşlarına 5 yıl süreli pasaport verilmesine karar vermiştir. Böylece daha önce sadece akrabalarının yanına gönderilen küçük gruplar 24 Mayıs 1989 tarihinden itibaren büyük gruplara dönüşerek Türkiye'ye gönderilmiştir. Uygulama Bulgaristan'ın tek taraflı kararıyla, gönüllülük esasına dayanmayan zorunlu olarak gerçekleşen göçe dönüşmüştür. Yapılan bu uygulamanın Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın nüfusunu azaltmak amacını içerdiği de açıktır (Kemaloğlu, tarihsiz, s. 147-151).

Bulgaristan'ın Türklere Uyguladığı Asimilasyon Politikaları Karşısında Türk Kamuoyunun Tavrı

Türkiye'de ikamet eden Bulgaristan göçmenleri, Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon hareketlerini Türk hükümetine anlatarak konuyla ilgilenmesi yönünde yoğun çaba sarf etmişlerdir (Milli Gazete, 8 Ocak 1985, s.1). Bu çabalar kısa sürede sonuç vermiş, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Jivkov'a Bulgaristan Türklerinin hak ve hukukunun güvence altına alınmasını ifade eden bir mesaj göndermiştir (Milliyet, 16 Ocak 1985, s. 1-10). Evren'in mesajı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sedat Güneral tarafından 11 Ocak 1985 tarihinde Jivkov'a elden sunulmuştur. Bu sırada Sedat Güneral ile Jivkov arasında meselenin ele alındığı bir görüşme de yapılmıştır. Görüşme esnasında Jivkov, Evren'in mesajında göç konusu geçmemesine rağmen, 200.000 ya da 300.000 kişinin Türkiye'ye gönderilebileceğini ifade etmiştir (Lütem, 2000, s.176-183).

Bulgaristan da Türklere karşı uygulanan asimilasyon konusunun Türkiye Büyük Millet Meclisinde görüşülmesi için Halkçı Parti İstanbul Milletvekili Yılmaz İhsan Hastürk ile ANAP Balıkesir Milletvekili İsmail Dayı tarafından önergeler verilmiştir. Bu önergelerin kabul edilmesiyle 13 Şubat 1985 tarihinde konu TBMM'de detaylı bir şekilde ele alınmış ve 20 Şubat'ta meclisin gizli oturumunda konunun tekrar görüşülmesine karar verilmiştir (Cumhuriyet,

28 Ocak 1985, s.11; Lütem, 2000, s.218-219). Meclis gizli oturumunda Bulgaristan'ın bağlayıcı niteliğe haiz olan uluslararası anlaşmalara uymadığı ifade edilmiş, Uygulanan asimilasyon politikaları detaylı bir biçimde ortaya konulmuş, TRT'nin bu meseleler hakkında sessiz kalması eleştirilmiştir. Gizli oturumda Hükümet adına konuşan Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, Bulgaristan'da uygulanan asimilasyon politikasının uluslararası basın ve yayın organlarında da oldukça geniş bir biçimde yer aldığını, hükümetin de durumun farkında olduğunu belirtmiştir(TBMM Tutanak Dergisi, 13 Şubat 1985, s.523). Mecliste gizli oturumun yapıldığı gün, resmi bir ziyaret için Ankara'ya gelen İngiltere Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe Bulgaristan'ın uyguladığı asimilasyon konusuna da değinmiştir. İngiliz Bakanın beraberinde gelen İngiliz gazeteciler, Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'na asimilasyon haberleri hakkında sorular sormuştur. Halefoğlu, gazetecilerin sorularına verdiği cevapta, haberlerin doğruluğunun kesin olmadığını ancak ciddiyetini koruduğunu ifade etmiştir(Milliyet, 14 Şubat 1985, s.7)

TBMM'de yapılan görüşmeler ve İngiliz gazetecilere yapılan açıklamalar, meselenin Avrupa basınında daha fazla yer bulmasını sağlamıştır. Ayrıca, meclis görüşmelerinden sonra soydaşlarla ilgili sistemli bir çalışma süreci başlatılmıştır. Bulgaristan'a göç anlaşması yapma teklifinde bulunulmuş, ancak Bulgaristan, göç anlaşmasına sıcak bakmayınca, iki ülke arasındaki ilişkiler daha da gergin bir havaya bürünmüştür. İlginç bir biçimde Bulgaristan'la göç anlaşması yapma düşüncesine karşı çıkanlarda olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Sedat Güneral bazı gerekçeler ileri sürerek karşı çıkanlardan biri olmuştur. Güneral, göç anlaşması teklifinin mantıklı olmadığını, Bulgaristan'dan gelecek göçün, ardından Batı Trakya ve Kerkük'ten de yeni bir nüfus akımının başlamasına sebep olacağını söylemiştir (Lütem, 2000, s.230).

Mecliste yapılan oturumlarda Bulgaristan ile gerçekleşen ikili görüşmeler kapsamlı ve sürekli bir şekilde devam etmiştir. Dönemin Hatay Milletvekili Murat Sökmenoğlu konunun en yoğun takipçisi olmuştur. Sökmenoğlu meclise Bulgaristan'da uygulanan isim değiştirme uygulaması hakkında bir soru önergesi vermiştir (Cumhuriyet, 4 Nisan 1985, s.11). Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, bu önergeye verdiği cevapta Türk azınlığın haklarının korunması, göç antlaşması yapılması hususunda hükümetin her türlü girişimi gerçekleştireceğini ifade etmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 14 Nisan 1985, s.151-152). Hükümetin girişimlerinden kısa vadede bir sonuç çıkmaması Türk kamuoyunda hükümete karşı tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu tepkiler karşısında harekete geçen hükümet, kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üç aşamalı bir plan hazırlamıştır (Cumhuriyet, 20 Mart 1985, s.11). Bulgaristan'la yapılan

görüşmelerde bir ilerleme kaydedemeyen Türk hükümeti, “orta vadeli” olarak ifade edilen plan gereğince sorunu uluslararası arenaya taşıma sürecini başlatmıştır. Bu plan çerçevesinde konu ilk defa 25-30 Mart 1985 tarihleri arasında Togo'nun başkenti Lomey'de düzenlenen Uluslararası Parlamentolar Birliği Genel Kurulu'nun yıllık toplantısında gündeme getirilmiştir (Cumhuriyet, 24 Mart 1985, s.8). Ayrıca, Bulgaristan'ın Türk azınlığa uyguladığı baskı yıldırma politikalarıyla ilgili belgeler, Sofya Büyükelçiliği'nden gelen istihbarat bilgileri, dünya basınında çıkan haberler ve Türk göçmenlerin ihbar mektupları derlenerek, TBMM'nin 22 Mayıs 1985 tarihli oturumunda iç kamuoyu ve dış dünya ile paylaşılmıştır (Milliyet, 17 Mart 1985, s.9; TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mayıs 1985, s.468-469). Dönemin Diyanet İşleri Bakanı Tayyar Altıkulaç, Bulgaristan'da gerçekleşen dini baskılar konusunda dünya kamuoyuna bir açıklamada bulunmuştur. Altıkulaç, Bulgaristan'da Kur'an taşımanın silah taşımak kadar suç olduğunu ifade ederek, özellikle İslam ülkelerini konuyla ilgilenmeye davet etmiştir (Milliyet, 2 Nisan 1985, s.12). Dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Başbakan Turgut Özal, bakanlar, muhalefet liderleri ve milletvekilleri yurt dışı gezilerinde muhataplarına ve yabancı basına Bulgaristan'da Türklere karşı uygulanan asimilasyon politikasını anlatarak kamuoyu oluşturmaya ve meseleye destek vermelerini sağlamaya çalışmışlardır.

Bulgaristan'ın Türklere karşı uyguladığı asimilasyon politikalarını Türk halkı da düzenlenen miting, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile protesto etmiştir. 17 Haziran 1989 günü Sakarya'da bir protesto yürüyüşü yapılmıştır. Yürüyüş sırasında “Moskova, bağla köpeklerini”, “Türk'ten Bulgar Olamaz”, “ Ezanla verilen isimler silahla değiştirilemez” vb. pankartlar açılmış ve sloganlar atılmıştır. Yine aynı gün yaklaşık iki bin kişinin katılımıyla Göçmenlere Yardım Derneği'nce Gaziosmanpaşa'da düzenlenen protesto da uluslararası kuruluşlar eleştirilmiştir. “Jivkov Hitlere mi özendin?”, “Bize hesap soran uygar Avrupa nerede?” şeklinde sloganlar atılmıştır (“Sakarya'da Demirel, Gaziosmanpaşa Mitingi”, Cumhuriyet, 18 Haziran 1989, s.1). 24 Haziran 1989 tarihinde İstanbul Taksim'de üç siyasi partinin - Anavatan Partisi, Doğru Yol Partisi ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti- katılımıyla büyük bir protesto mitingi gerçekleşmiştir. Altmış iki bin kişinin katıldığı mitingde katılımcılar “Katil Jivkov”, “İnsan hakları nerede?”, “Ordu millet el ele”, “Ordu Sofya'ya”, “Satılmış Avrupa”, “Katil Rusya” gibi birçok slogan atılmıştır. Mitinge katılan parti temsilcileri de Bulgaristan ağır bir dille eleştiren konuşmalar yapmıştır (Cumhuriyet, 24 Haziran 1989, s.1,12).

Bulgar hükümetinin Türklere uyguladığı baskı ve asimilasyon faaliyetlerini Türkiye kamuoyuna duyurmak ve farkındalık yaratmak amacıyla yurt sathında en yaygın ve etkili

çabayı gösterenlerden birisi de Türk Ocakları olmuştur. 1989 yılı içinde Dernek Şubeleri, Türkiye genelinde yaptıkları miting, panel ve basın toplantıları ile Bulgar hükümetinin uygulamalarını protesto etmiştir. Türk Ocakları şubeleri tarafından Bulgaristan hükümetini protesto etmek üzere, 27 Mayıs'ta Ankara'da bir basın toplantısı düzenlenmiş, 13 Haziran'da Burdur şubesi tarafından büyükelçiliklere protesto mektupları yazılmış, 1 Temmuz'da Samsun'da protesto mitingi düzenlenmiş, 8 Temmuz'da Ankara'da "Bulgaristan'da Türk Varlığı: Dün, Bugün, Yarın" başlıklı bir toplantı, Burdur'da da kapalı salon toplantısı düzenlenmiştir. 11 Ağustos'ta Amasya'da miting ve protesto yürüyüşü, 30 Eylül'de İzmir Halk Kütüphanesinde panel, Adana'da, Bulgar Devlet Terörünü, Türk ve Müslümanlara Yapılan Zulmü Protesto ve Tel'in Konferansı, Konya'da, Bulgar Zulmünü Tel'in Mitingi, Zonguldak şubesi tarafından Bulgaristan'ın protesto edildiği bir basın toplantısı düzenlenmiştir. Ayrıca, Kütahya şubesi tarafından Edirne'deki çadır kentlerde yaşayan göçmen soydaşlara yardımda bulunmak ve onlarla dayanışma içinde olduğunu göstermek amacıyla bir toplantı tertip edilmiştir(Türk Yurdu, Kasım 1989, s. 57-61).

Bulgaristan'da devletin asimilasyonuna maruz kalan Türklerde bu duruma sessiz kalmamış onlarda tepkilerini çeşitli şekillerde ortaya koymuşlardır. Her şeyi göze alan Türkler kitleler halinde protesto yürüyüşleri yapmaya başlamıştır. 25 Mayıs 1989'da Şumnu'da üç bin Türk'ün katılımıyla yapılan yürüyüşte ilk kez Bulgar hükümetini kınanmıştır. 400 Türk açlık grevi başlatmıştır. Bulgaristan'da yaşayan çeşitli kuruluşlara mensup insan hakları derneği yöneticileri de Türkler desteklemek amacıyla açlık grevlerine katılmıştır. Sadece hakkını aramak için gösteri yapan Türkler, Bulgar askerlerince silahla taranmıştır. Açılan ateşler sonucu çok sayıda Türk hayatını kaybetmiştir (Milliyet, 26 Mayıs 1989, s.11).

Bulgaristan'da Türklere uygulanan baskı ve asimilasyon politikaları karşısında dünya kamuoyundan beklenen tepki gelmemiştir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti dışında Türkiye'nin verdiği mücadeleye ciddi anlamda destek veren ülke de olmamıştır. 1989 yılı Haziran ayı sonlarında ABD Başkanı Bush, Bulgar zulmünü kınamış ve Bulgaristan'dan Türklerin düzenli bir şekilde göç etmelerine izin verilmesini istemiştir(Cumhuriyet, 17 Haziran 1989, s.15; Milliyet, 28 Haziran 1989, s.1). Uluslararası kuruluşların tavrına gelince 27-30 Mayıs 1989 tarihleri arasında Antalya'da yapılan NATO'nun 1989 yılı bahar dönemi genel kurul toplantısı sonunda Asamble Başkanı Patrik Duffy Bulgaristan'ı, Türklere karşı sergilediği insan hakları ihlalleri nedeniyle eleştirerek, Bulgaristan'daki olaylardan derin endişe duyduğunu ifade etmiştir. Türkiye'nin ev sahipliğinde

yapılan bu toplantıya katılarak konuşma yapan 27 parlamenterden sadece sekizi Bulgaristan'daki Türk azınlığın sorunlarına değinmiştir (Cumhuriyet, 30 Mayıs 1989, s.11). Uluslararası kuruluşlardan Helsinki İnsan Hakları ABD Komitesi Bulgaristan'da Türklere yapılan insanlık dışı uygulamalarla ilgili soruşturma açmıştır (Tercüman, 15 Haziran 1989, s.8). Strasburg'da 7 Temmuz 1989 tarihinde yapılan Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi sonunda yayınlanan bildiride Bulgaristan'dan asimilasyona son vermesi, Türkiye ile göç konusunda anlaşma yapması istenmiştir. Bildiride dikkat çeken hususlardan biri de daha önce hazırlanmış tavsiye kararından farklı olarak "Müslüman etnik" deyimini yerine "Türk" ifadesinin kullanılmış olmasıdır (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1989, s.14). Birçok ülke ve uluslararası kuruluşun Bulgaristan hükümetinin uyguladığı insanlık dışı baskı ve asimilasyon politikası karşısında çok yumuşak denilebilecek uyarılar ile meseleyi geçiştirmeye çalıştığı görülmektedir.

1989 Yılında Türklerin Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göç, Sorunlar ve Çözüm Arayışları

Türkiye Cumhuriyeti dönemi göç tarihinde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-1951 yılları arasında, 1968 yılında ve 1989 yılında olmak üzere üç kitlesel göç yaşanmıştır (Yıldız, 2018, s. 29). Türklere karşı uyguladığı asimilasyon politikalarını şiddetlendirerek devam ettiren Bulgaristan yönetimi 1989 yılı Şubat ayında yeni bir uygulama başlatmıştır. Bulgaristan'da yaşayan ve daha önce Türkiye'ye göç etmiş yakınları olan kişileri akrabalarının yanına zorunlu olarak göç ettirmeye başlamıştır. 1989 yılı Nisan ayında Türkiye- Bulgaristan ilişkilerinin gerginleşmesi üzerine Bulgar hükümeti, ülkede bulunan Türklerin Türkiye'ye gönderme sürecini hızlandırmıştır. Daha önceki dönemlerde ikili antlaşmalar çerçevesindeki gönüllü olarak yaşanan göçler, 1989 yılına gelindiğinde Bulgaristan'ın tek taraflı kararıyla, zorunlu olarak gerçekleşen göçe dönüşmüştür (Kemaloğlu, Tarihsiz, s. 147-151).

29 Mayıs 1989 tarihinde T, Jivkov televizyonda yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin sınır kapılarını açması halinde Türkiye'ye gitmek isteyen Türk azınlıklarına izin verileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Turgut Özal kapıların gelmek isteyen herkese açık olduğunu söylemiştir (Kemaloğlu, tarihsiz, s. 152). Böylelikle 1 Haziran 1989 tarihinden itibaren Türkiye, Bulgaristan'dan gelen Türkleri vizesiz olarak kabul etmeye başlamıştır. Her gün demiryolu ve karayolu üzerinden 3000-4000 kişi Kapıkule ve Dereköy hudut kapılarından Türkiye'ye giriş yapmıştır. (Kemaloğlu, tarihsiz, s. 165-174).

Göç sürecinde sınıra akın eden Türkler uzun kuyruklar oluşturmuş ve günlerce sınırdaki kaldıkları olmuştur. Özellikle ailelerin yaşlı bireyleri Bulgaristan'da kalmak istemiş ve çocuklarını Türkiye'ye gönderme taraftarı olmuşlardır. Bazı bireyler göç haberini aldıktan sonraki gün göç etmeye zorlanmışlardır. Bir gün içinde yapabileceği tüm hazırlıklar ve gerçekleştireceği görüşmeler sonrasında Türkiye'ye yola koyulmuşlardır. Sahip oldukları maddi birikimlerini ya saklayarak geçirmişler ya da sınırdaki bu birikimlerine Bulgar polisi tarafından el konulmuştur. Bulgar hükümeti tarafından kendilerine bıraktıkları eşyalar için de herhangi bir tazminat ödemesi yapılmamıştır (Demirtaş, 2001, 25-60).

2 Hazirandan Türkiye'nin sınır kapılarını kapattığı 22 Ağustos'a kadar 308.136 nüfuslu 84.619 aile Türkiye'ye göç etmiştir. Gelenlerin 291.738'i vizesiz, 4.496 kişisi vizesiyle Türkiye'ye geçmiştir, geriye kalan 12.187 kişinin vize durumu tespit edilememiştir. Göç edenlerin 243.785 kişisi Bulgaristan tarafından sınır dışı edilmiş olan kişilerken, 47.164 kişi kendi isteğiyle göç edenlerdir, 17.969 kişinin durumu ise tespit edilememiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 24.10.1989, s.81). Türkiye Bulgar hükümetini kapsamlı bir göç anlaşması yapmaya zorlamak için vizeli kabul uygulamasına başladığı 22 Ağustos'tan 29 Eylül tarihine kadar geçen zamanda toplam 2145 Bulgaristan Türkü vizeli olarak Türkiye'ye göç edebilmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 29.09.1989, s.87) Mayıs 1990 sonu itibarı ile Bulgaristan'dan zorunlu göçe dahil olan bireylerin Bulgaristan'dan geldikleri bölgelere göre dağılımına baktığımız zaman Razgrad'dan 57.623, Kırcaali 55.151, Haskova 21.772, Şumnu 20.543, Silistre 14.428, Varna 11.667, Eski Cuma 9.553, Rusçuk 7.128, Filibe 6.829 Tolbuhin 4.887, Pazarcık 1.755, Burgaz 896, İslimiye (Sliven) 232, Gabrova 141, Veliko Tırnova 48, Plevne 35 olmak üzere tespit edilen toplam 212.688 kişidir (Yıldırım, 2020, s. 68-69).

Kasım 1989'da Todor Jivkov'un yönetimden uzaklaştırılmasıyla onun yerine göreve gelen yönetim, Bulgar Türklerine 1984 yılının sonlarından itibaren uygulanan baskıcı siyasetin hata olduğunu kabul etmiş, bu durumun Bulgaristan'ın iç mevzuatıyla da, uluslararası sorumluluklarıyla uyumsuz ve Bulgaristan'ı uluslararası sahada yalnız bırakan bir hatalı bir politika olduğunu açıklamıştır. BKP Merkez Komitesi, Devlet Konseyi ve hükümet 29 Aralık 1989 tarihinde Türklerin ve diğer Müslümanların zorla değiştirilen isimlerinin iadesini, dil ve dini alanındaki kısıtlamaların kaldırılmasına ve ayrımcılığa son verilmesine karar vermiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 16.01.1990, s.82). Buna rağmen Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı azalmakla beraber 1990 Mayısına kadar sürmüştür. Vizeli kabul döneminin başladığı 22 Ağustos 1989'dan Mayıs 1990 tarihine kadar 34.098 Bulgaristan Türk'ü vizeli

olarak Türkiye'ye gelmiştir. Bulgar Türklerinin göçünün başladığı 2 Haziran 1989'dan Mayıs 1990'a kadar yaklaşık 1 senelik süre boyunca toplam 342.136 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiş, aynı dönemde Türkiye'ye göç eden göçmenlerden 133.272'si de Bulgaristan'a geri dönmüştür(Şimşir, 2009, s.443).

Göçün başladığı sırada yeterli hazırlığa sahip olmayan Türkiye, mevcut imkanlarını zorlayarak göçmenler için en iyi şartları sunmaya çalışmıştır. Kapıkule ve Dereköy sınır kapılarından geçen soydaşlarımız ilgiyle karşılanmıştır. Göçün ilk günlerinde gelen sayısı az olduğundan göçmenlerin ihtiyaçları rahatlıkla karşılanabilirken sonraki günlerde göçmen sayısının artması ile birlikte ihtiyaçların karşılanmasında yeterli olunamamaya başlanmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda Dereköy'den giriş yapan soydaşlarımız Kırklareli, Kapıkule'den giriş yapan soydaşlarımız Edirne, uçakla gelen soydaşlarımız ise İstanbul'da geçici olarak iskân edilmiştir (Tercüman, 6 Haziran 1989, s.8). Aynı tarihlerde Edirne'den giriş yapan soydaşlarımız Sakarya'ya, Bursa, Balıkesir ve Eskişehir'de kurulan geçici yerleşim merkezlerine gönderilmeye başlanmıştır (Cumhuriyet, 21 Haziran 1989, s.13). Yerleştikleri iller ve nüfusa göre ise, İstanbul 84.255, Bursa 67.378, Tekirdağ 30.828, İzmir 25.489, Kocaeli12.276, Eskişehir 9.845, Kırklareli 7.045, Ankara 5.157, Balıkesir 4.852, Manisa 3.899, Diğer iller 30.035 olmak üzere toplam 281.059 kişi iskân edilmiştir (Özcan, 2016, s.113).

1989 yılı 5 Ağustos günü itibariyle Türkiye'ye gelmiş olan soydaşlarımızın 250 bine ulaşmıştır. Bunların yüzde yetmişi akrabalarının yanına geri kalanlarda okullara ve çadırlara yerleştirilmiştir. Göçün başlamasından 5 Ağustos'a kadar geçen sürede sadece 600 göçmen İş Bulma Kurumu tarafından işe yerleştirilmiştir. Göçmenlere taksi plakası ve toprak verilmiştir (Cumhuriyet, 6 Ağustos 1989, s. 1,17). Okulların açılması yaklaşınca okullardan çıkarılacak göçmenlere vali ve kaymakamların yetkisinde azami 300 bin lira kira yardımıyla bulunulmasına karar verilmiştir (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1989, s.12) Türkiye'de aradığını bulamayan soydaşlarımız zulümden kaçtıkları Bulgaristan'a geri dönmek durumunda kalmıştır. Geri dönüşlerin en büyük sebebi iş gücü ücretlerinin düşük olmasıdır. Geçim sıkıntısı çeken göçmenler Bulgaristan'da bıraktıkları yakınlarının hasretiyle geri dönme kararı almıştır. Türkiye'de hayat pahalılığı, kazancın düşük olması ve akrabalarının kendilerine daha bakamayacaklarını söylemeleri göçmenlerin geriye dönüşlerini hızlandırmıştır (Kemaloğlu, tarihsiz, s. 229-230).

1989 yılında yaşanan bu kitlesel göç hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de bazı sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bulgaristan'ın plansız ve ansızın gönderdiği bu kitlesel ve zorunlu göç Bulgar ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileyerek işgücü sorununu ortaya çıkarmıştır. Yüzlerce köy ve kasaba boşalmış veya nüfusu azalmıştır. Tarım toprakları ekilmeden, dikilmeden, sürülmeden veya tarım ürünleri toplanmadan başıboş bırakılmıştır. Fabrikalar, inşaat sektörü, maden ocakları ve hayvan mandıraları işçisiz kalmıştır. Bu alanlardaki iş gücü ve istihdam problemleri krize neden olmuştur (Atasoy, 2020, s.160). Türkiye üç aydan daha kısa bir süre içerisinde 300.000'den fazla Türk soydaşına kapılarını açarak ülkeye yerleşmelerine izin vermiştir. Böyle çok kısa bir sürede sayıca çok fazla gelmiş olan göçmene ev sahipliği yapan Türk Devleti göçe hazırlıksız yakalanmıştır. Hükümeti, ekonomiyi ve halkı zor durumda bırakan 1989 göçü toplumsal problemlere de neden olmuştur (Atasoy, 2020, s.162).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluş tarihinden bugüne kadar göçlerin yaşandığı bir devlet olmuştur. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından çekildiği topraklardaki Müslüman nüfus yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devletine göç etmiştir. 20. Yüzyılda Balkanlarda saf milletler oluşturmak için Müslümanlar ve Türkler göçe zorlanmıştır. Balkanlarda Müslüman kimliğine sahip herkes Türk olarak görülmüştür. Bulgaristan, kendi içinde yaşayan Türkleri baskı sonucunda asimile ederek Bulgarlaştırmaya ya da göçe zorlamıştır. Bulgaristan'da 1944 yılında, komünist idarenin iktidarı ele geçirmesiyle, ülkedeki Bulgar dışı azınlıklara karşı asimilasyoncu sistematik baskıları şiddetini artırmıştır. Bu anlayış sistematik ve planlı bir devlet politikasına dönüşmüştür. Özellikle, Jivkov idaresi döneminde 1962–1989 Bulgaristan'daki Türk soylu kesime yönelik asimile politikaları zirveye çıkmıştır. Bulgaristan devleti kendi ülkesinde yaşayan Türkleri asimile etmek amacıyla her türlü baskı, yıldırma, öldürme gibi insanlık dışı hareketlere başvurmuştur. Türk kimliğini inkâr etmeye başlayan Bulgaristan, kendi ülkesinde bulunan Türklerin Osmanlı Devleti idaresi döneminde Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğu iddiasını ortaya atmıştır. Bulgaristan Türklerine yönelik baskılar 1980'lerin başlarından başlamak üzere zamanla artarak had safhaya çıkmıştır. Türklerle 1984 yılı sonlarında şiddetli bir asimilasyon politikası uygulanmaya başlayan Bulgar devletinin zorunlu isim değiştirmelerle başlayan bu faaliyetleri başka yasaklarla gün geçtikçe çekilmez bir hal almıştır. Polis ve asker zoruyla Türklerin isimleri Bulgar isimleriyle değiştirilmeye başlanmış, değiştirmemekte direnenlere ağır baskı ve işkenceler yapılmıştır.

Bulgaristan hükümetinin artan baskıları ve uygulanan asimilasyon politikaları karşısında Türkiye her türlü özveriye göstererek kitlesel bir göçü dahi kabul edebileceği anlayışını da ortaya koyarak soruna çözüm bulma arayışı içinde olduğunu ifade etmesine rağmen Bulgar hükümeti, yaşananların kendi özel meseleleri olduğu iddiasında bulunarak Türkiye'nin çözüm önerilerine olumsuz yaklaşmışlardır. Bulgaristan tarafından Türklere uygulanan asimilasyon politikasını yakından takip eden Türk kamuoyu, Bulgar hükümetinin uygulamalarına karşı tepkilerini ortaya koymuştur. Türkiye'nin birçok şehrinde Bulgaristan'ın baskıcı uygulamalarını protesto eden geniş katılımlı mitingler ve toplantılar yapılmış, bildirimler yayınlanmış, basın toplantıları düzenlenmiştir. Türkiye'nin ve diğer dış dünyanın kınamalarına aldırmış etmeyen Bulgar hükümeti, göç isteklerini kabul etmemiş ve Bulgaristan'daki Türk azınlığa uyguladığı baskıyı daha da artırmıştır.

Sovyet blokunun çözülmesi üzerine 1989 yılından itibaren soğuk savaş döneminin sonuna gelinmiştir. Bu tarihten itibaren sosyalist blok ülkelerinde değişim sürecinin başlamasıyla birlikte Bulgaristan hükümeti 2 Haziran 1989 tarihinden itibaren, Türklerin göç etmelerine izin vermiştir. Göçün başladığı 1989 yılı Haziran ayından 1992 yılının sonuna kadar geçen sürede toplam 342.136 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Bulgaristan'dan Türkiye'ye gelen göçler Türk Devleti ve toplumu tarafından "soydaş göçü" olarak değerlendirmiştir. Türk Devleti ve toplumu gelen göçmenleri baskı, şiddet ve zulüm altında Türk ve Müslüman kimliğini yaşamaya çalışan soydaşların anavatanlarına, köklerine dönen kişiler olarak değerlendirmiştir. Gelen soydaşların Türk toplumuna hızlı ve kolay bir şekilde uyum sağlamaları ve vatandaşlık alabilmeleri için devlet gerekli adımları atmıştır. Soydaş göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için devlet ve millet el ele vererek yardım kampanyaları düzenlemiştir.

Bulgaristan'da Türklere yapılan asimilasyon uygulamaları dünyada baskıcı yönetim anlayışlarının uzun ömürlü olmayacağını gösteren önemli örneklerden biridir. XX. yüzyılda ülkesinde yaşayan Türk azınlığa insanlıkla bağdaşamayan her çeşit zulmü reva gören Bulgaristan'a, Türkiye'den başka hiçbir ülke ciddi anlamda tepki göstermemiştir. Uluslararası kurum ve kuruluşlar da aynı şekilde tutum sergilemiş, bir takım kınama ve uyarı açıklamaları ile yetinmişlerdir. Bulgaristan'ın tutumu kınanmış ancak yaptırıma yönelik uygulamalar olmadığından etkili sonuçlar elde edilememiştir.

Türkiye Bulgaristan'ın uyguladığı asimilasyon olaylarının başından itibaren soydaşlarının ülkeye göçünü desteklemiştir. Ancak, 1989 yılı Mayısından itibaren yoğun bir

göçle karşı karşıya kalan Türkiye, gelenlerin tamamını mutlu edebilecek imkânları sunamamıştır. Bu durum Türkiye'ye gelen göçmenlerin yarısına yakınının bütün tehlikelerine rağmen kaçtıkları ülkeye, Bulgaristan'a geri dönmelerine sebep olmuştur. Bu dönüşler Türkiye'nin uluslararası arenada imajını olumsuz yönde etkilemiştir. Burada bir diğer önemli nokta da akla göçten başka bir çözüm yolunun gelmemiş olmasıdır. Atatürk'ün ifadesiyle “Muhacirler, kaybedilmiş topraklarımızın aziz hatıralarıdır” anlayışıyla meselenin ele alınması, başka ülkelerde yaşayan soydaşlarımıza kendi doğup büyüdüğü ülkede sahip çıkmanın yollarının aranması en doğru yöntemdir. Bu anlayışla hareket edilerek başka ülkelerde yaşayan soydaşlar için değişik stratejilerin belirlenmesi ve uygulanması gereklidir. Başka ülkelerde yaşayan Türkler tarafından kurulmuş olan sivil toplum örgütlerini güçlendirerek, buldukları ülkelerde haklarını daha iyi savunabilecekleri mekanizmaları oluşturmak en ideal yol olarak görülmektedir.

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçenler soğuk savaş dönemindeki göçleriyle, ekonomi birinci sırada olmak üzere her sahada kalkınma mücadelesi veren Türkiye'ye hatırısayılır oranda katkı vermiştir. Soğuk savaş döneminin son bulduğu senelerde Türkiye'de plansızlıktan kaynaklı olarak yaşanan ekonomik krizler, işsizlik, eğitim, sağlık, altyapı gibi birçok alanda ciddi sorunları vardı. Toplumda adil gelir dağılımının olmaması, iç ve dış göçlerden kaynaklı olarak ortaya çıkan gettolar, kentlerde kendini gösteren kültürel çatışmalar birer sorun alanıydı. Bunların üzerine bir de göçün getirdiği parasal yük, Türkiye'nin yüz yılı aşan başka ülkelerde azınlık statüsünde yaşayan Türkleri Türkiye'ye gelmeleri yönünde teşvik eden politikasını değiştirmesine sebep olmuştur. Dış Türkler konusunda yapılan bu değişiklikle azınlık statüsünde başka ülkelerde yaşayan soydaşların sorunlu zamanlarda Türkiye'ye göçlerini teşvik etmek yerine buldukları ülkelerde daha iyi şartlarda yaşamalarını, sahip oldukları hakları yaşayabilecekleri ortamı temin etmek olarak özetlenebilecek yeni bir politik anlayışa dönüşmüştür.

Bulgaristan'ın Avrupa Birliğine üye olmasıyla çoğu göçmene çifte vatandaşlık verilmiştir. İletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi Bulgaristan da azınlıklar açısından normalleşme sürecinin başlamasını sağlamıştır. Dış Türklerin Türkiye'ye göç etmelerinin özendirilmesinden vaz geçilerek meskûn oldukları ülkelerde refah içinde yaşamalarının temini anlayışına uygun olarak Bulgaristan Türklerinin yaşam standartlarını yükseltecek, Türklük bilincini muhafaza edecek projeleri geliştirme düşüncesi içinde olunmuştur.

Türkiye, 1990'lı yıllara kadar İskân Kanunu kapsamında gelen göçler de "Türk soyu" veya "Türk kültürü" kişilerin göçleri olduğu için toplum homojen bir yapıya sahiptir ancak 1990'lı yıllarda Türk Devletinin "yabancı" olarak nitelendirdiği farklı ırk ve kültürden göçler yaşanmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu, kıtalar arası geçiş noktasında bulunması, çevre ülkelerdeki siyasi, ekonomik ve güvenlik problemleri göçmenlerin Türkiye'yi transit ya da hedef ülke olarak göç etmesine sebep olmuştur. Küreselleşme ve liberalleşme dünya üzerinde insan ve sermaye hareketliliğini ortaya çıkararak göçlerin artmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Türkiye "yabancı" olarak nitelendirilen göçmenlerle tanışmıştır. Homojen Türk toplum yapısı gelen yabancı göçmenlerle heterojen bir yapıya kavuşmuştur. Türk devleti o dönem gelen yabancı göçmenlere tepkisiz kalarak bir politika oluşturmamıştır. Türkiye'nin komşu ülkelerinde ve diğer ülkelerde yaşanan kuraklık, savaş, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar Türkiye'ye gelen göçmen sayısını her geçen gün arttırmıştır.

1989 yılında Bulgaristan'dan Türklerin göçü, önceki soydaş göçlerinden kapsamı, boyutları, sebepleri ve sonuçları açısından farklılıklar arz etmektedir. Önceki göçler genel olarak parçalanmış ailelerin birleşmesi amacıyla gerçekleşirken 1989 göçü Bulgaristan Türklerinin asimile olmamaları, etnik ve kültürel kimliklerini kaybetmemeleri ve toplum olarak var olmaları, Bulgarlaştırılmayı ve asimilasyonu kabul etmedikleri için gerçekleştirdikleri bir göçtür. Bu göç Türklerin başka bir ülke sınırları içinde yaşama ve var olma mücadelesini gösteren önemli bir örnektir. 1989 Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye olan göçü uluslararası, kitlesel ve etnik karakterli, siyasi ve zorunlu bir göçtür. Bu göçün hukuksal temelleri hazırlanmadan hem yasal hem de sosyal olarak organize edilmeden kontrolsüz bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu göç olayı Bulgaristan'ı ekonomik, politik, sosyal problemlerle karşı karşıya bırakmakla kalmamış aynı zamanda çok sert eleştirilere uğrayarak yalnızlaşmasına ve sosyalist rejimin ülkede çökmesine neden olan unsurlardan birisi olmuştur.

Bu kitlesel göç hem Bulgaristan'da hem de Türkiye'de bazı sorunların yaşanmasına neden olmuştur. Bulgaristan'ın plansız ve ansızın gönderdiği bu kitlesel ve zorunlu göç Bulgar ekonomisini olumsuz bir şekilde etkileyerek işgücü sorununu ortaya çıkarmıştır. Yüzlerce köy ve kasaba boşalmış veya nüfusu azalmıştır. Tarım toprakları ekilmeden, dikilmeden, sürülmeden veya tarım ürünleri toplanmadan başıboş bırakılmıştır. Fabrikalar, inşaat sektörü, maden ocakları ve hayvan mandıraları işsiz kalmıştır. Bu alanlardaki iş gücü ve istihdam problemleri krize neden olmuştur. Türkiye üç aydan daha kısa bir süre içerisinde 300.000'den fazla Türk soydaşına kapılarını açarak ülkeye yerleşmelerine izin vermiştir. Ancak, bu kadar

kısa süre içerisinde çok sayıda gelen nüfusa ev sahipliği yapan Türk Devleti göçe hazırlıksız yakalanmıştır. Hükümeti, ekonomiyi ve halkı zor durumda bırakan 1989 göçü toplumsal problemlere de neden olmuştur

Üç kıtaya hakim olmuş Osmanlı Devletinin davamı niteliğine haiz olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan milyonlarca Türk veya Türk asıllı insanların zor durumda sığınacakları güvenli liman olarak gördükleri bir yerdir. Türk devlet idarecilerinin bu durumu göz önünde bulundurarak daha stratejik politikalar oluşturması gerektiği çok açıktır. Bu düşünceden hareketle, ülke sınırları dışında yaşayan soydaşların sorunlarıyla doğrudan ilgili olmak üzere müstakil bir bakanlık teşkilatının kurulması, meselenin ciddiyetle ele alınıp daha sistematik ve bilinçli politikaların tespit ve uygulama alanına konulması, çıkabilecek birçok sorunun büyümeden çözülmesine, soydaşların yaşadıkları ülkelerde haklarının ve hukuklarının korunmasına olumlu yönde katkılar sunacaktır.

Kaynakça

- Akçadağ, E. (2012). Yasadışı Göç ve Türkiye, Bilgesam Yayınları, İstanbul.
- Akıncı, B. & Nergiz, A. & Gedik, E. (2015). Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul, Göç Araştırmaları Dergisi, C: 1, S: 2, Temmuz-Aralık 2015, ss. 58-83.
- Tamer, M. (2020). Göç, göçün nedenleri ve uluslararası göç üzerine kavramsal bir analiz. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(60), 2020, ss.2808-2818.
- Asar, A. (2004). Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı ve Hakları, Emek Ofset, Ankara.
- Atasoy, E. (2011). Bizden Olan Ötekiler Asimilasyon Kısılacında Bulgaristan Türkleri. MKM Yayıncılık, Bursa.
- Atasoy, E. (2011). Siyasi Coğrafya Işığında Bulgaristan Türklerinin 1989 Yılındaki Zorunlu Göçü, Coğrafya Dergisi, S:21, ss.1-17.
- Atasoy, E. (2020). 1989 Yılındaki Zorunlu Göçün Bulgaristan Devleti Ve Bulgaristan Türkleri Perspektifinden Değerlendirilmesi. 1989 Yılında Bulgaristan'dan Türk Zorunlu Göçünün 30. Yılı içinde Çorlu.
- Barışık, S. (2020). Göç Kavramı, Tanımı ve Türleri, Salih Barışık (Ed.), Küreselleşen Dünyada Fırsat Eşitliği Arayışında Uluslararası Göç ve Türkiye'nin Suriye Deneyimi içinde, ss.1-25, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Baritçi, F. (2017). Suriyeli Mültecilerin Türk Toplumuna Uyum Süreci Üzerine Bir Araştırma, Aksaray Üniversitesi, Uluslararası Hakemli İletişim ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (17), ss.227- 245.

- Cemal, Y. (2004). Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Cumhuriyet, (30 Mayıs 1989); (17 Haziran 1989); (18 Haziran 1989); (21 Haziran 1989); (24 Haziran 1989); (28 Ocak 1985); (20 Mart 1985); (24 Mart 1985); (4 Nisan 1985); (8 Temmuz 1989); (6 Ağustos 1989); (11 Ağustos 1989).
- Danış, D.& Bayraktar, D.& Çatır, G., & Salihi, E. (2010). Irak'tan İrağa: 2003 Sonrası Irak'tan Komşu Ülkelere Ve Türkiye'ye Yönelik Göçler, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- Demirtaş Coşkun, B. (2001). Turkish-Bulgarian relations in the post-cold war era; the exemplary relationship in the Balkans. The Turkish Yearbook of International Relations, (32), ss.25-60.
- Doğan, S. (1988). Yurt Dışı Yaşantısı Geçiren ve Geçirmeyen Lise Öğrencilerinin Problemleri. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları. (1998). Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara.
- Erdoğan, M. O. (2020). Göç ve Entegrasyon Çalışmalarının Temeli Olarak Göç Kuramları. İçinde S. Buz & H. Çevik (Ed.), Göç ve Entegrasyon, Nika Yayınevi.
- Gürbüz, R. (2023). Kalanlar Ve Gidenlerin Gözünden Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler (1989): Öncesinde Ve Sonrasında Yaşananlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bandırma.
- Kemaloğlu, A. İ. (tarihsiz). Bulgaristan'dan Türk Göçü (1985-1989), Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara.
- Lütem, Ömer E. (2000). Türk-Bulgar İlişkileri (1983-1985), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları (ASAM), C: 1, 176-183, Ankara.
- Milli Gazete, (8 Ocak 1985).
- Milliyet, (16 Ocak 1985); (14 Şubat 1985); (17 Mart 1985); (2 Nisan 1985); (26 Mayıs 1989); (28 Haziran 1989).
- Ortaylı, İ. (2006). "Genel Göç Olgusu", Uluslararası Göç Sempozyumu Bildiriler; 8-11 Aralık 2005, Zeytinburnu Belediyesi Yayını, İstanbul.
- Ozankaya, Ö. (1984). Toplum Bilim Terimleri Sözlüğü, Savaş Yayınları, Ankara.
- Özcan, K.E. (2016). Soğuk Savaş Döneminde Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye Göçü: Bursa Örneği, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

- Sever, H. (2009). Yasadışı Göçmenlerin Profili: İstanbul İli Örneği, Polis Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Suç Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Şimşir, B. N. (1986). Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, . İstanbul.
- Şimşir, B. N., (2009). Bulgaristan Türkleri, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TBMM Tutanak Dergisi, (14 Nisan 1985). Dönem 17, Toplantı 1, C. 12.
- TBMM Tutanak Dergisi, (24.10.1989). Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, 21'inci Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi, (29.09.1989). Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 33, 10'uncu Birleşim.
- TBMM Tutanak Dergisi. (Şubat 1985). Dönem 17, Toplantı 2, C. 12, 13.
- TBMM Tutanak Dergisi, (16.01.1990). Dönem 18, Yasama Yılı 3, Cilt 39, 64'üncü Birleşim.
- Tercüman, (6 Haziran 1989); (15 Haziran 1989).
- Tümertekin, E. & Özgüç, N. (2004). Beşeri Coğrafya: İnsan Kültür Mekân, Çankaya Kitabevi, İstanbul.
- Türk Yurdu, (Kasım 1989). "Şubelerden Haberler", C. 9, S. 27, , ss. 57-61.
- Türkiye ve Göç. (tarihsiz). T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü: [file:///C:/Users/Pc/Downloads / turkiyevegoc_tr.pdf](file:///C:/Users/Pc/Downloads/turkiyevegoc_tr.pdf).
- Yalçın, C. (2004). Göç Sosyolojisi, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Yayıntaş, Y. (2021). Bulgaristan Muhacirlerinin Anlatımıyla 1989 Göçü. Akademik Disiplinlerin Göç Olgusuna Farklı Yaklaşımları. Bilgin Kültür Sanat Yayınları. ss.423-436.
- Yıldırım, S. (2016). Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikaları Çerçevesinde Göç ve Göç Politikaları (1921-1960). HÜTAD Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, (24), ss.273-301.
- Yıldız, İ. (2018). Türkiye'ye Uluslararası Göçler Ve Türkiye'nin Göç Politikası, Kırmızı Çatı, Ankara.
- Zülal, A. (2002). "21. Yüzyılda Göçler", Bilim ve Teknik, S: 415, Ankara.

Türkmeneli: Türklerin Irak Coğrafyasındaki Tarihsel, Kültürel Mirası ve Bibliyografya Çalışması¹

Mehmet Korkud AYDIN²

Öz

Türklerin Irak coğrafyasıyla tanışmalarının tarihçesi çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Yaptıkları akınlarla Türkistan'dan binlerce kilometre mesafe kat ederek önce Anadolu'yu ve çeşitli tarihlerde Müslüman Arap orduları eşliğinde Ortadoğu'yu tanıyan Türkler, 1071'de kazanılan Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra bu coğrafyanın en önemli gücü haline gelmişlerdir.

Bölgedeki Türk hakimiyeti Selçuklularla başlamış, daha sonra da sırasıyla Irak Selçukluları, Musul ve Erbil Atabeylikleri, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safavilerle devam etmiştir. Bölgenin Türkleşmesinde ve yoğun Türk kitlelerinin iskânında Safavilerin etkisi büyüktür. Önemli merkezlerinden Musul, Kerkük ve Erbil'in Yavuz Sultan Selim döneminde; Bağdat'ın da Kanuni Sultan Süleyman döneminde elde edilmesiyle birlikte Irak'ta Osmanlı Türk hakimiyeti kurulmuştur. Bölgedeki Türk hakimiyeti Osmanlı Devleti'nin son günlerine kadar devam etmiştir.

Irak Türkleri, bugünkü Irak coğrafyasının kuzey ve orta bölümünde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan bir şerit üzerinde yaşamaktadırlar. Özellikle Musul, Erbil, Kerkük, Diyala ve Selahaddin şehirlerinin yanı sıra başkent Bağdat'ta yaşayan Türkmenlerin nüfusu yaklaşık olarak 3.000.000 civarında olmasına rağmen Irak yönetimleri asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak Irak Türklerinin nüfusunu bu güne kadar gerçek rakamları ifade eden bir sayım yapmamıştır. Irak Türkmenleri, Türkiye-Irak sınır hattındaki Hakkâri ve Şırnak'tan başlayarak Irak'ın kuzeyindeki Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Dakuk (Tavuk), Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Kifri, Hanekin, Mendeli ve Bağdat'ın güneydoğusundaki Bedre'ye kadar uzanan ve kadimen Türkmeneli olarak adlandırılan coğrafyaya yayılmıştır.

Irak Türklerinin yaşadığı coğrafya, Türkiye'nin Misâk-ı Millî sınırları içinde yer almaktadır. Bu sebeple Irak Türkleri, Türkiye için her zaman önemli olmuştur. Ancak tarihsel süreç içinde

¹ Bu makale, ANDA Eğitim, Araştırma, Yardımlaşma ve Arama Kurtarma Derneği tarafından desteklenen aynı isimli projenin sonuç raporundan türetilmiştir.

² Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi A.İ.İ.T. Bölümü. korkudaydin@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-1645-7825

uluslararası politikaların etkisi ile Türkiye'nin bölge ile iletişim halinde olması her zaman kolay olmamıştır.

Irak Türkleri için ise Türkiye Anavatan konumundadır. Tarihsel süreç içinde bölgedeki koşulların etkisi ile pek çok Türk, Türkiye'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Irak Türkleri, Türkiye'de sivil toplum örgütleri kurarak bölgedeki haklarını muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Türkiye ve Irak Türkleri arasındaki doğal bağın bir sonucu olarak Türk yazım alanında bölge ile ilgili hazırlanmış pek çok kıymetli eser bulunmaktadır. Bunlar Irak Türklerinin dil, inanış, sosyal ve siyasi yaşamları gibi pek çok alanda hazırlanmış çalışmalardır.

Projemizin amacı, Irak Türkleri hakkında sivil toplum örgütlerine ve bilim insanlarına rehberlik edecek kapsamlı bir akademik çalışma ve konu ile ilgili hazırlanmış eserlerin derlendiği bir bibliyografya sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkleri, Türkmeneli, Kültür, Tarih, Bibliyografya

Turkmeneli: Historical, Cultural Heritage, and Bibliographic Study of Turks in Iraq

Abstract

The history of the interaction between the Turks and the geography of Iraq dates back to ancient times. Through their expeditions, the Turks traveled thousands of kilometers from Turkistan, first reaching Anatolia and then, at various points in time, becoming acquainted with the Middle East alongside Muslim Arab armies. Following their victory in the Battle of Malazgirt in 1071, the Turks became a dominant force in this region.

Turkish rule in the area began with the Seljuks and continued with successive powers, including the Iraq Seljuks, the Atabegs of Mosul and Erbil, the Kara Koyunlu, Ak Koyunlu, and Safavids. The Safavids played a significant role in the Turkification of the region and the settlement of Turkish communities. During the reign of Yavuz Sultan Selim, major centers such as Mosul, Kirkuk, and Erbil were captured, while Baghdad came under Ottoman Turkish rule during the era of Kanuni Sultan Süleyman. Turkish dominance in the region continued until the final days of the Ottoman Empire.

The Iraqi Turkmen inhabit a strip stretching from the northwest to the southeast of the current geography of Iraq, including cities such as Mosul, Erbil, Kirkuk, Diyala, Selahaddin, and the capital Baghdad. Although their population is approximately 3 million, the Iraqi governments have never provided an accurate and unbiased census due to assimilation policies. The Turkmen population spans the region called "Turkmeneli," starting from the Hakkari and Şırnak regions along the Turkey-Iraq border and extending through the north of Iraq to places such as Tal Afar, Musul, Erbil, Altunköprü, Kirkuk, Daquq (Tavuk), Tuz Khurmatu, Taza Khurmatu, Kifri, Hanekin, Mendeli, and Bedre in the southeast of Baghdad.

The territory where Iraqi Turks reside is within the borders defined by Turkey's Misak-ı Milli (National Pact). Therefore, Iraqi Turks have always been significant for Turkey. However, due to the influence of international politics over time, maintaining communication with the region has not always been easy for Turkey.

For Iraqi Turks, Turkey is their homeland. Throughout history, many Turks have sought refuge in Turkey due to the circumstances in the region. Iraqi Turks have endeavored to safeguard their rights by establishing civil society organizations in Turkey.

As a natural result of the strong connection between Turkey and Iraqi Turks, numerous valuable works related to the region have been prepared in the field of Turkish studies. These works cover various aspects of Iraqi Turks' language, beliefs, social and political life, and more.

The aim of our project is to provide a comprehensive academic study that will guide civil society organizations and scholars interested in Iraqi Turks, along with presenting a bibliography of works related to the topic.

Keywords: Iraqi Turks, Turkmeneli, Culture, History, Bibliography

GİRİŞ

Türklerin Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasıyla tanışmalarının tarihçesi oldukça eski zamanlara kadar gitmektedir. Yaptıkları keşif akınlarıyla Türkistan'dan binlerce kilometre mesafe kat ederek önce Anadolu'yu ardından çeşitli tarihlerde Müslüman Arap orduları eşliğinde Ortadoğu'yu tanıyan Türkler, 1071'de kazanılan Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra bu coğrafyanın en önemli gücü haline gelmişlerdir.

Türklerin Irak coğrafyasına gelmeleri ve yerleşmeleri, Emeviler döneminde başlamış (TDV İslâm Ansiklopedisi, 1999; 99) Abbasiler döneminde ise artarak devam etmiştir. Özellikle Abbasi Halifeleri Me'mun ve Mutasım dönemlerinde büyük bir prestij kazanan Türklerin iskânı için 835'te Samerra adıyla şehir kurulmuştur. Bir nevi karakol durumunda olan bu şehirdeki Türk askerinin sayısı 40.000'e ulaşmıştır (Yıldız, 1988: 35).

Kesif Türk göçleri de 1050 yılından sonra Selçuklular dönemiyle gerçekleşmiştir. Bölgede büyük bir güç haline gelen Selçuklular, 1055'ten sonra uzun bir süre Irak'a hakim olmuşlardır. 1118-1194 tarihleri arasında Irak Selçuklularının hakimiyetinde bulunan Irak'ta 1127 tarihiyle birlikte atabeylikler dönemi başlamış; Musul (1127-1233) ve Erbil Atabeylikleri (1144-1233) hüküm sürmüştür. 1258'den sonra ise İlhanlılar dönemi başlamıştır. Daha sonra ise Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safaviler bölgeye hakim olmuşlardır. Bölgenin Türkleşmesinde ve kesif Türk kitlelerinin iskânında Safavilerin etkisi büyüktür (Saatçi, 2003; 24vd.).

Yavuz Sultan Selim döneminde Musul, Kerkük ve Erbil'in; Kanuni Sultan Süleyman döneminde de Bağdat'ın elde edilmesiyle birlikte Irak'ta Osmanlı Türk hakimiyeti kurulmuştur. Bölgedeki Türk hakimiyeti Osmanlı Devletinin son günlerine kadar devam etmiştir.

Irak Türkmenleri, bin yıldan ziyade Irak'ta yaşamaktadırlar. Özellikle Erbil, Musul, Diyala, Kerkük ve Selâhattin şehirlerinin yanı sıra başkent Bağdat'ta yaşayan Türkmenlerin

nüfusu yaklaşık olarak 3.000.000 civarında olmasına rağmen Irak yönetimleri asimilasyon politikalarının bir sonucu Irak Türkmenlerinin nüfusunu asla tam olarak tarafsız ve doğru bir sayımla ortaya koymamıştır. Irak Türkmen nüfusu, Türkiye-Irak sınır hattındaki Hakkâri ve Şırnak'tan başlayarak Irak'ın kuzeyine ve Bağdat'ın güneydoğusuna doğru uzanan, Türkmeneli olarak adlandırılmış coğrafyaya yayılmıştır (Cömert, 2009; 40). Kerkük şehri civarında Türkmen yerleşim merkezleri yoğunlukta olup güneye doğru inildikçe yüzlerce köyden oluşan Bayat köyleri yer almaktadır (Saatçi, 2015; 23).

Irak'ın önemli merkezlerden birisi olan Musul ise Arap ve Türkmen şehridir. Musul'da Türkmenler Efkinî, Telafer, Yunus Peygamber, Neyneva, Reşidiye, Faysaliye, Şirahan, Kazıye, Selamiye, Karakoyunlu ve Mahlebiye'de yaşamaktadırlar (Saatçi, 2003; 95 vd.). Ayrıca bölgede "Şebekler" adıyla bilinen Türklerin yaşadığı 50 köy daha bulunmaktadır. Söz konusu köyler; Afgani, Butepe, Buhur, Kırmızı, Arfi, Mastah, Şeyh İbrahim, Humre, Termi, Tel Gazu, Cemmaş Harabeleri, Cuma ve Mal Firan'dır (Hasan, 2003; 49). Aynı zamanda bölgenin en kalabalık kaza merkezi olan Telafer'de 300.000 Türkmen ikamet etmektedir. Nüfusu 517.000 civarındadır. Telafer'i önemli kılan, merkez nüfusunun tamamen Türkmen olmasıdır (Saatçi, 2009; 9). Telafer'de Bayat, Alabay, Seyitler, İlhanlılar, Muratlı, Şeyhler, Babalar, Çulaklar ve Çelebiler gibi önemli Türkmen aşiretleri yaşamaktadır (Köprülü, 1996; 14; Saatçi, 2004; 86 vd.).

Zengin petrol rezervleri bulunan Kerkük'ün kuzeyinde Musul ve Erbil, doğusunda Süleymaniye, batısında Salahaddin ve güneyinde de Diyala bulunmaktadır. Kerkük'teki Türkmenlerin nüfusu 1960'a kadar şehrin yüzde 95'ini oluşturmaktaydı. 1976'da Araplaştırma politikası nedeniyle Kerkük adı değiştirilerek "El-Tamim" yapıp binlerce Arap ailesi de Kerkük'e yerleştirilmişlerdi. Ayrıca Kürtlerle meskûn civardaki köylerin yıktırılmasıyla buralardaki Kürtlerin de Kerkük'e göç etmelerinin önü açılmıştır (Yalçın, 2016; 18 vd; Kopar, 2009; 120 vd; Tefik, 2007; 201 vd.). Araplar ve Kürtlerin şehre yerleştirilmeleri nedeniyle bu oran % 75'e düşmüştür. Bazı yerleşim birimleri de Kerkük'ten ayıt edilip yeni idari birimler oluşturmuştur. Kerkük'ün civarında hâlen Mutara, Kızlıyar, Topzava, Yayıcı, Türkalan, Yahyava, Tercil, Bilava, Leylan, Beşir, Bacuvan, Çardağlı, Tazehurmatu, Kümbetler, Kara Hasan, Dibis, Taktak, Hamzeli vır Ömermenden gibi Türkmen köy ve kasabaları bulunmaktadır. Kerkük'ün kırk dört km kuzey batısında Altunköprü yer almaktadır. Erbil'e de 50 km. mesafededir. Altunköprü'nün % 95'i Türkmen iken ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra buraya yerleştirilen Kürt nüfusu sonrasında bu oran % 65-70'e düşmüştür.

Türkmenlerin en eski yerleşim yerlerinden biri olan Erbil'in 1947'de yapılan nüfus sayımında nüfusu 30 bin civarında idi. Merkez nüfusunun çoğunu Türkmenler teşkil etmekteydi. Fakat daha sonra değişik yerleşim merkezlerinden getirilen Kürtler demografik yapıyı bozmuş, Türkmenler azınlığa düşmüşlerdir. Sistemli bir şekilde yapılan Kürt iskânı sonrasında Erbil, Kuzey Irak'taki Kürt yapılanmasının da merkezi olmuştur (Saatçi, 2006; 84).

Salahaddin, Türk yerleşim bölgeleriyle oluşturulmuş bir ildir. Kerkük'ten ayırdıkları Tuzhurmatu ve Kifri ilçeleri, buraya bağlanmıştır. Türkmenler yoğunlukla Tuzhurmatu ve İmrâli, Meftul, Bestamlı, Kukes, Şah Sivan, Yengice, Hassa Dadı, El-Bu Hasan, Abut, Zenguli, Muratlı, Karanaz, Süleyman Bek, Şeyh Muhsin gibi Bayat köylerinde yaşamaktadırlar (Saatçi, 2015; 181 vd.).

Diyala Vilayeti de önemli Türkmen merkezlerinden biri olup idari yapı içinde Kifri, Beledrus, Halis, Hanekin, Şahraban (Mikdadiye), Mendeli, Kızlarbat (el-Sadiye) ve Karahan gibi Türk yerleşim yerleri vardır (Cömert, 2009; 62; Saatçi, 2015; 200 vd).

Bağdat'ta ise 250.000'den fazla Iraklı Türkmen yaşamaktadır.

I. Dünya Harbi ve Mütareke Döneminde Irak Türkmenleri

I. Dünya Harbi ve sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesiyle bölgedeki dengeler değişmeye başlamış; gerek savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalar ve gerekse Osmanlı Devletinin tasfiyesi anlamına gelen Sevr Antlaşmasıyla Irak başta olmak üzere Ortadoğu'da sun'i devletler oluşturulmuştu. Bu durum hem Osmanlı Devleti'nin hem de bölgede yaşayan Türk topluluklarının mukadderatını olumsuz bir şekilde etkilemişti. Özellikle Mütareke hükümlerinin muğlak, esnek ve karmaşık olması, Osmanlı Türkiye'si için birçok güçlüğün ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bundan istifade eden İtilaf Devletleri, Osmanlı Devleti'ni parçalamak için savaş sırasında gerçekleştirilen Londra, Sykes-Picot, Saint Jean de Maurianne gibi gizli anlaşmaları hayata geçirmeyi amaçlamışlardı. Ne gariptir ki; mütareke, silahların bırakılmasını öngörmesine karşın İtilaf Devletleri mütarekeden sonra hem de tek taraflı olarak silaha başvurmuşlardı. Haksız uygulamalarına Mütareke hükümlerinden dayanak oluşturmuşlardı. İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesinin yürürlüğe girdiği tarih olan 31 Ekim 1918'den sonra Osmanlı memleketini bir baştan bir başa işgale hazırlanmışlardı. Osmanlı topraklarını kolaylıkla işgal edebilmek için de öncelikli olarak Osmanlı Ordusu'nun dağıtılmasını istemişlerdi. Zira, Mondros Mütarekesinin 5. maddesi, sınır ve iç güvenlik dışında bütün Osmanlı Ordusunun terhisini öngörüyordu. Mütarekenin 7. maddesini de istedikleri gibi yorumlayan İtilaf Devletleri, Türk topraklarını işgale başladılar.

Mütareke sırasında Türk kuvvetleri, Irak Cephesi'nde fiilen İngilizlerle savaş halinde bulunuyorlardı. İngilizlerin Irak Ordusu, mütareke imzalandığında bile Musul'un 60 kilometre güneyinde idi. 1 Kasım 1918'de General Marshall, Mütarekenin 7. maddesini öne sürerek İngiliz birliklerine Musul'u işgal etmeleri emrini vermişti. İngiliz suvari birliklerinin komutanı olan General Cassel de 2 Kasım 1918'de 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'ya bir yazı göndererek Musul'u işgal edeceğini, kan dökülmemesi için Türk Kuvvetlerinin Musul'u boşaltmalarını ve beş mil geri çekilmelerini belirtmiştir. 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa, General Cassel ile yaptığı yazışmada Musul'un işgal edilmesine dair mütarekede bir kayıt bulunmadığını ve yapılacak işgalin haksız ve yersiz olacağını, tarafların askerî konularında değişiklik yapmamaları gerektiğini açıklamış ve ortada uyulması gereken bir harita bulunmadığını da ilave etmişti. Yazışmalardan bir sonuç alamayınca da durumu İstanbul'a bildirmek zorunda kalmıştı. Aldığı cevap, Osmanlı Hükümetinin nasıl bir korkaklık içine düştüğünü gösteriyordu. Sadrazam A. İzzet Paşa; "İngiliz Hükümeti isterse bütün memleketi barış zamanında da işgal edebilir. Çünkü karşı koyacak hiçbir kuvvetimiz yoktur." diyerek Ali İhsan Paşa'nın mücadele azmini kırmıştı. İngilizler'in Irak Ordusu, bölgedeki askerî harekâtı durdurması gerekirken, ileri yürüyüşe devam etmiş ve 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa komutasındaki Türk askerinin bölgeyi boşaltması ve geri çekilmesinden sonra 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmişti. Mütareke imzalandığında uyulması gereken geçici bir mütareke sınırının çizilmemiş olması, 7. ve 16. maddelerin yanlış yorumlanması, Musul Vilayeti'nin işgalini, haklı gösteren önemli gerekçeler olmuştu.

İşgallere karşı çıkan Ali İhsan Paşa da diğer ordu komutanları gibi görevden alınarak İstanbul'a çağrılmıştı. Mondros Mütarekesi'nin haksız uygulamalarına örnek olmak üzere tutuklanarak Bekir Ağa Bölüğü'ne konulmuş, sonra da siyasî sürgünler adası olarak bilinen Malta'ya sürgüne gönderilmiştir.

İngiliz Mandası Altında Irak Türkmenleri

İngilizleri Irak'ı işgâlinde sonra Musul, Kerkük, Erbil gibi nüfusu çoğunlukla Türkmen olan yörelerde, İngiliz yönetimine karşı tepki hareketleri başlamıştı. Tepki hareketleri, din adamlarının camilerde verdikleri vaazlarla yoğunlaşmış ve manda yönetiminin propagandalarına karşı halkın uyanık olması yönünde telkinde bulunmuşlardır (Erdoğan& Öz, 2017; 233 vd.). Din adamlarının halk üzerindeki etkileri, İngilizleri tedirgin etmiş olmalı ki, sadece Erbil'deki 12 camiden 10'u salgın hastalıklar bahanesi ile kapatılmıştır. Din adamlarının yanı sıra Irak'taki bazı aşiretler de İngilizlere karşı direnmişlerdi. Öne çıkan önemli isimlerden biri de Uceymi Sadun Paşadır. Sadun Paşa, İngiliz Mandasını kabul etmeyerek Mustafa Kemal Paşa ile temas halinde İngiliz işgaline karşı bir mücadele vermiştir (saatçi, 2009; 257 vd.).

Bu arada İngilizlerin gözetiminde 11 Kasım 1920'de Irak'ta Şeyh Abdurrahman el-Geylani'nin başkanlığında da ilk Irak hükümeti kurulmuştu (Pamukçu, 2018; 2369). Bağdat, Musul ve Basra'yı kontrol altında tutan hükümet, 21 üyeden oluşmuştu. Irak Türkmenlerinden Kerküklü İzzettin Paşa da bu hükümette eğitim ve sağlık bakanı olmuştu (Hürmüzlü, 1991; 34). Ayrıca Irak geçici Anayasası kabul edilerek Irak halkının Araplardan, Kürtlerden, Türkmenlerden ve diğer azınlıklardan oluştuğu duyurulmuştu. Yine Anayasa'nın 14. Maddesine göre, Türkmenlerin anadillerinde eğitim yapmaları kabul edilmişti. Ancak bu hak kâğıt üzerinde kalmış, uygulamaya geçirilememişti. Bu dönemde Manda yönetimi, Türkmenlerin haklarını görmezlikten gelmekle kalmamış, Türkmenlere yönelik sindirme politikalarını artırarak Telafer ve Levi de katliamlara göz yummuştur.

Telafer Ayaklanması (1920) ve Irak Krallığı

Irak coğrafyasının İngilizlerce işgâl edilmesinden sonra yaşanan ilk önemli olay Telafer Ayaklanmasıdır. Burada Türkmenlere yönelik işlenen bir insanlık suçu olarak nitelendirilebilecek olaylar yaşanmıştır. Önemli bir Türkmen şehri olan Telafer'de yönetim İngilizlere geçince İngiliz işgaline karşı direniş başlamıştır. 4 Haziran 1920'de ayaklanmanın fitili Rumeys'e de ateşlenmiştir. Telafer ileri gelenleri de şehrin dışında toplanarak İngilizlere karşı başlatılan hareketlere iştirak etmiş ve ayaklanma giderek yayılmıştır. Olaylarda Telafer'deki İngiliz subay ve askerleri öldürmüştür. Olayların ardından ayaklanmanın bastırılması için İngiliz askeri birlikleri Telafer'e sevk edilmişti. Telafer halkı da 8 Haziran 1920'de Telafer'i boşaltıp Karaçuk Dağlarının eteklerine sığınmak zorunda kalmıştı. Yüzbaşı Cown komutasındaki İngiliz kuvvetleri, 9 Haziran 1920'de Telafer'e üç koldan girerek her yeri yakıp yıkmışlardır. Karşılaştıkları insanları da kadın erkek, yaşlı genç demeden katletmişlerdi. Ayrıca direnişe katılan Türkmen liderlerin evlerini yağmalayıp şehirdeki 365'den fazla evi de yakmışlardır. Telafer halkı, yakılıp yıkılan yurtlarına daha sonraki dönemde şartlı olarak dönseler de Telafer'in önemli simâları ya hapsedilmiş ya da türlü işkencelere maruz kalmışlardır. Bir kısmı da sürgün edilerek Telafer'den uzaklaştırılmışlardı. Telaferliler ise "Kaçakaç Yılı" adını verdikleri bu olaydan sonra yıllarca daha fazla vergi ödemişlerdir (Erdoğan& Öz, 2017; 241; Duman, 2012; 87; Hürmüzlü, 2009; 33; Şenel&Sayhood, 2009; 158 vd.).

İngiltere, Irak'ta yaşanan bu gelişmelerden sonra yaptırdığı sözde halk oylaması ile Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı 28 Ağustos 1921'de Irak krallığına seçtirerek bölgedeki nüfuzunu güçlendirmişti (Yaphe, 2004; 33).

TBMM Hükümeti ise sömürge politikaları sonucu Irak'ta kurulan yeni yapılanmaya kayıtsız kalmamış, Lozan görüşmeleri öncesinde Musul başta olmak üzere bölgede önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle bölgedeki aşiretlerin İngilizlere karşı arka ayaklanmaları sağlanarak İngiliz politikaları zora sokulmak istenmiştir. Nitekim bu durumdan istifade etmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Musul'u geri almak üzere 1 Şubat 1922'de Özdemiş Bey'i

görevlendirmişti. Misak-ı Millinin bir parçası olan Musul'un geri alınabilmesi için faaliyette bulunmasını; ancak İngilizler ile siyasi görüşmeler devam ettiği için bu faaliyetlerin şahsi bir hareketmiş gibi algılanmasını sağlayacak girişimde bulunmasını bildirmişti (Akgül& Uzel, 2001; 177 vd).

Özdemir Bey de maiyetindeki asker ve aşiretlerden topladığı milisleri yanına alıp 22 Haziran 1922'de Revandiz'e gelmişti. Bölgeye ulaştığında Fransız ordusundan firar eden Tunuslu ve Cezayirli askerlerin de yer aldığı 100 bin civarında bir askeri birlik oluşturmuştu. Yöredeki aşiretleri de tarafına çeken Özdemir Bey, 31 Ağustos'ta İngilizlere karşı saldırıya geçmiş; 18 Eylül'de Şaklara'ya gelerek Musul ile irtibatı sağlamıştı (Türkmen, 2003; 58). İngilizler Türklere karşı Musul'u savunamayacaklarını anlayınca Süleymaniye'yi boşaltmışlardır. Hatta mevcut kuvvetlerle Musul'u elde tutamayacaklarını gören İngilizler, Türkmenlerle Kürt aşiretlerin arasını açmak için yeni bir politika geliştirmiş; sürgünde bulunan Şeyh Mahmud'u 12 Eylül 1922'de Süleymaniye'ye göndermişlerdi. Şeyh Mahmud Süleymaniye'ye geldiğinde bir Kürt devleti kurduğunu ilan etmiş; bu fiili durum Türkmenleri ve bölge aşiretlerini rahatsız etmişti. Özdemir Bey, maiyetindeki subaylardan Yüzbaşı Fevzi Bey'i Şeyh Mahmud'a göndererek birlikte hareket etmek ve İngilizlere karşı ortak saldırı teklifinde bulunmuştu.

Lozan görüşmeleri başladığı dönemde dahi bölgedeki aşiretler üzerinde nüfuz kuramayan İngilizler, Şeyh Mahmud'un Türkmenlerle anlaşmak üzere olduğunu da görünce 8 Aralık 1922'de "Irak Komitesi"ni toplayarak bir takım önemli kararlara imza atmıştı. Toplantıda Musul'un Türkiye'ye bırakılabileceği görüşü dahi ağılık kazanmış ve konunun Lozan'da bulunan Lord Curzon'a bırakılması kararlaştırılmıştı (Hakkı, 2007; 51vd). Ancak Lozan Barış Görüşmelerinde Türkiye-Irak sınırı ve Musul sorunu farklı bir boyutta gündemdeki yerini korumuştur.

Lozan Barış Konferansı Çerçevesinde Musul Sorunu

20 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde Barış Konferansı başlamıştı. Musul sorununun ise 27 Kasım 1922'de Ülke ve Askerlik komisyonunda ele alınması kararlaştırılmıştı. Ancak İsmet Paşa, 26 Kasım akşamı konferans başkanı ve İngiliz Baş delegesi Lord Curzon'dan bu sorunun açık bir toplantıda tartışılmasından vazgeçilmesini istemiş ve bunun üzerine Musul Meselesi özel görüşmelerde ele alınmaya başlanmıştı (Meray, 1973; 343 vd; Öke, 1987; 91). Görüşmeler sırasında Lord Curzon, İsmet Paşa'ya sunduğu projede, Musul'dan vazgeçmeyeceklerini belirtmiş, ancak kuzey sınırında bazı düzenlemeler yapılabileceğini önermişti (La Question de Mossoul, 1925- Belge: 77; 79 vd). İsmet Paşa da cevabî projesinde Musul'un Türklere kalmasını istemişti. Daha sonra İngilizler Kerkük ve Süleymaniye Sancaklarıyla Musul Vilâyeti'nin kuzey bölümlerini geri vermeye hazır olduklarını, yalnız Musul Şehri'ni vermeyeceklerini söylemişlerdi. İsmet Paşa da Musul Şehri'nin geri verilmesinde direnmiş, bölgede halkoyuna başvurulmasını önermişti. Curzon Musul'da halkoyuna başvurma'nın güç olduğu gerekçesiyle bu öneriyi reddetmişti

İngiliz Temsilci Heyetinin Musul hakkındaki son önerisi, Milletler Cemiyeti'nin Musul'a karma bir inceleme heyeti göndermesi ve bu heyetin coğrafi, siyasi ve etnografik incelemelerde bulduktan sonra bir rapor hazırlayarak Milletler Cemiyeti'ne sunması şeklinde belirmişti (La Question de Mossoul, 1925- Belge: 77- 83)). İki tarafın da görüşlerinde direnmeleri nedeniyle ikili görüşmeler sonuçsuz kalmış ve Musul Meselesi Ülke ve Askerlik komisyonunda 23 Ocak 1923'ye görüşülmüştü. İngilizler komisyonda da yine bölgede yaşayan insanların mukadderatını etkileyecek mesnetsiz iddialarını dillendirmişlerdi (Meray, 1973; 347). Bu iddialar şunlardı:

1. Musul Vilâyetinde pek çok Arap yaşamaktadır.

2. Kürtler, Türklerle bir arada yaşamak istemiyorlar; nitekim bunu, ilkin ayaklanmak, daha sonra da Birinci Dünya Harbinde kötü dövüşmek suretiyle ispat etmişlerdir. Üstelik Türkiye, İngiliz Hükümeti'nin yaptığının aksine, Kürtlere özerklik vermek niyetinde de değildir.

3. İngiliz Hükümeti, savaş esnasında ve mütarekeden sonra Araplara karşı bazı yükümlülükler altına girmiş, Araplar da İngiltere'ye büyük bağlılık göstermişlerdir.

İngiltere, 20 Nisan 1920'de San Remo'da, Milletler Cemiyeti'nin himayesinde ve Misakın 22. maddesi uyarınca Irak üzerinde bir mandat almıştır. Bu nedenle, müttefiklere karşı yükümlülük altına girmiştir.

4. İngiltere, Birinci Dünya Harbi sırasında bütün Irak'ı fethetmiştir.

İsmet Paşa, komisyonda Musul sorunuyla ilgili etnik, politik, tarihî, coğrafi, iktisadî, askerî, stratejik yönden Türk görüşünü açıklayan ve İngiliz iddialarını cevaplandıran bir bildiri okumuştur. İsmet Paşa, Musul Vilâyetindeki yerleşik halkın 503.000, göçebelerin sayısının da 170.000 kişi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yerleşik halkın, yapılan son resmî istatistiklere göre nüfus dağılımını da vererek, Musul Vilâyetindeki toplam nüfusun 263.830'unun Kürtlerden, 146.960'inin Türklerden, 43.210'unun Araplardan, 18.000'inin Yezidîlerden ve 13.000'inin ise diğer Müslüman olmayan unsurlardan ibaret olduğunu açıklamıştır (Birsal, 1933; 218; Karacan, 1971; 243). İstatistiklerin sonucuna göre Musul Vilâyetindeki Kürt ve Türklerin nüfusuna göre Arapların nüfusunun çok az olduğu aşikârdır. Bu duruma göre Araplar, Musul Vilâyeti nüfusunun sadece 1/5'ini teşkil eden bir azınlık durumunda idiler. Ancak İngiltere bölgede Arap nüfusunu dikkate alarak aslı çoğunluğu göz ardı etmeye çalışıyordu.

İngilizlerin Musul Vilâyeti hakkında hazırlattıkları istatistiklerin de hiç bir zaman dikkate alınmayacak derecede zayıf olduğunu hatırlatan İsmet Paşa (Meray 1973; 344), İngiliz Heyeti'nin, Vilâyette yaşayan Türklerin, Türk değil "Türkmen" oldukları ve dillerinin İstanbul'da konuşulan dilden farklı olduğu yönündeki iddialarına da cevap vermişti. Musul'da konuşulan Türkçe ile Anadolu'da konuşulan Türkçe'nin aynı olduğunu açıklayan İsmet Paşa; "*Anadolu'da İstanbul Türkçesi'ne eş bir Türkçe konuşulan hiç bir yer de yoktur.*" demişti. Ayrıca Anadolu Türklerinin de "Türkmen" diye adlandırılan topluluk içinde yer aldığı ve yapılmak istenen bu ayırmanın hiç bir temele dayanmadığını belirtmişti. İsmet Paşa, etnik bakımdan yaptığı açıklamaları ve ileri sürdüğü delilleri şu cümlelerle noktalamıştı: "*...Musul şehri nüfusunun çoğunlukla Arap olduğunu söyleyerek, bütün Vilâyeti Irak'a bağlamak isteği de öne sürülmüş bulunuyor. Musul şehrinin nüfusundan yukarıda söz etmiştik; bu konuya yeniden dönmek istemiyoruz. Fakat yukarıda belirtilen iddia gerçeğe uygun olsaydı bile, bir vilayetin merkezinde oturan bir Arap çoğunluğunun vilayet içinde bir azınlık olduğu halde neden o vilayetin kaderini saptayacağı da anlaşılır şey değildir...*" (Meray, 1973; 346 vd.)

İsmet Paşa konuşmasının ikinci bölümünde ise siyasi delillere ağırlık vermiş ve bu konudaki Türk tezini İngiliz iddialarını çürütürerek açıklamaya devam etmiştir.

İsmet Paşa, Musul Vilâyetinde pek çok Arap unsuru olduğunu, dolayısıyla bu vilâyetin Irak'a bağlanmasını öngören İngiliz iddiasının hem yersiz, hem de ulusların kaderlerini kendilerinin tayin etmeleri hakkına aykırı olduğunu ifade ettikten sonra Arapların Musul'da azınlıkta olduğunu yineledi.

Kürtlerin Türklerle bir arada yaşamak istemedikleri yolundaki iddianın da gerçek dışı olduğunun altını bir kez daha çizen İsmet Paşa; bu iki halkın yüzyıllardır gelenek, görenek ve töre bakımından ortak bağlarla birleşip bir arada tam bir uyum halinde yaşadığını belirtmişti. Ayrıca Türk Hükümetinin Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükümeti olduğunu, Mecliste onların meşru ve gerçek temsilcilerinin bulunduğunu vurgulamıştı. Sonuç olarak Kürtlerin Musul Vilâyetinde yaşayan Kürtlerin Türkiye’den ayrılmasını istemediklerini; vilâyet nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türkler ve Kürtlerin, Musul’un, Türkiye’nin bir parçası olarak kalması için mücadeleyi bir an bile bırakmayacaklarını belirtmişti. Paşa ayrıca bölge halkının kısa bir süre önce, TBMM’ye müracaat ederek Mondros Mütarekesinden sonra işgal edilen ülkelerinin Türkiye’ye geri verilmesini isteyen kararlarını da delil olarak komisyona sunmuştu. Yine İngilizlerin bu konudaki iddialarının asılsız olduğunu ve Musul Vilâyetinde oturanların yüreğindeki birlikte yaşama isteğinin ne kadar derin olduğunu kanıtlamak için Musul’un işgalinden sonra patlak vermiş ve çoğu da İngiliz bildirimleriyle ilân edilmiş olayları gözden geçirmenin yeterli olacağını söylemişti.

İsmet Paşa, İngiliz Hükümetinin Kürtlere özerklik tanımak isteğinde olduğunu; oysa, Türk Hükümeti’nin buna niyetli olmadığı yolundaki iddiasına da cevap vererek *“Türkiye’de Kürtler, her zaman yurttaşlık haklarından yararlanmışlardır; siyasal ve sosyal bakımdan, her zaman işbirliği yaptıkları Türk Hükümetini hiçbir zaman yabancı bir hükümet saymamışlardır. Büyük Millet Meclisinde milletvekilleri vardır, hükümet ve yönetim işlerine etkili olarak katılmışlardır”* diyerek gerekçelerin asılsız olduğunu ortaya koymuştur.

İsmet Paşa, Arapların Türk yönetiminden kurtarılması sorunu üzerinde de durmuş ve bu konuda İngiliz Heyeti tarafından ileri sürülen iddiaları cevaplandırmıştı. Ona göre, bu konuyla ilgili olarak savaş sırasında yapılmış ve herkesçe bilinen bildirimlerin 1918’den bu yana etkilerini kaybettiğinin kabul edilmesi gerekmektedir.

İngiltere’nin Irak üzerinde mandaterlik almış olduğunu, bu yüzden müttefiklerine karşı yükümlü olduğuna dair iddialarına karşı da İsmet Paşa şu gerçekçi ve haklı görüşleri ileri sürmüştü: *“...Kurtaracağına söz verdiği Irak halkını İngiliz Hükümeti bir an özgür ve her türlü işgâlden arınmış olarak bıraksa ve memleketlerinin kaderine ilişkin olarak tam bir bağımsızlık içinde oy vermelerine izin verse idi, herhangi bir işgâli, korumayı ya da mandat’ı isteyecek tek bir kimse bulunmazdı; çünkü, bugün uluslar kendi kaderlerini etkili olarak kendileri saptamak istemekte, hiçbir koruyucu ya da kılavuz aramamaktadırlar. Bütün uluslar, “koruma” ya da “uygarlık yolunda kılavuz”, v.b. gibi sözlerin boyunduruk altına alıcıların elinde, fethedilmiş halkları siyasal ve ekonomik bakımdan yutmak için kullanılan araçlardan başka bir şey olmadığını anlamış bulunmaktadırlar...”* (Meray, 1973; 349)

Türkiye’nin, Irak’ta herhangi bir mandaya ihtiyacı olmadığını savunan ve üstelik böyle bir mandaterliğin İngiltere’ye verilmiş olduğundan da hiçbir surette haberi olmadığını belirten İsmet Paşa, *“...Bundan başka şimdiki durumda hukuk açısından Osmanlı İmparatorluğu’nun bir parçası olan Irak’a ilişkin olarak yapılmış andlaşmaların hukuk yönünden hiçbir değeri olamaz”* şeklinde açıklama yapmıştı. Ayrıca Milletler Cemiyeti Misakının 22. maddesine de uygun davranılmadığını *“Mandat konusunda Irak halkı tam bağımsızlık içinde oy vermek için özgür bırakılmamıştır”* sözleriyle uluslararası hukukun çiğnendiğini delil getirerek açıklamıştır. Yine *“...bu memlekette, mandat sorununa değil, fakat Emir Faysal sorununa ilişkin olarak yapılan plebisit işgâl kuvvetlerinin baskısı altında yapılmıştır; bu yüzden, memleket halkının şimdiki rejime bağlılığını böyle bir plebisitle ispatlanamaz...”* diyerek İngiltere’nin, Musul’a ve Irak’a el koymasını haklı gösteremeyeceğini öne sürmüştür. Bu konuyla bağlantılı olarak sözlerine devam eden İsmet Paşa, İngilizlerce ileri sürülen *“fetih hakkı”* nın da bu yüzyılda hiçbir değer ifade etmeyeceğini kaldı ki, bir halkın

kendi iradesi dışında bir devletin hakimiyetinden bir başka devletin hakimiyetine geçmesinin de mümkün olamayacağını savunmuştu. Bu konudaki düşüncelerini pekiştirmek için Musul üzerinde böyle bir tezin kesinlikle geçerlilik kazanamayacağını hukuki deliller sunarak şöyle noktalamıştır: “...Fetih hakkı iddiasında bulunmak, Musul Vilâyeti bakımından hiç de geçerli değildir; çünkü bu Vilâyet, silah-bırakışımının yapılmasından sonra ve silah-bırakışımı hükümleri çiğnenerek işgâl edilmiştir. Musul’un kaderi, İzmir’in, Doğu Trakya’nın, İstanbul’un, Adana’nın, Urfa’nın, Anteb’in, vb. gibi yerlerin kaderinden ayrı değildir; bu yerlerin hepsi de, çarpışmalar durdurulduktan sonra ve yapılmış sözleşmelere aykırı olarak, işgâl edilmiştir. Böyle olunca, Musul Vilâyetinin, anılan bu şehirler ve bölgeler gibi, Türkiye’ye geri verilmesi doğal ve mantığa uygun bir davranıştır...” (Meray, 1973; 351).

Irak’ın dolayısıyla Musul’un Türk toprakları içinde yer alması yönünde hazırlanan Türk Tezinde ileri sürülen tarihî nedenler de açıklanmış, hem söz konusu coğrafyanın hem de üzerinde yaşayan insanların ortak tarihi devamlılığı ve ortak hafızalarına vurgu yapılmıştır. Musul Vilâyetinin on bir yüzyıldan beri aralıksız olarak Türklerin hakimiyetinde bulunduğunu, Abbasîler zamanında bu yerlerin Türk valiler tarafından idare edilip, bölgeye Türklerin iskân edildiğini, Atabegler ve Artuklular gibi Türk hanedanları tarafından buralarda bağımsız devletler kurulduğunu ve Musul’da pek çok eser bıraktıklarını dile getiren İsmet Paşa, tarihî bağlar bakımından da Musul’un Türkiye’ye verilmesini ileri sürmüştür.

Türkiye’yi Iraktan ayıracak çizginin Cebel-i Hamrin-Cebel-i Fuhal, Vadi-i Tatar ve Cebel-i Sancar çizgisi olduğunu hatırlatan İsmet Paşa, bu çizginin kuzeyinde kalan Musul’un iklim ve öteki şartlar bakımından da Anadolu’ya benzerlik gösterdiğini ifade ederek coğrafi ve ekonomik yönden de Türkiye’nin doğal bir uzantısı olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca İngiliz Temsilci Heyetinin Musul’a ait isteğini haklı göstermek üzere kullanmış olduğu; “Musul ticaretinin başlıca çıkış yeri Basra’dır, Bağdat, Musul’un ürünlerine ve özellikle buğdayına ihtiyaç duymaktadır” şeklindeki iddialarının da geçersiz olduğunu vurgulayan İsmet Paşa: “...Bugün Musul, bu şehri Akdeniz limanlarına bağlayan demiryolunun yapılmasıyla, Irak’tan çok daha sıkı sıkıya, Anadolu’ya bağlıdır; başlıca çıkış yeri, ham maddelerini dışarıya göndermek ve mamul maddeleri almak için özellikle ihtiyaç duyduğu Avrupa’nın sanayici memleketleriyle çok daha kolayca ve hızla ilişki kurabileceği, Akdeniz limanları üzerindedir. Basra Körfezi yolu, demiryolunun yapılmasından sonra, söz konusu vilâyet için tamamıyla ikinci derecede önemlidir.

Bağdat’ta kullanılan yapı kerestesi, Musul Vilâyetinden değil, Diyarbakır Vilâyetinden gelmektedir; Musul’dan Bağdad’a gönderilen buğday da çoğunlukla Diyarbakır’dan gelmekte ve kereste gibi, Musul’dan transit geçmektedir.

Zaten, bir ülkenin iktisadî ihtiyaçlarını karşılayan bölgelerin o ülkeye katılması ilkesi kabul edilirse, bütün devletlerin bugünkü sınırlarını baştan aşağı değiştirmek ve çeşitli ülkelerin birbirleriyle ekonomik bakımdan bağımlılığını göz önünde tutarak, yeni sınırlar çizmek zorunda kalınacaktır. Böyle bir ilkenin uygulanmasına imkân olmadığı açıkça belli olduğu ve yeni yapılan demiryolu Musul’u, Irak’la Basra Körfezi’nden daha çok Anadolu’ya ve Akdeniz’e bağladığı için, İngiliz Temsilci Heyeti’nin öne sürdüğü ekonomik iddialar kendiliğinden düşmektedir...”

Musul sorununun tartışıldığı oturumda İsmet Paşa, Türk Hükümetinin görüşünü aktardığı konuşmasında son olarak Musul’un Anadolu’nun çeşitli yöreleri arasında stratejik bir önem arz ettiğini vurgulamış ve bölgenin Türkiye’nin tabii bir parçası olduğunu şu sözlerle noktalamıştı (Meray, 1973; 352 vd.): “Irak krallığına tamamıyla lüzumsuz olan ve gerçek değerden yoksun bir garanti verilmesi adına Türkiye’ye, Türk ve Kürt soyundan yarım milyon

insanın oturduğu bütün bir vilayetin, hiç bir neden olmaksızın, anayurttan ayrılmasına katlanamaz. Türk Temsilci Heyeti, haklı gösterilebilecek hiç bir nedene dayanmaksızın, Türkiye'ye yakıştırılan saldırı ya da fetih niyetlerini de asla kabul edemez”

İsmet Paşa'dan sonra konuşan İngiliz baş delegesi ve Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Musul Meselesi ile ilgili İngiliz görüşünü açıklamış, İsmet Paşa'nın tenkit ettiği mesnetsiz iddialarını yinelemiştir. Lord Curzon'un iddiaları arasında günümüz Ortadoğu sorununun ana teması olan Musul ve Irak petroleriyle ilgili düşünceleri ise oldukça manidardır. Lord Curzon konuşmasının sonunda ağızındaki baklayı çıkarmış ve dünya basınının petrol konusunda bol bol ve sürekli tartışmalar yaptığını da hatırlatarak şunları söylemiştir:

“İngiliz Hükümetinin, Musul'u elinde tutma isteğine ilişkin davranışını petrol sorununun etkilediği sanılmakta ve bunun böyle olduğu iddia edilmektedir. Musul Vilâyetindeki petrol sorununun benim öne sürdüğüm iddialarla hiç bir ilgisi yoktur. İngiliz tezini kendi başına ve bu ülkede var olabilecek doğal kaynakları hiç bir şekilde göz önünde tutmaksızın öne sürdüm. Musul dolaylarında ne kadar petrol bulunabileceğini, ya da işletmenin verimli olup olmayacağını, yoksa bu masalın boş bir hayal mi olduğunu bilmemekteyim. Ülkemin Dış işlerini yönetmekle görevli bulunduğum bütün süre boyunca hiç bir petrol kralıyla hiç bir zaman konuşmadım, hiç biriyle görüşmedim. Musul petrolünün ya da dünyada herhangi bir petrolün imtiyaz sahibi ya da imtiyaz sahipliği adayı ile ne bir konuşma, ne de pazarlık yaptım. Burada bulunan herkesin aynı şeyi söyleyebileceğini sanmıyorum”.

Halbuki aynı İngiltere, I. Dünya Harbinde 1915'te üç ayrı bakanlığına Irak petroleri ve rezervi hakkında rapor hazırlatıp savaş stratejilerini petrole göre oluşturmuştu. Dolayısıyla Lord Curzon'un konuşması, bölgede yaşayan insanların mukadderatı ile değil de bölgedeki yer altı kaynaklarının nasıl sahiplenileceğine dönük düşüncelerin açığa vurumundan ibaretti. Yoksa ne Irak, ne de savaş sırasında verilen vaatler yanında Musul'daki asli unsurun kim veya kimler olduğu, Türkmenlerin Türk veya Türk olmadığı gibi iddialar İngiltere'nin ve Lord Curzon'un umurunda değildi.

İngiltere'nin Musul'a ilişkin görüşünü açıkladıktan sonra Curzon, sorunun çözümü ve bir karara bağlanması için bağımsız bir organa götürülmesini önermişti. Bu organ da Milletler Cemiyeti idi. Lord Curzon'un bu önerisi, Fransız Başdelegesi Bompard ile İtalyan Başdelegesi Markı Garroni tarafından da desteklenmişti. 23 Ocak 1923 tarihinde yapılan toplantının öğleden sonraki oturumunda konuşan İsmet Paşa, Lord Curzon tarafından ortaya atılan ve sorunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini öngören teklifini reddetti.

Musul sorununun çözümü için ikinci oturumda son sözü alan Lord Curzon, Türk Temsilci Heyetinin, bu teklifi reddetmekte devam edecek olursa çıkabilecek olayların sorumlusu olacağını belirtmiş ve daha sonra cereyan edecek olaylara ışık tutması açısından, önemli görülen şu açıklamayı yapmıştır: *“...İnanmasını isterim ki, reddetmekte direnirse, ortaya çıkacak her şeyden - ister ayaklanma, ister kan dökülmesi, isterse Musul Vilâyeti'nde patlak verecek her çeşit güçlükler olsun - İsmet Paşa sorumlu olacaktır...”*

Lord Curzon, sözünde durmuş(!), ileride açıklanacağı gibi, Süleymaniye'nin bombardıman edilmesi, Nesturî ayaklanması ve Şeyh Said İsyanının çıkması gibi hususlarda İngiltere Hükümeti üzerine düşen görevleri harfiyyen yerine getirmişlerdi (Aydın, 1998; 179).

Lord Curzon, daha sonra Milletler Cemiyeti Misakı'nın 11. Maddesine göre hareket edeceklerini açıklayarak Milletler Cemiyeti'ne başvuracaklarını ifade etmişti. Uluslararası barışı bozacak gelişmeleri yaşandığını ve MC Meclisinin de bu sorunu incelemek üzere hemen

toplanmasını isteyeceklerini belirtmiştir. Türk Hükümetinin de davasını açıklamak üzere çağrılacağını; eğer Türk Hükümeti buna yanaşmazsa Misakta öngörülen bütün zorlama önlemlerinin harekete geçirileceği tehdidinde de bulunmuştu.

İsmet Paşa, Lord Curzon'un teklifini yeniden reddetmiş ve Musul sorununun Milletler Cemiyetinin hakemliğine sunulması önerisine katılmadığını açıklamıştı. İsmet Paşa, "*bu konuda dünya kamuoyunun Türkiye'yi haklı bulacağından*" kuşku duymadığını ifade etti.

İki tarafın da görüşlerinde ısrar etmeleri nedeniyle komisyon görüşmeleri, Musul konusunda herhangi bir sonuca varılmadan, sona erdi.

Lord Curzon 23 Ocak 1923 tarihinde yapılan komisyon toplantısından sonra, görüşmelerin gereksiz olduğuna hükmetmiş, Fransız ve İtalyan temsilcilerine konferansa son verilmesi hakkındaki düşüncesini ifade etmişti. Fransız ve İtalyan delegeleri konferansı dağıtmanın doğru olmayacağını öne sürmüşler ve şimdiye değin elde edilen sonuçların bir antlaşma projesi halinde toplanması ve "*ya kabul ya red*" şartıyla Türk Heyeti'ne sunulması hususunda Lord Curzon'u ikna etmişlerdi (Karacan, 1971; 257 vd.). Diğer taraftan Lord Curzon, Milletler Cemiyeti'ne müracaat ederek Türkiye'yi şikayet etmişti (Karacan, 1971; 62).

Müttefiklerin hazırladıkları antlaşma projesinde, Irak sınırının Milletler Cemiyeti tarafından tespit edileceği belirtiliyordu (Karacan, 1971; 271). Projeyi inceledikten sonra, 01 Şubat 1923 tarihinde Lord Curzon'la görüşen İsmet Paşa, bir muhtıra sunmuş ve müttefik antlaşma projesinin yirmi altı noktasına itiraz etmişti. İtiraz edilen noktalar arasında Musul da vardı.

Bu arada Fransız temsilcisi Bompard ve İtalyan temsilcisi Marki Garroni, Lord Curzon'dan Musul'da Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında halkoyuna başvurulmasını istemişler; fakat Curzon, Milletler Cemiyeti'ne mektup yazdığını ileri sürerek, bu sorunun, İngiliz Hükümeti'nin elinden çıktığını söylemişti (Karacan, 1971; 288 vd.).

İsmet Paşa da Lozan Konferansını kesintiye uğratmamak için 4 Şubat 1923'te İngiliz Temsilci Heyeti Başkanına yazdığı bir mektupta, barışın gerçekleştirilmesi amacıyla Musul sorununun Konferans programından çıkarılmasını, bu sorunun bir yıl içinde Türkiye ile İngiltere arasında çözülmesini önerdi. İsmet Paşa'nın önerisi üzerine, aynı gün saat 17.30'da düzenlenen "*Bir Türk talebini tazmin için Britanya beyyanname projesi*"nde Milletler Cemiyeti Meclisi'nden bir yıl geçmeden Türkiye ile Irak arasındaki sınırın tesbitine kalkışılmaması rica ediliyordu (Erim, 1946; 329). Böylece, Musul sorununda İngiliz görüşüne yaklaşılmış ve bu konuda ilk taviz verilmişti. Buna karşın, konferans kesintiye uğramaktan kurtarılamadı. Konferans kesildikten sonra, diğer heyetlerin Lozan'ı terk etmeleri üzerine Türk Heyeti de Ankara'ya döndü.

Müttefiklerin antlaşma projesine karşılık, TBMM Hükümeti ile Temsilci Heyeti yeni bir proje oluşturmuş; söz konusu proje ana hatlarıyla 27 Şubat 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gündeme getirilmişti (TBMM Gizli Celse Zabıtları III, 2023; 1507 vd.).

İsmet Paşa, dışişleri bakanı olarak Mecliste bu projenin ana çizgilerini açıklayarak Musul sorununun çözümünü ertelediklerini, bir yıl içinde İngiltere ile aralarında çözülmesini kabul ettiklerini, anlaşma olmadığı takdirde, sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmek suretiyle, müttefiklerin görüşüne yaklaşmak istediklerini açıkladı. Uzun görüşme ve tartışmalardan, sonra Hükümet ile Temsilci Heyeti üyelerinin yaptıkları açıklamalar dinlenmiş, sonuçta TBMM kararını vermişti. Meclisin kararı, aynı zamanda, Hükümet ve Temsilci Heyeti'ne karşı, güvenini belirtme anlamını da taşıyordu. Verilen karardan sonra, Vekiller Heyeti, İtilaf

Devletlerine verilecek karşı proje ile notayı hazırlamaya başlamış, 08 Mart 1923'te hazırlanan **“cevabî nota”** İstanbul'daki Yüksek Komiserler aracılığıyla, İngiltere, Fransa ve İtalya'ya bildirilmişti. Hükümetin hazırlamış olduğu karşı projede, Musul sorunuyla ilgili olarak, *“Türkiye ile Irak arasındaki sınır (Musul sorunu) bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden itibaren 12 ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında sulh yolu ile halledilecektir. Antlaşma olmazsa ihtilâf Milletler Cemiyeti'ne arz olunacaktır”* önerisine yer verilmişti (Karacan, 1971; 314 vd).

İsmet Paşa'ya niçin böyle bir talimat verildiği veya TMM ve Hükümet tarafından böyle bir yolun neden tercih edildiğini açıklamak mümkün değildir. Aksine, Türkiye için hayati önem taşıyan Musul sorunu, konferansın alenî celselerinde müzakereye devam edilmeliydi. Bu suretle, Türkiye'nin haklı sesi, konferans, dolayısıyla tüm dünya kamuoyuna iletilebilir ve Musul'da **“gasıb”** konumunda bulunan İngiltere, dünya kamuoyunun vicdanında yargılanabilirdi. Ayrıca İngiltere'nin barış görüşmelerini zora sokacak bir takım dayatmalarda bulunması da önlenmiş olurdu (Öke, 1987; 91 vd.).

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, konferans görüşmelerinin bu şekilde sonuçlanmasında, İsmet Paşa'nın Lozan'dan Ankara ile yaptığı gizli görüşmelerin şifresinin İngilizlerce deşifre edilmesinin de önemli derecede rol oynadığı bilinmektedir. Nitekim TBMM'nin 29 Ocak 1923 tarihinde yaptığı gizli oturumda, *“İngilizler ile savaşın her ne pahasına olursa olsun önlenmesi”* yolunda alınan kararın bu yolla öğrenilmiş olması da İngilizlerin bu konudaki tutumlarına kesinlik kazandırmıştır (Sonyel, 1981; 179; TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2023; 14656). Sonuç itibarıyla alınan bu yönde bir karar, Musul sorununda sonun başlangıcı olmuştur.

Lozan Konferansından Sonra Türk-İrak Sınırı ve Musul Sorunu:

Lozan Konferansı'nın ikinci dönemi 23 Nisan 1923'te başlamıştı. Musul sorunu hariç diğer konular tartışmaya açılmıştı. Sonuçta Türkiye-İrak Sınırı ve Musul Sorunu Lozan Barış Antlaşmasınının 3. madde 2. fıkrasına sıkıştırılmıştı. İlgili madde içeriğinde; *“Türkiye ile Irak arasındaki sınır 9 ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında tayin edilecektir. Belirlenen süre içinde iki hükümet arasında uzlaşma olmadığı takdirde, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti meclisine arz olunacaktır”* bilgisi yer almıştı. Ayrıca tarafların, bu süre içinde her hangi bir düşmanca harekette bulunmamaları da önerilmişti (Meray, 1973; 4).

Dokuz aylık süreç Lozan Barış Antlaşmasına bağlı 14 numaralı protokolün 7. Maddesi gereğince Türk topraklarının boşaltılması tamamlanır tamamlanmaz başlayacaktı. Aynı protokole göre, Türk topraklarının boşaltılması işlemi Lozan Barış Antlaşmasınının ve diğer senetlerin TBMM'nin onaylanmasından sonra başlayacak ve altı haftada tamamlanacaktı (Erim, 1946; 330).

Musul Vilâyetinde mevcut durumun korunması hususunda bu denli duyarlık gösteren Antlaşmaya bir de hüküm konmasını isteyen İngiltere, konulan hükme riayet etmemiştir. Nitekim, konferans başladığı sıralarda Irak'ın kuzey bölgesinde Süleymaniye'de çıkan bir ayaklanma yüzünden kente giremeyen İngilizler, Konferansın sona ermesinden kısa bir süre sonra, 23 Ağustos 1923 tarihinde Süleymaniye'yi bombalamışlar, bir yıl sonra da bu şehre girebilmişlerdir. Antlaşmanın açıkça ihlali anlamına gelen bu hareketi Türkiye, İstanbul'daki İngiliz Temsilcisi nezdinde protesto etmekle yetinmişti (La Question de Mossoul, 1925; Belge: 95; Gönlübol& Sar, 1992; 73; Bayur, 1973; 164).

İngiltere, işgâl kuvvetlerinin İstanbul'u tahliye işlemlerinin sona erdiği günlerde 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye başvurarak, Musul sorununun görüşülmeye başlanmasını talep etti. Bu arada bölgedeki olaylar, İngilizlerin kışkırtmasıyla artarak devam etmişti. Nitekim, Türkmenlerin yoğun yaşadığı bölgelerde İngilizlerin koruyuculunda gerçekleştirilen geniş çaplı saldırılar 4 Mayıs 1924'de Kerkük'te yaşanmıştı. Bu katliama Levi, Ermeni, Nesturi ve Kerkük Katliamı gibi çeşitli isimler verilmişti (Köprülü, 1996; 110). 1924 Mayısının ilk günlerinde "*Teyyari ve Ermeni paralı askerleri*" Kerkük'e girmiş, 04 Mayıs 1924'te Ramazan Bayramı öncesinde bazı paralı askerler çarşıdaki Türkmen bir satıcıdan yaptığı alış-verişten sonra para ödemek istememişti. Bunun üzerine Türkmen satıcı ile askerler arasında tartışma yaşanmış; hatta olay kavgaya dönüşmüş ve bir asker yaralanmıştı. Olay yerinden kaçan askerler, bu kez de kışlalardaki Süryani askerler ile çarşıya gelip halkın üzerine rastgele ateş açmaya başlamışlar; kadınlara musallat olmuşlar ve nüfuzlu Türkmen ailelerinin evlerini basıp insanları ailelerinin gözleri önünde katlederek işi katliama dönüştürmüşlerdi (Erdoğan& Öz, 2017; 241 vd; Marufselim, 2007; 38). Irak polisi de İngiliz subaylarından emir aldıkları için katliama seyirci kalmışlardı (Hürmüzlü, 2005; 74). Olayların duyulması üzerine Türkmenler ve çevre köylerde yaşayan halk, İngilizlere karşı silahla karşılık vermek zorunda kalmışlardı. 72 saat süren çatışmalardan sonra bölgede inisiyatif kaybetmek endişesiyle İngilizler şehrin bazı kesimlerini havadan bombardımana tabi tutmuşlardı. Ayrıca Şeyh Mahmud ile oğullarının da içlerinde bulunduğu 280 Türkmeni katlederek şehit etmişler, birçok ev ve iş yerini de yağmalamışlardı. Büyük tepkiler gelmesinden sonra İngiltere olaya karışan paralı askerleri tutuklatmıştı. 8 Süryani müebbet, 5 Süryani ise beş yıl hapis cezasına çarptırılmış; ancak cezaları infaz edilmeyerek İmadiye'deki May Köyü'nde zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardı (Erdoğan& Öz, 2017; 242; Köprülü, 1999; 26 vd; Pamukçu, 1999; 4; Küzeci, 2004; 42 vd).

Bölgede tansiyonun yükseldiği böyle bir süreçte 19 Mayıs 1924'te Musul sorununun çözümü için İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verilmişti (Dışişleri Bakanlığı, 1974; 80; Bayur, 1973; 165). İstanbul Kasımpaşa'da eski Harbiye Nezareti'nde başlayan görüşmelere Türk Heyeti adına TBMM Başkanı Fethi Okyar, İngiltere adına ise Irak Yüksek Komiseri Percy Cox başkanlık yapmıştı.

24 Mayıs 1924 tarihinde yapılan görüşmelerde İngilizler, ortalığı karıştırmak, Musul sorununu sürüncemede bırakmak ve meselenin Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesini sağlamak için Türkiye'den Hakkâri'yi istediler. Neden olarak da Hakkâri'ye bağlı Beytüş-Şebâb, Çölemerik ve Revandiz'de yaşayan Nestûrîlerin geleceğini gösterdiler (Gönlübol& Sar, 1992; 74; Melek, 1983; 46). Bu durum, "*Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak*" anlamına geliyordu. Türk heyeti, Musul'un Türkiye'nin doğal bir parçası olduğu tezini işleyerek, Musul'u tekrar elde edebileceğini düşünürken, İngilizler ise kasıtlı bir şekilde işi içinden çıkılmaz bir hale getirerek Hakkâri'nin de yeni kurulan Irak devletine verilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Bu, siyasi bir manevradan başka bir şey değildi. Sorun her halükarda, İngiltere'nin kontrolü altında bulunan Milletler Cemiyeti Meclisine götürülmeliydi. Zira üyelerinin tamamına yakını İngiltere'nin güdümünde olan Milletler Cemiyetinden, İngiltere adına olumsuz bir karar çıkması imkânsızdı. Nitekim İngiltere'nin kabul edilmesi mümkün olmayan istekleri sebebiyle konferans bir çıkmaza girdi. 5 Haziran 1924 tarihinde yapılan son görüşmelerden de bir sonuç çıkmayınca konferansa son verildi (Aydın& Aydın, 2016; 369 vd.).

Musul sorunu, Haliç Konferansı'nda çözümlenemeyince, Milletler Cemiyeti Meclisine götürüldü. İngiltere, 06 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti Konseyine başvurarak, Musul sorununun gündeme alınmasını istedi. Musul sorunu, Milletler Cemiyeti Meclisinde 20 Eylül 1924'ten sonra görüşülmeye başlandı. Türk temsilcisi Fethi Okyar, Lozan'da ve Haliç Konferansı'nda belirtilen Türk tezini burada da tekrar ederek, halk oylaması yapılmasını

önermişti (Aydın Tarihi, 1340; 135 vd.). İngiliz temsilcisi Lord Parmoor ise halk oylaması önerisine, “*halkın cahil olması ve sınır işlerinden anlayamayacağı*” gerekçesiyle karşı çıkmıştı (Aydın Tarihi, 1341; 315; Longrigg, 1956; 153). Milletler Cemiyeti Meclisi, tarafların bölgedeki mevcut konumlarını değiştirmemelerine yönelik bir karar aldıktan sonra Musul halkının isteklerini öğrenmek üzere üç kişilik bir komisyon oluşturdu (Kürkçüoğlu, 1978; 294). Statükonun korunmasına yönelik karar alınmasına karşın Musul ve civarında Türklerle İngilizler arasında küçük çaplı çatışmalar yaşanmaya başlamış; hatta İngiltere, 9 Ekim 1924’te bir ultimatom vermiş ve Türk kuvvetleri 48 saat içinde belirlenen sınır hattının gerisine çekilmezse zor kullanacağını açıklamıştı. Bunun üzerine Türkiye, olayların büyümemesi için Milletler Cemiyeti’ne müracaat ederek geçici bir sınır çizgisinin belirlenmesini talep etti. Türkiye’nin müracaatı üzerine 29 Ekim 1924’te “*Brüksel Hattı*” adıyla bir sınır çizgisi tespit edildi. Taraflara, geçici de olsa söz konusu sınır çizgisine uymaları konusunda uyarıda bulunuldu (La Question de Mossoul, 1925; Belge: 148; Longrigg, 1956, 153).

Musul’a giden Milletler Cemiyeti komisyonu, ancak bu tedbirler alındıktan sonra görevini yerine getirebilmişti. Milletler Cemiyeti komisyonu, Macaristan’ın eski başbakanı Kont Paul Teleki, Belçikalı emekli asker Paulis ve İsveç’in Bükreş elçisi De Wirsén’den oluşmuştu. Komisyon 13 Kasım 1924’te Cenevre’de toplanmış ve çalışma şeklini belirledikten sonra taraflara sunulacak bir soru listesi düzenlemişti. Londra’yı ve Ankara’yı da ziyaret eden komisyon üyeleri, gerekli temaslarda bulduktan Konya’da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüşlerdi. Daha sonra Musul’a hareket eden Komisyona Türkiye adına Cevat Çobanlı Paşa eşlik etmişti. Komisyon, yaklaşık bir yıl bölgede incelemeler yaptıktan sonra 16 Temmuz 1925’te sözde bölge halkının isteklerini dile getiren bir rapor hazırlayarak Milletler Cemiyeti Meclisine sunmuştu (Aydın& Aydın, 2016; 369 vd.).

Hazırlanan rapor ve tavsiye kararında; Musul Vilâyetinin çoğunluğunun Arap ve Kürtlerden oluştuğunu, bu nedenle Musul’un Irak’ın bir parçası sayılması gerektiğini ve Irak’ın 25 yıl süreyle İngiliz mandası altına konulması önerilmişti. Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisinin de Brüksel’de belirlenen sınır çizgisinin olması gerektiği vurgulanmıştı. Yukarıda sunulan önerilere uyulmadığı takdirde Musul Vilâyetinin Türkiye’ye verilmesinin uygun olacağını da belirtmişlerdi. Bu önerilerin dışında eğer Milletler Cemiyeti Meclisi, Musul bölgesini ikiye ayırarak, o zaman küçük Zap hattının sınır olarak kabul edilmesinin uygun olacağı hatırlatılmıştı (Aydın Tarihi, 1341; 315; Longrigg, 1956; 154).

Milletler Cemiyeti, komisyonun hazırlamış olduğu raporu ve tavsiye kararını sözde dikkate alarak karar vermişti. Gerçekte ise Musul’u İngilizlerin insafına terk etmişti. Türkiye, Milletler Cemiyeti’nin verdiği kararı protesto edip tanımayacağını bildirmişti. Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ise Milletler Cemiyetinin ancak kuruluş sözleşmesine bağlı kalmak sureti ile karar verebileceğini; bu şekilde bağlayıcı bir karar veremeyeceğini belirtmişti (Aras, 1935; 21; Kürkçüoğlu, 1978; 297). Milletler Cemiyeti, Türkiye’nin tüm itirazlarına rağmen 16 Aralık 1925’te Musul’u Irak’ın bir parçası olarak kabul ederek 25 yıl boyunca İngiltere’nin manda idaresi altında kalmasına karar vermiştir (Aydın, 2001; 15 vd.).

Bu hadiseler gerçekleşirken Anadolu’da Şeyh Said isyanı çıkmıştı. Daha Tahkik Heyeti’nin hazırladığı rapor, Milletler Cemiyeti’ne teslim edilmeden Türk Hükümeti İbn-i Suud’un başlatacağı bir hareketle birlikte koordineli olarak Musul’a ilerlemeyi planlamakta idi. Türk ileri hareketi hesapları yapılırken Doğu Anadolu’da 13 Şubat 1925’de Piran’da başlayan ayaklanmada Şeyh Said’e Butyanlı, Mestanlı, Tavaslı ve Sivanlı aşiretleri de katılmışlardı. Erzurum, Elazığ, Muş ve Varto’ya kadar ilerleyen ayaklanma, iktidar değişikliği ile İsmet Paşa’nın yönetime gelmesi ve sıkıyönetim ilan edilmesi sonucunda bastırılmış, Şeyh Said ile

arkadaşları yakalanarak idam edilmişlerdir (İnönü, 1987; 198 vd; Şimşir, 1975; 101 vd; Aybars, 1988; 261 vd.).

Türkiye, ne yazık ki savaş sonrası dünya düzeninin hâkimi olan İngiltere'ye fazla direnememişti. Son on yılını savaşlarla geçirmiş, ekonomik ve toplumsal yapısında ciddi yaralar almıştı. Bu noktada en önemli sorun, Şeyh Said isyanı ile yaşanmıştı. Osmanlı Devletinin son dönemlerinden itibaren birikmiş olan ekonomik sorunlar da Türkiye'yi sıkıntıya sokan ve çözümlenmesi gereken önemli sorunlardan biri idi. Türkiye, iç ve dış politikasında yaşananların da etkisiyle İngiltere ile olan ilişkilerini gözden geçirme gereği duymuştu. Bu nedenlerle Türkiye, İngiltere ile yaptığı görüşmeler sonunda 05 Haziran 1926'da Ankara Antlaşmasını imzalamıştı (Soysal, 1989; 310).

1926 tarihli Ankara Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşmasıyla Türkiye ile Irak arasındaki sınır ise Milletler Meclisi tarafından Brüksel'de oluşturulan ve Türkiye lehine küçük değişiklikler içeren bir sınır hattı olarak belirlenmişti. Irak Hükümeti de Musul üzerindeki haklarından vaz geçen Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine 25 yıl boyunca petrol gelirlerinden alacağı aidatının % 10'unu verecekti. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'na ek olarak sunulan bir teklifte ise Türkiye isterse, toplu olarak bir defada 500.000 sterlin alabilecekti (Kürkçüoğlu, 1978; 317). Ankara Antlaşması, TBMM'nin 07 Haziran 1926 tarihli birleşiminde; iki milletvekilinin çekimser ve bir milletvekilinin de ret oyuna karşılık 142 oyla kabul edildi. İki ülke arasındaki hasmâne politika, bir müddet daha devam etse de Musul meselesinin çözümü; Türkiye ve İngiltere arasında I. Dünya Savaşından beri süregelen çatışma dönemini sona erdirmişti (Aydın.1998; 198).

Irak'ta İngiliz Manda Yönetiminin Son Bulması

Yeni bir devlet oluşturulmasına ve Faysal'ın kral olarak devletin başına geçirilmesine karşın, Irak'ta manda idaresi ve İngiliz nüfuzu uzun bir süre devam etmişti. Nitekim İngilizler güvenlik teşkilatı, sağlık, gümrük ve haberleşme gibi stratejik önemi haiz kurumlarda görevlendirilmişler ve böylece ülkenin kontrolünü elden bırakmamışlardı. Ancak bir süre sonra Irak'ta yönetimden kaynaklanan huzursuzluklar ve bu arada 1927 yılında petrol üretiminin artması ve elde edilen gelirden yabancı şirketlerin aslan payını almaları nedeniyle halk arasında tepkiler artmaya başlamıştı. Söz konusu tepkiler, Irak İngiliz manda yönetimine karşı baş gösteren bağımsızlık düşüncelerini de güçlendirmişti. İngiltere ise Türkiye'den Musul ve Kerkük'e yönelik bir tehlikenin gelmeyeceğine kanaat getirmesi üzerine, kendisine hayli pahalıya mal olan işgali sürdürmesinin bir anlamı olmayacağını düşünmüş, yirmi beş yıllık şarttan vazgeçerek manda yönetimini sonlandırmıştı (Kurşun, 2019; 43).

İngiltere, Haziran 1930'da Irak'ın bağımsızlığını tanımış; ancak ipleri tamamen bırakmamıştı. İngiltere-İrak antlaşmasıyla Irak, dış politikada İngiltere'ye danışacaktı. İngiltere, Irak hava sahası ve limanlarından serbestçe yararlanacak, askeri üsler üzerindeki İngiliz hâkimiyeti de devam edecekti. Bu süreçte Milletler Cemiyeti'ne üye olabilmek için 30 Mayıs 1932'de "Irak Krallığı Deklarasyonu" yayımlanmıştı. Bu deklarasyonda Türkmenlerin varlığı kabul ve garanti edilmişti. Ülke içerisindeki azınlıkların dil, din, ırk ayrımı yapılmadan hak ve özgürlükleri garanti altına alınmış; kendi dillerinde eğitim ve öğretim yapabilecekleri teyit edilmişti (Duman, 2012; 88; Turan, 1996; 26). Irak Krallığı Deklarasyonunun Milletler Cemiyeti'nin garantisi altında olduğu ifade edilmiştir.

Irak, 03 Ekim 1932'de Milletler Cemiyeti'ne katılmıştı. Irak üzerindeki İngiliz nüfuzu, Kral Faysal'ın 1933'te ölmesiyle giderek azalmaya başlamıştı. Özellikle yerine geçen oğlu Gazi'nin dönemi iç karışıklıkların ve çalkantıların olduğu bir süreçti. 08 Eylül 1933'ten 04

Nisan 1939'a kadar süren bu dönemde Başbakan Nuri Said'in devlet yönetimindeki rolü 1958 yılındaki darbeye kadar artarak devam etmiştir. Kral Gazi'nin 04 Nisan 1939'da ölmesinden sonra oğlu II. Faysal kral olmuş ancak yaşının küçük olmasından dolayı amcası Abdullah naib olarak bu görevi üstlenmiştir (Kurşun, 1997; 414).

Irak'ın kuruluşundan başlayarak Türkmenlerin varlığı kabul ve garanti edilmesine, anayasal hak ve özgürlüklerini serbestçe kullanacaklarına ve kendi dillerinde eğitim ve öğretim yapabileceklerine dair kararlar olmasına karşın bu, kağıt üzerinde kalmış ve pey der pey Irak'taki Türkmen varlığı yok sayılmaya çalışılmıştır (Şimşir, 2004; 207). Görünüş itibari ile bazı siyasi ve kültürel haklar verilmekle beraber Arap milliyetçiliği ve Irak vatandaşlığı düşüncesi ön plana çıkartılmış, böylece Türkmenlerin haklarını kullanmaları engellenmiştir. Buna dayalı olarak 1931 yılında Kerkük'ün şehir merkezi dışında kalan ilkokullarda Türkçe öğretimi yasaklanmış ve Kerkük'te bırakılan birkaç okulda ise Türkçe, yabancı bir dil dersi gibi ele alınarak haftada bir saatle sınırlandırılmıştır. Irak yönetimi, 1937'de ise bu uygulamadan da vazgeçmiştir. Ayrıca Türkmen memurlar, Türkmenlerle meskun olmayan bölgelerde çalıştırılmış, uzak bölgelere sürülmüştür. Türkmenlerin sosyal ve yardım amaçlı dernekler kurmalarına izin verilmemiştir. Türkçe basın-yayın faaliyetleri yasaklanmıştır. Türkmenlerin sindirilmesine yönelik uygulamalar Nuri Said döneminde, had safhaya ulaşmıştı. 1937'de Sadabat Paktı'nın oluşturulması sürecinde, Irak'ta bulunan Türk heyetinin Kerkük'ü ziyaret etmesi bile Irak yöneticilerini tedirgin etmişti. Ziyaretin gerçekleştiği gün Kerkük'te olağanüstü coşkulu bir gün yaşamış; ancak bu ziyaretin ardından yüzlerce Türkmen entellektüeli, Irak hükümeti tarafından tutuklanmış ve sürgün edilmiştir. Bu olayın ardından Türkiye'den bu bölgeye giden heyetlerin Kerkük'ü ziyaret etmesine izin verilmemiştir (Duman, 2012; 88; Saatçi, 2003; 179 vd.).

12 Temmuz 1946 tarihli Gavurbağı Katliamı

1920 yılında Telafer'de ve 1924 yılında Kerkük'te Türkmenlere yönelik katliamlardan sonra Kerkük'te 1946 yılında büyük ve acılı bir olay daha yaşanmıştı. Kerkük'te İngilizlerin kontrolünde kurulan ve çok uluslu İraç Petroleum Company (IPC), Kerkük'teki sosyo-ekonomik dönüşümün de belirleyicisi idi. IPC'de çalışan işçiler hayat standartlarının yükseltilmesi için şirket yöneticilerine başvurmuş, ücretlerinin artırılmasını ve çalışma şartlarının düzenlenmesini istemişlerdi. İsteklerinin dikkate alınmadığını gören işçiler, dilekçe vermiş ve gazeteler aracılığıyla protesto ederek haklarını demokratik yollarla dile getirmişlerdi. Sonunda 03 Temmuz 1946'da Kerkük'te IPC'de çalışan ve önemli bir kısmı Türkmenlerden oluşan beş bine yakın petrol işçisi, İKP liderliği altında yüksek ücret talepleri, çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve kötü muamelenin sonlandırılması için greve gitmişlerdi (Pamukçu, 2019; 101; Duman, 2012; 88-89).

İstekler dikkate alınmadığı gibi temsilciler tutuklanmıştı. Bu duruma tepki olarak işçiler eylemlerine devam kararı almışlardı. Başta çalışma şartlarını ve ücretleri protesto eden grup, Gavurbağı meydanında düzenli olarak toplanıp gösteri ve konuşmalar yapmışlardı. Yetkililerin tüm uyarılarına rağmen işçiler taleplerinden geri adım atmamışlar ve haklarını alabilmek için direnişe devam etmişlerdi. 12 Temmuz günü İngilizlerin baskısıyla Gavurbağı Meydanını kuşatma altına alan polisin grevi bitirme uyarısı reddedilince topluluğa ateş açılmış, en az 10 işçi hayatını kaybetmiş, birçok işçi yaralanmıştı (Pamukçu, 2019; 101 vd; Hürmüzlü, 2006; 91 vd; Marufoğlu, 2002; 606).

"Gavurbağı Katliamı" olarak hafızalarda iz bırakan bu katliamın niçin yapıldığı hâlâ meçhuldür. Aslında Türk düşmanlığını kendilerine hedef edinen Iraklılar için her hangi bir nedene gerek yoktu (Saatçi, 2003; 180). Zira ölenlerin tamamına yakını Türkmenlerdi.

Türkmenlerin hafızalarından silinmeyecek büyük acı ve kanayan yaraya neden olan “Gavurbağı Katliamı” hakkında Hükümetin resmi söylemi ise komünizm işbirlikçisi olan Kerküklü göstericilerin kışkırtıcı hareketlerde bulunmaları yüzünden olayların yaşandığı yönündeydi. 1946’da henüz komünizm ve sosyalizm gibi ideolojilerin dünyada yeteri kadar güç bulamadıkları bir dönemde Irak gibi coğrafyada komünist işçi hareketinin yeşermesini iddia etmek oldukça abartılı bir durumdur (Mengü, 2012; 109; Doğan; 2018; 7; Marr, 2017; 47).

Olayla ilgili yapılan çalışmalarda ve dönemin Irak Hükümetince hazırlatılan soruşturma raporunda; işçilerin silahsız olduğu ve sadece taşla karşılık verdikleri belirtilmiştir. Ayrıca polisin gösterilerin yeri ve zamanından haberdar olduğu böylece gösteriler kontrol altında tuttuğu anlaşılmaktadır. Ayrıca raporda greve katılan kimselerin saldırgan olmadıkları ve uysalca hareket ettikleri ifade edilmektedir (Hürmüzlü, 2006; 91 vd).

Türkmenlerin başına gelen felaket silsilesi, Türkmenler arasında birlik ve beraberlik mesajlarının yayılmasını sağlamıştı. Milli kimlik ve kültürlerinin korunması için belirli faaliyetler yapmanın gerekliliği de ortaya çıkmıştır (Hazır, 2020; 20 vd). Nitekim Kendi diliyle eğitim öğretim yapamayan Türkmenler, 1947’den sonra kendi aralarında, özellikle evlerde bir okuma-yazma seferberliği başlatmışlardır (Saray, 2006; 108). Bu durumu ortaya çıkaran etkenlerinden birisi de 1950 yılında birçok bölgede Türkçe eğitimin yasaklanmasıdır.

Ne yazık ki Gavurbağı Katliamı, Türkmenler için siyasi bakımdan bir dönüm noktası olması gerekirken tam aksine onların daha fazla siyasi yalnızlığına ve sosyal bakımdan kabuğuna çekilmelerine neden olmuştur (Samancı, 1999; 74). Irak yönetimi, Türkmenlerin sosyal ve kültürel alanlarda faaliyet gösteren dernek kurmalarını, kendi dillerinde eğitim verme ve yayın yapma gibi buna benzer birçok temel hak ve hürriyetlerini ya kısıtlanmış ya da tamamen yasaklanmıştır (Güngör, 2014; 21 vd). Sindirme politikası 1958 yılına kadar devam etmiştir.

Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959)

Irak’ta demokratikleşme sürecinde çalkantılar dinmemiş, General Abdülkerim Kasım, 14 Temmuz 1958’de yapılan bir hükümet darbesiyle krallığa son vererek cumhuriyeti ilân etmişti. Kâsım liderliğinde darbeyi gerçekleştiren yeni Irak yönetimi, Türkmenleri, Irak’ı oluşturan üç ana unsurdan biri olarak kabul etmişti. Nitekim 1957 nüfus sayımında (Duman, 2012; 89) 567 bin olarak ifade edilen Türkmenler de alınan karar doğrultusunda yeni iktidarı desteklemişler; ancak kısa bir süre sonra komünist grupların kontrolü ele geçirmeleri ve Kuzey Irak’ta ortaya çıkan Kürt devleti kurma teşebbüsleri Türkmenler için yeniden sancılı bir dönemin başlamasına sebep olmuştu (DİA, 1999; 99). Bölgede yaşanan gerginliğin en önemli nedeni, büyük devletlerin bölgedeki nüfuz mücadelesidir. Nitekim Süveyş Krizi’nin ardından Sovyetler Birliği, Orta Doğu’da daha da etkin bir konuma gelmiş; önce Suriye’de ardından da Irak’ta yaşanan rejim değişikliğiyle güç dengesini kendi lehine değiştirmişti. Sovyetler Birliğinin Ortadoğu’daki nüfuz alanlarını genişletmesini kendisi için büyük bir tehdit olarak gören Türkiye, önce Suriye’ye ardından ise Irak’a yönelik askeri müdahale planları yapmıştı. Ancak Türkiye’nin sınır ötesi planlarından haberdar olan Sovyetler Birliği, bir nota vermiş ve aba altından sopa göstererek Türkiye’yi uyarılmıştı (Armaoğlu, 2016; 464; Kürkçüoğlu, 1972; 130 vd.). Notada ayrıca Fatih Rüştü Zorlu’nun Irak ve Sovyetler Birliği’nde yaşayan Müslümanlara dair söylemlerinden duyulan rahatsızlık da dile getirilmişti (Ertuğrul, 2010; 222). Türkiye’nin Sovyetler Birliğini Türk soydaşları üzerinden tehdit etmiş olması Irak’ta ki Türkmen nüfusunu Sovyetler Birliği’nin müttefiki olan Komünist Partinin hedefi durumuna getirmiştir (Salihi, 2020; 309 vd.).

Rusya’da sürgünde bulunan Molla Mustafa Barzani’nin darbeden sonra dönerek Kuzey Irak’ta bir Kürt devleti kurma teşebbüsüne girişmesi; zengin petrol yataklarının bulunduğu Kerkük’ü kendi hâkimiyeti altına almaya çalışması, Türkmenler arasında gerginliğe yol açan önemli gelişmelerden biri olmuştu. 22 Ekim 1958’de bölgede başlayan ve kısa sürede artan gerginlik, 24 Ekim’de silahlı Kürt grupları ile Türkmenler arasında bir çatışmaya dönüşmüştü. Özellikle Barzani’nin Kerkük’e geldiği akşam Kürtler tarafından Türkmenlerin oturduğu Yıldız Kahvesi’ne bir saldırı olmuştu. 22 Ekim akşamı, orduvinde misafir edilen Barzani, Kürdistan hayalini gerçeğe dönüştürmek için Kerkük’te Türkmenlere karşı bir takım planlar hazırlamış ve bir sonraki gün de Süleymaniye’den gelen ve Barzani’nin posterlerini taşıyan yüzlerce silahlı Kürt, Türkmenlerin aleyhine “Kerkük Kürt şehridir”, “Türkmenler şehri Terk edin”, “Kahrolsun Turancılar” şeklinde son derece kışkırtıcı Kürtçe sloganlar atarak Kerkük’te bir gövde gösterisi yapmışlardı. Bu olaylar üzerine Kerkük’te çatışmalar yaşanmış, 5000 kadar Kürt, sokaklarda taşkınlık yaparak üç Türkmen’i ağır şekilde yaralamıştı. Ayrıca Türkmenlerin dükkânlarını da yağmalamışlardı. Kerkük Garnizon Komutanı olan Hidayet Arslan, kargaşanın daha çok büyümemesi için çabalamışsa da Türkmenlere karşı girişilen saldırılardan dolayı üzüntüden kalp krizi geçirerek ölmüştü (Yılmaz, 2005; 68). Barzani de amacına ulaşamamış, yaşanan gerginlik sonrasında Kerkük’ü asker ve polis korumasına terk etmek zorunda kalmıştı (Öznr, 2003; 85; Yakuboğlu, 1976; 30).

Bu çatışmalar sırasında Kerkük Garnizon Komutanı Binbaşı Hidâyet Arslan’ın kalp krizi geçirip vefat etmesi üzerine Türkler galeyana gelmiş; olaylar 2. Tümen Komutanı General Nâzım Tabakçalı ile Türk liderlerden Atâ Hayrullah’ın çabalarıyla yatıştırılmıştı. (Demirci, 1986; 72). Bununla birlikte Nâzım Tabakçalı’nın Irak Hükümeti’ne Kürtler’in Kerkük üzerindeki planları konusunda yapmış olduğu uyarılar ise sonuçsuz kalmıştı (Yılmaz, 2005; 69 vd.). Söz konusu dönemde Irak’tan sınır dışı edilen Nizâmeddin Neftçi’nin açıklamalarına göre, ihtilâl günlerinde komünistler 400 kadar Türk aydınının isimlerini içeren bir liste hazırlayarak bunları ortadan kaldırılmak istemişlerdi. Bu teşebbüs, General Nâzım Tabakçalı’nın çabaları ile önlenmişti (DİA, 1999; 101).

Bu sıralarda Irak’ta iktidarda bulunan Sovyet yanlısı hükümete tepkiler artmış ve Albay Abdülvehhâb Şevvâf tarafından 08 Mart 1959’da başlatılan ayaklanma başarısız olmuş ve kanlı bir şekilde bastırılmıştı. Kerkük’te 2. Tümen kumandanı olan General Nâzım Tabakçalı da bu isyana destek olduğu gerekçesiyle görevinden alınarak yargılanmış ve idam edilmişti. Yerine Tuğgeneral Davud el-Cenabi tayin edilerek Kerkük’te yönetim kadrolarına komünistler getirilmiş ve Türkler arasında tutuklamalar başlatılmıştı. Başta Türkçe-Arapça yayın yapan *Beşîr* gazetesinin yayın kadrosu olmak üzere çok sayıda Türkmen tutuklanmış, bir kısmı da sürgüne gönderilmişti (Saatçi, 2006; 228; Öz, 2014; 50; Küzeci, 2004; 87).

Kerkük’te komünist ve Kürtçü bir kadrolaşmanın yaşandığı bu süreçte, 14 Temmuz 1959’da cumhuriyetin kuruluş yıldönümü kutlamalarını fırsat bilen ve önceden silahlandırılan Kürtler, Türklere saldırmışlardır (Pamukçu, 2019; 108 vd; Doğan, 2018; 7). Üç gün üç gece süren ve “Kerkük katliamı” denilen bu olaylar sırasında büyük bir kıyım gerçekleştirilmişti. Birçok Türkmen katledilerek şehit edilmişti. Türk liderleri evlerinden alınarak kışlada yapılan beş on dakikalık yargılamalardan sonra kurşuna dizilmişlerdi. Çok sayıda Türk de çeşitli işkenceler altında öldürülmüştü (Nakip, 2007; 139 vd.). Türkmenlerin ev ve iş yerlerinin yağmalanıp yakılması, 130 Türkmen’in ağır yaralanması, birçoğunun kaybolması ve 3000 Türkmen’in de tutuklanmasıyla sonuçlanan (Türkmenoğlu, 2006; 50) bu olayların Türkiye’de duyulması üzerine Irak hükümetine uyarıda bulunulmuş, olayların önlenmesi ve tekrarlanmaması konusunda güvence alınmıştı. Türk basınına yansıyan haberlerde de Kerkük’e bir inceleme komisyonu gönderildiği, komisyonunun incelemelerinden sonra 3 Ağustos günü

Başbakan General Kasım'ın katliamın bilançosunu açıkladığı yer almıştı. General Kasım'ın açıklamalarında da yer aldığı gibi Kerkük Katliamı sırasında 120 Türkmen'in öldürüldüğü, bunlardan 41 kişinin diri diri gömüldüğü, gömülenlerden üçünün hastaneye kaldırıldığı bilgisi, yapılan katliamı teyit eder mahiyette idi. (Hürriyet Gazetesi, 4 Ağustos 1959). Bir süre sonra Kerkük katliamının sorumlusu Dâvûd el-Cenâbî ile birlikte 260 kişi tutuklanmış; yargılamalar sonucunda sanıkların bir kısmı idama mahkûm edilmiş, bir kısmına da çeşitli hapis cezaları verilmişse de idam cezaları infaz edilmemişti. Buna karşın serbest bırakılan suçlulardan kırk kadarının bir müddet sonra suikastlar sonucunda öldürüldüğü bilinmektedir (Güngör, 2014; 22 vd; Hürmüzlü, 2005;106 vd.).

Türkmenlerin hafızasında hâlâ kanayan bir yara olan Kerkük Katliamı, günümüze dek her yıl anılmaktadır. Türkmenlerin bu olayla ilgili hafızasında olumsuz iz bırakan bir diğer husus da Türkiye'nin kayıtsız tutumu olmuştur. Üç gün süren bir katliama Türkiye'nin etkin bir şekilde müdahil olmaması, Türkmenlerde hayal kırıklığı yaratmıştır. Katliamın yaşandığı günlerde Irak hükümetiyle aynı çizgide bulunan Mısır'ın Kahire Radyosu haberlerinde bile Türkmenlerin katledildiğine ilişkin haberler yer alırken Ankara Radyosu yaşanan olayları Kerkük'te İngiliz petrol şirketine karşı yapılmış bir eylem olarak anlatmıştı. Ayrıca konuyla ilgili yapılacak basın toplantıları ve gösteriler polisler tarafından engellenmişti (Kerkük, 2012; 7-8). Nitekim resmi makamlarca Kerkük'te yaşanan katliam Türk kamuoyundan saklanarak sadece haberler sansür edilmemiş; Türk Talebe Birliğince yapılmak istenen protesto yürüyüşüne de izin verilmemişti (Karadeniz, 2011; 188 vd). Ayrıca Türk Hükümeti, 02 Ekim 1959 tarihinde aldığı bir kararla Kerkük Türkmen katliamına dair resim, film ve dokümanların Türkiye'ye sokulmasını ve haber yapılmasını yasaklamıştı (Sakin, 2014; 347).

Irak yönetimi, bu olaylardan sonra Türkmenlerin kimlik mücadelesinde önemli bir adım olacak bazı kararlar alarak sükuneti sağlama yoluna gitmişti. Örneğin Irak hükümeti nezdinde yapılan girişimlerle Bağdat Radyosu 1 Şubat 1959 tarihinden itibaren günde yarım saat süreyle Türkmençe yayın yapmaya başlamış; Bağdat'ta kurulan Türkmen Kardeşlik Ocağı da Türkçe-Arapça olarak Kardeşlik Dergisi adı ile sosyal ve kültürel alanlarda önemli hizmetlere imza atmaya başlamıştı (Saatçi, 2003; 230). Ancak bu olumlu gelişmelere ve sağlanan kültürel haklara rağmen Kürtlerin gerisinde kaldıkları gibi bir müddet sonra siyasî haklardan da mahrum olmuşlardı.

1963'te devlet başkanı olan Abdüsselâm Ârif döneminde, haklarında idam hükmü bulunan Kerkük katliamı sanıklarından yirmi sekiz kişinin cezaları infaz edilmiş; bir nebze de olsa Türkmenlerin hukuku gözetilmiş ve Türkmenler için ılımlı bir dönem başlamıştı. Ne var ki, Türkmenlere karşı Irak yönetiminin başlattığı bu ılımlı yaklaşım kısa sürmüştü. 17 Temmuz 1968'de Sosyalist Arap Baas Partisi darbeyle iş başına gelmiş; iktidara gelir gelmez de bir tasfiye hareketine başlamıştı. İlk olarak 51 kişinin idam edilmesine karar vermişti ki bunlar arasında Türk casusu olmakla suçlanan bir önceki hükümetin Ekonomi ve Ticaret Bakanı Nizâmeddin Ârif de bulunmaktaydı. Yine bu dönemde 02 Ocak 1969 tarihinde tutuklanan ve orduda görevli bulunan Çavuş Fâzıl Dâkûkî de işkenceyle öldürülmüştü.

Baas Partisinin iktidara gelmesinden sonra 1970 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Hasan el-Bekir devlet başkanı, Saddam Hüseyin ise yardımcısı olmuştu. Baas Partisi Anayasa değişikliğine bağlı olarak 1960'tan itibaren ayaklanan Kürtlere özerklik verilmesi için bir anayasa taslağı hazırlamıştı. Buna göre Kürtlerin mecliste temsil edilmesi, özerk bir Kürt bölgesinin kurulması ve cumhurbaşkanı yardımcısının da Kürtlerden seçilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece yönetimde Kürtlerin önünü açacak önemli kararlar kabul edilmiş oluyordu.

Diğer taraftan anayasa taslağında Kürtler'in başkent yapmak istedikleri Kerkük'ün de Türklüğü kabul edilmiş; böylece Türkmenlerin, Kürtlere karşı önemli bir denge unsuru olarak gönülleri alınmıştı. Bu kapsamda 24 Ocak 1970 tarihli bir kararla bölgedeki Türk halkına ilkokullarda Türkmen Türkçesi okutulması için Eğitim Bakanlığına bağlı bir müdürlük kurulması, Türkmen şair ve yazarlarının Irak Edebiyatçılar Birliğine bağlı bir birlik kurmaları ve eserlerini yayımlayabilmelerine imkân verilmesi, Kültür Bakanlığına bağlı bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulması, Türkmençe haftalık bir gazete ve aylık bir dergi çıkarılması, Kerkük Televizyonundaki Türkmen Türkçesiyle yapılan yayınların arttırılması gibi kültürel haklar tanınmıştı. Ancak Türkmenler için tanınan haklar, daha önce de olduğu gibi kağıt üzerinde kalmış; hatta verilen haklar mürekkebi kurumadan geri alınmaya başlamıştı.

Türkmenler, bu süreçte Kürtler ve Baas yönetiminin baskısı altında kalmıştı. Özellikle sınır tespiti için demografik yapıyı Araplar lehine çevirmek için Kerkük'e çok sayıda Arap yerleştirilmiş, Onlar da bölgede ciddi huzursuzluk yaratmıştı. Konu, Türkiye tarafından ciddiyle takip edilmesine rağmen yapılan girişimler sonuçsuz kalmıştı. Bölgede yaşanan huzursuzluk 07 Temmuz 1970'te bir Türk gencinin öldürülmesi üzerine daha da tırmanmış; Türkler durumu protesto için iki gün grev yapmış; memurlar işe gitmemiş, dükkânlar açılmamış ve öldürülen gencin cenaze töreni de büyük bir gösteriye dönüştürülmüştü.

Diğer taraftan Kürtler de Kerkük'ten vazgeçmeyeceklerini ifade ederek çeşitli yollarla şehir üzerinde hâkimiyet kurmaya yönelmişlerdi. Araplarla Kürtler arasında çıkan bir olayda da Kürtler, şehre birkaç saat içinde hâkim olmuş; sonucun kendilerinin aleyhine olacağını anlayan Bağdat yönetimi, yapılması planlanan halk oylamasını ertelemişti. Bağdat yönetimi bu kapsamda Türkmenlere tanınan hakları da engellemişti. Özellikle yapılan anayasa değişikliği ile ana dillerinde özel okul açma yetkisi askıya alınarak devlet tekeline alınmış; Türkmenlerin hakları, baskı, sindirme, sürgün politikalarıyla engellenmişti (Doğan, 2018; 9; Şimşir, 2004; 207 vd; Yılmaz, 2003; 24). Türkmen Türkçesiyle eğitim verecek okulların sayısı azaltılarak Türk öğretmenler Güney Irak'a sürülmüştü. Yayın faaliyetleri kısıtlandığı gibi tanınmış Türk edebiyatçılara engel getirilerek Türkmen Edebiyatçılar Birliğine kabul edilmemişlerdi. Kültür Bakanlığına bağlı Türkmen Kültür Müdürlüğü ve buna bağlı yayın organları Baas rejiminin propagandasını yapan bir araç haline getirilmişti. Bu uygulamalara tepki olarak Türkmenler üç günlük bir boykot kararı almış; ancak birçok öğretmen ve öğrenci Baas rejimi tarafından tutuklanmıştı. Boykota katılanlar, çeşitli baskı ve işkencelere maruz kalmışlardı. Türkmen tiyatro sanatçısı olan Hüseyin Ali Demirci de işkenceyle öldürülmüştü. Bunun yanı sıra öğrencilerin üniversiteye girişleri ve mezun olduktan sonra Türk bölgelerinde çalışmaları engellenmiş, camilerde Türkçe hutbe okunması yasaklanmıştı. Asimilasyon politikası artarak devam etmiş; Türk yerleşim birimlerine Arapça isimler verilmişti. Türkmen yerleşim yerlerine Araplar yerleştirilerek demografik yapı değiştirilmeye başlamış; Türkmenlere uygulanan baskı ve şiddet her geçen gün arttırılmıştı (DİA, 1999; 102; Güngör, 2014; 23; Duman, 2012; 90).

1976 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Irak'a yaptığı resmî ziyaret sırasında Kerkük'teki halk tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış; ancak bu ziyaret, Bağdat yönetimini endişelendirdiği için birçok kişi tutuklanmıştı. Bununla yetinmeyen Bağdat yönetimi, Türkmen bölgelerinin idarî yapısında yeni düzenlemeler yaparak Türk nüfusunun oranı azaltılmaya çalışmıştı. Yine bu dönemde çıkartılan bir kanunla Kerkük il sınırları içinde meskûn Türklere ait tarım arazileri kamulaştırılmıştı. Türkmenlerin sosyal ve kültürel faaliyetleri kısıtlanarak itiraz eden birçok aydın ve lider konumdaki Türkmen 1979 yılında tutuklanarak ağır işkencelere mâruz bırakılmıştır. Bunlardan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın başkanlığını yapmış olan Emekli Albay Abdullah Abdurrahman, Bağdat Üniversitesi öğretim

üyesi Necdet Koçak ve Türkmen müteahhit Adil Şerif 16 Ocak 1980 tarihinde idam edilmişlerdi (Pamukçu, 1999; 5; Duman, 2012; 90; Ertuğrul, 2010; 146; Saatçi, 2003;227 vd.)

İran-İrak Savaşıyla birlikte Türkmenlere yönelik baskılar daha da yoğunlaşmış; Türkmen gençleri cephede ön saflara sürüldükleri gibi Türkmen liderlerinin idamlarına da çeşitli bahanelerle devam edilmişti (Hürmüzlü, 2023; 1 vd.). Uluslararası alanda sıkıntı yaşanan bir süreçte Türkmenlere yönelik bilinçli saldırılar devam etmiş ve 1991’de Altunköprü katliamı yaşanmıştı.

Altunköprü Katliamı

Saddam Hüseyin döneminde Irak, savaşların, çalkantılı yılların geçtiği bir dönemdi. Bu dönemde de Türkmenler oldukça örselenmişlerdi. Saddam’ın Kuveyt’i işgal etmesi, Batı bloğunu karşısına almak anlamına gelmişti. Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler Irak’ın Kuveyt’ten çıkması ve işgali sonlandırması için çağrıda bulunmalarına karşın Saddam Hüseyin’in bu çağrılara kulak asmamış ve Körfez Savaşı kaçınılmaz hale gelmişti. Savaşta Irak ordusu hiç umulmadık bir süre içerisinde hezimete uğramıştı. Irak ordusundaki çözülme, ülkede kaos yaratmış; otorite boşluğundan yararlanan Şiiler güneyde, Kürtler de 18 Mart 1991’de Kuzey Irak’ta yönetime karşı ayaklanmışlardı. Kürtlerin başlattığı ayaklanmada Türkmenlerin ve Arapların evlerine ve iş yerlerine yönelik büyük bir yağma ve çapulculuk yapılmıştı. Saddam yönetiminin iktidardan indirilme tehlikesi üzerine Kerkük bölgesindeki askeri güçler de Bağdat’a kadar geri çekilmişlerdi.

Hiçbir engelle karşılaşmayan Peşmergeler Kerkük’e girmiş ve şehri işgal etmişlerdi. Şehri tamamen tahrip eden peşmergeler, Kerkük Nüfus müdürlüğü, merkez bankası ve Tapu Dairesi başta olmak üzere resmi binaları, birçok ev, dükkân ve işyerini ateşe vermişlerdi. Resmi belgeler, nüfus ve tapu kayıtları yakılmıştı (Duman, 2012; 91). Bu olaylardan sonra toparlanan Irak ordusu, ayaklanmayı bastırmak için bölgeye operasyon düzenlemiş; 27 Mart’ta Kerkük’te duruma hâkim olmuş ve peşmergeleri Kerkük’ten kaçırmışlardı. Şehri top ateşine tutan ordu birlikleri, birçok masum sivili de öldürmüştü. İşin garip tarafı Irak Ordu birlikleri peşmergelerle yetinmeyip olaylarda mağdur olan bölgedeki Türkmenleri de hedef almaya başlamışlar, Tuzhurmatu’da birçok Türkmen’i acımasızca öldürmüşlerdi. Kerkük’ten Altunköprü, ve Erbil’e kaçmaya çalışan Türkmenler, havadan helikopterlerle ve karadan da zırhlı araçlarla ateş edilerek katledilmişlerdi (Köprülü, 1999).

Irak Merkezi yönetimin ordu birlikleri olayların yaşanmasından sonra ancak 27 Mart günü Kerkük’e girerek kontrolü sağlayabilmişti. Daha sonra da Dibis ilçesine bağlı Altunköprü’de duruma hakim olabilmışlerdi Yaşanan olayların mağdurları olan ve Altunköprü’ye sığınan Türkmenlerle Altunköprülü Türkmenler bu kez de ayaklanmaya karıştıkları gerekçesiyle gece vakti tek tek evlerinden toplamışlar, dışarıda gördükleri herkese ateş açıp evleri basmışlardı. 28 Mart’ta evlerden toplanan Türkmenlerin olaydan bir ay sonra çobanlar tarafından bir çukurun içinde cesetleri bulunmuştu. Bu şekilde 100 civarında Türkmen’in kurşuna dizilerek katledildiği anlaşılmıştı. Katledilen Türkmenlerin sadece 77’sinin kimliği tanımlanabilmişti (Pamukçu, 1999; 5; Saatçi, 2003; 237 vd). 31 Ağustos günü Erbil’e giren ordu mensupları, buraya kaçan Türkmen politikacıları ve önde gelenleri toplu halde Bağdat’a götürerek zindana kapatmışlar; çok geçmeden de birçoğunu idam etmişlerdir (Doğan, 2018; 8).

Yaşanan katliamdan sonra binlerce Türkmen, Türkiye ve İran sınırına göç etmeye başlamıştı. Irak yönetiminin baskısından kaçan halkın yaklaşık 15.000’i Şemdinli ve Yüksekova’ya yerleştirildi. 7000 kişi ise İran’a sığınmıştı. Irak yönetiminin uygulamalarını

telin etmek amacıyla İstanbul Irak başkonsolosluğu önünde gösteri yapan topluluğa da konsolosluktan ateş açılmış ve 2 kişi ölmüştü (DİA, 1999; 102- 103).

Körfez Savaşı'ndan sonra suni bir şekilde parçalanmış Irak'ta 36. paralelin kuzeyinde kalan ve "Çekiç Güç" tarafından oluşturulan güvenli bölgedeki Türkmenler yine kaderine terk edilmişti. Ayrıca diğer bölgelerde yaşayanlara yönelik baskılar da artınca kaçak yollarla Türkiye başta olmak üzere dünyanın değişik yerlerine göç etmişlerdir (DİA, 1999; 103; Güngör, 2014; 24).

Irak'ta hemen hemen tüm siyasi, etnik ve dini kesimlerin kendilerine bağlı milis güçleri varken, yaşanan onca acı hatıralara rağmen Irak Türkmenlerinin silahlı milis güçleri olmamış; mücadelesini demokratik yollarla sürdürmeye çalışmış, seslerini kurulan siyasi partilerle duyurmuşlardır. Bu anlamda kurulan ilk siyasi oluşum 1991'de Ankara'da kurulan Irak Millî Türkmen Partisi olmuştur. Diğerleri ise "Türkmeneli Partisi", "Türkmen Bağımsızlar Hareketi", Irak Türkmen İslam Birliği, Türkmen Milliyetçi Hareketi, Türkmen Vefa Hareketi, Türkmen Adalet Partisi, Türkmeneli Partisi gibi 20 civarında siyasi parti kurulmuştur. Ancak bunların birçoğu tabela partisi olmanın ötesine gidememiştir. Bir kısmı da İran merkezli olmak üzere Türkmenler arasında "Şii-Sünni" ayrıştırmaya zemin hazırlamıştır. Kısa bir süre sonra Irak Türkmenleri siyasi alanda daha etkin bir konuma gelmek istemişler ve 24 Nisan 1994'te bir araya gelerek "Irak Türkmen Cephesi" adıyla birleşmişlerdi. ITC çatısı altında bir araya gelen oluşumlar ise "Irak Millî Türkmen Partisi", "Türkmeneli Partisi", "Türkmen Bağımsızlar Hareketi", "Türkmen Kardeşlik Ocağı", "Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı", "Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği" idi (Duman, 201; 54).

2003 Sonrası Dönemde Türkmenler

Irak'ın işgaliyle birlikte, Saddam Hüseyin liderliğindeki 35 yıllık Baas rejimi sona ermiş; ancak bu dönem, Türkmenler için yeni olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Irak'ın her döneminde ezilen Türkmenler, Saddam Hüseyin dönemi sonrasında haklarına kavuşacaklarını düşünseler de Irak'ta gelişen süreç, Türkmenlerin beklentilerine karşılık vermemiştir. Ayrıca ABD askerlerinin Türkiye üzerinden Irak'a girmesine izin verilmemesinin faturası bir anlamda Irak'taki Türkmenlere yüklenmiş ve 2003'ten sonra da arka plana atılmışlardı. Nitekim 15 Ekim 2005'te referanduma sunulan ve 25 Ekim 2005'te onaylanan Irak Anayasasında Türkmenlere yönelik özel bir maddenin varlığından söz etmek mümkün değildir. "Arapça" ve "Kürtçe", Anayasası'nın 4. maddesinde Irak'ın resmi dilleri olarak vurgulandığı gibi Araplar ve Kürtler Irak'ın iki ana unsuru olarak gösterilmiş; Türkmenlere ise azınlık gözüyle bakılmıştır (Duman, 2012; 102 vd; Tunç, 2005; 8; Doğan, 2018; 13 vd.)

Öte yandan Irak Anayasası'nın 140. maddesinde Kerkük'ün geleceği ile ilgili kararlar alınmış, sonraki yıllarda da olsa statüsünün belirleneceği vurgulanmıştır. Nitekim alınan bu karar 2005'ten sonra gerçekleştirilmesi planlanan referandumda Kerkük'ün demografik yapısını değiştirecek uygulamalara yol açmıştır. Zira Kerkük'te duruma hâkim olan Kürt siyasi partileri, önceden hazırlıklı oldukları için Irak'ın diğer bölgelerinden Kerkük'e yoğun bir Kürt nüfusu yerleştirmişler ve bölgenin demografik yapısını önemli oranda değiştirmişti (Abbas, 2021; 77 vd; Yalçın, 2016; 22). Öyle ki, 2003 yılından itibaren Kürtler; Tuzhurmatu, Altunköprü, Kifri, Hanekin ve Mendeli'den yüzbinlerce Kürt nüfusu Kerkük'e kaydırmışlardır (Nakip, 2013; 100). Hatta Kerkük başta olmak üzere Türkmen yerleşim bölgelerinin Kürt milis güçlerince işgaline göz yumulmuş; senaryo başarıyla tatbik edilmişti. Dolayısıyla 2005 yılında yürürlüğe giren yeni Irak Anayasasında Kuzey Irak "Kürt Özerk Bölgesi" adını almıştır. "Irak Kürdistan Demokrat Partisi" (IKDP) lideri Mesud Barzani de özerk bölgenin başkanı seçilmiştir.

Türkmenler, ilk demokrasi provası sayılan 30 Ocak 2005'teki seçimlere biri "Irak Türkmen Cephesi", diğeri "Türkmen Milliyetçi Hareketi" olmak üzere iki listeyle girmişlerdi. ITC listesinden üç, "Birleşik Irak İttifakı" listesinden (Şii) beş, Kürt listesinden ise dört milletvekili ile meclise girerek temsil hakkı elde etmişti. Maliki'nin ilk başbakanlığı döneminde Irak Türkmenleri iki bakanlık elde etmiş; bir önceki kabinede İmar ve İskân Bakanı olan Casim Muhammed Gençlik ve Spor Bakanı, Tamir Cafer Allaverdi ise Sivil Toplum Bakanı olarak görev almıştır. Kerkük'te ise "Irak Türkmenleri Cephesi" aldığı 73.791 oyla ikinci parti olmuş; 41 üyeli Kerkük İl Meclisi'nde 6 sandalye elde edebilmiştir. Türkmenler diğer parti listelerinden de 3 sandalye kazanabilmişti. Ancak Irak genelinde yaşayan Türkmen nüfusunun 3.000.000 civarında olduğu dikkate alınırsa bu seçim sonuçlarının başarı olduğunu söylemek mümkün değildir (Duman, 2007; 67 vd; Doğan, 2018; 14).

Türkmenler, 2010 seçimlerine kadar Irak siyasetinde ve Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde etkili olamadıkları için göz ardı edilmişlerdi. 07 Mart 2010'da yapılan genel seçimlerde de 10 milletvekili ve 3 bakanlık elde ederek büyük başarı göstermişlerdi. (Duman, 2012; 59). Irak'ta ABD işgalinden sonra Türkmenler adına en önemli yasal gelişmelerden biri de 06 Temmuz 2012'de Irak Parlamentosunca hazırlanan ve "kanun hükmünde" sayılan rapor olmuştur. Rapor, Irak Parlamentosu'nun 26 Temmuz 2012 tarihli oturumunda ele alınarak kabul edilmişti. İlgili raporda Türkmenler, Irak'taki üçüncü aslı unsur olarak kabul edilmiş, ilk kez "yasal olarak" tanınmıştır (Duman, 2012 105).

2014 yılında yapılan seçimlerde ise Irak Türkmenleri 2010 yılındaki başarılarını tekrarlayarak Maliki hükümetinde üç bakanlık alırken İbadî hükümetinde ise bir bakanlıkla yetinmek zorunda kalmıştır. 12 Mayıs 2018'de yapılan ve sonuçları uzun süre tartışılan seçimler ise Irak siyasetini birçok açıdan etkilemiştir. Seçimler Kerkük ve Süleymaniye'de hile iddialarıyla birlikte oldukça düşük bir katılımıla gerçekleşmiştir. Özellikle % 44 oranında katılımıla gerçekleşen bu seçimin sonuçları Ülkenin farklı kesimlerinde yoğun şekilde protesto edilmiştir. Türkmenler Kerkük'te hile yapıldığını; kendilerine ait oyların Kürtlere kaydırıldığını öne sürmüştü (Muslu, 2019; 8 vd). Son seçimler ise 2021 yılında gerçekleştirilmiş ve Türkmenler Irak genelinde değişik listelerden 8 sandalye kazanabilmiştir.

Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonraki süreçte daima yalnız bırakılan Türkmenler, Saddam Hüseyin dönemi sonrasında anayasal haklarına kavuşacaklarını düşünseler de Irak'ta gelişen olaylar Türkmenlerin beklentilerine karşılık vermemiştir. Özellikle Türkiye'nin ABD askerlerinin topraklarından Irak'a girmesine izin vermemesinin cezası, bir anlamda Türkmenlere yüklenmiş ve geçmiş tüm rejimlerin yaptığı gibi arka plana atılmışlardır.

Türkiye'nin bugüne kadar uyguladığı Irak ve Türkmen politikasındaki parametreler de zaman zaman değişmiş; ancak sonuç itibarıyla etkisiz kalmıştır. Türkiye, 1990'larda etkili olan "milliyetçi-Türkçü" bir tutumla Irak Türkmenlerinin durumunu uluslararası arenaya taşımasına karşın daha sonra farklı dönüşümler yaşamıştır. Özellikle Dışişleri bakanı Davutoğlu'nun 2013'teki deyişimiyle "Kerkük politikamız bellidir. Bütün orada bulunan etnik grupların; Türkmen'in, Arap'ın, Kürt'ün hep beraber yaşayacağı özel bir statüde olması düşüncemiz ve politikamız esastır" çizgisine gelmiştir (Doğan, 2018; 22).

SONUÇ

Türklerin Irak coğrafyasıyla tanışmalarının tarihçesi çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Yaptıkları akınlarla Türkistan'dan binlerce kilometre mesafe kat ederek önce Anadolu'yu ve çeşitli tarihlerde Müslüman Arap orduları eşliğinde Ortadoğu'yu tanıyan

Türkler, 1071’de kazanılan Malazgirt Meydan Muharebesinden sonra bu coğrafyanın en önemli gücü haline gelmişlerdir.

Irak Türkmenleri, bugünkü Irak coğrafyasının kuzey ve orta bölümünde yaşamaktadırlar. Özellikle Musul, Erbil, Kerkük, Diyala ve Selahaddin şehirlerinin yanı sıra başkent Bağdat’ta yaşayan Türkmenlerin nüfusu yaklaşık olarak 3.000.000 civarında olmasına rağmen Irak yönetimlerinin takip ettiği asimilasyon politikalarının bir sonucu olarak Irak Türkmenlerinin nüfusu hiçbir zaman gerçek ve tarafsız bir sayımla ortaya konmamıştır. Irak Türkmen nüfusu, Türkiye-İrak sınır hattındaki Hakkâri ve Şırnak’tan başlayarak Kuzey Irak’taki Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Dakuk (Tavuk), Tuzhurmatu, Tazehurmatu, Kifri, Hanekin, Mendeli ve Bağdat’ın güneydoğusundaki Bedre’ye kadar uzanan ve “Türkmeneli” olarak bilinen topraklarda yaşamaktadırlar.

Yüzyıllar boyu Türk hâkimiyetinde kalan Irak, I. Dünya Savaşı’nın ardından İngiltere’nin kontrolüne geçmiştir. Kısa süre içinde İngiltere mandası altında bir Irak Hükümeti kurulmuş ve bölgedeki Türkmenler için sıkıntılı günler başlamıştır. Irak Hükümeti’nin kontrolü altında sık sık şiddet ve asimilasyon politikalarına maruz kalan Irak Türkmenleri, bölgenin demografik yapısını bozmak amacıyla sistemli katliamlara da maruz bırakılmışlardır.

Irak’ta hemen hemen tüm siyasi, etnik ve dini kesimler süreç içinde kendilerine bağlı milis güçler oluşturabilmişken, yaşanan onca acı hatıralara rağmen Irak Türkmenlerinin silahlı milis güçleri olmamış; mücadelelerini demokratik yollarla sürdürmeye çalışmışlar, seslerini de kurulan siyasi partilerle duyurmuşlardır. Bu amaçla kurulan ilk siyasi oluşum 1991’de Ankara’da kurulan Irak Millî Türkmen Partisi olmuştur. Ancak kurulan partilerin birçoğu tabela partisi olduğu için 24 Nisan 1994’te bir araya gelerek “Irak Türkmen Cephesi” adı altında birleşmişlerdir.

Irak’ın ABD ve müttefikleri tarafından işgal edilmesiyle birlikte, ülkede Saddam Hüseyin liderliğindeki Baas rejimi sona ermiş; ancak bu dönem Türkmenler için yeni olumsuzları da beraberinde getirmiştir. Irak’ın her döneminde ezilen Türkmenler, Saddam Hüseyin dönemi sonrasında haklarına kavuşacaklarını düşünseler de Irak’ta gelişen süreç Türkmenlerin beklentilerine karşılık vermemiştir. Ayrıca Türkiye’nin topraklarından ABD askerlerinin Irak’a girmesine izin vermemesinin faturası da bir anlamda Irak’taki Türkmenlere yüklenmiştir. Nitekim 15 Ekim 2005’te referanduma sunulan ve 25 Ekim 2005’te onaylanan Irak Anayasasında Türkmenlere yönelik özel bir maddenin varlığından söz etmek mümkün değildir.

Türkiye’nin bugüne kadar uyguladığı Irak ve Türkmen politikasındaki parametreler de zaman zaman değişmiş; ancak sonuç itibarıyla etkisiz kalmıştır. Türkiye, 1990’larda “milliyetçi-Türkçü” bir politikayla Irak Türkmenlerinin durumunu uluslararası arenaya taşıırken 2013’ten sonra bu politika değişime uğramıştır. Türkiye dünyanın değişik bölgelerinde zulüm gören Müslümanlara şefkat elini uzatırken yanı başımızdaki öz kardeşlerimiz olan Türkmenlere yönelik devamlılığı olan millî politikalarla sahip çıkmalıdır. Zira Musul, Kerkük başta olmak üzere Türkmeneli coğrafyası Misâk-ı Millî ile çizilen sınırların bir parçası ve kırmızı çizgisidir.

Irak Türkmenlerine yönelik sürdürülmüş olan baskılar ve gerçekleştirilmiş olan katliamlar neticesinde pek çok Türkmen süreç içinde Türkiye’ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum Türkiye’de Irak Türkmenlerine ait derneklerin veya siyasi teşekküllerin etkin bir şekilde çalışmasını ve konu ile ilgili çok sayıda akademik çalışmanın da hazırlanmasını beraberinde getirmiştir.

Irak Türkmenleri ile ilgili hazırlanan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda, bunların siyasi tarih başta olmak üzere kültür, dil, edebiyat ve inanç konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle Irak Türkmenlerince yayınlanmış olan süreli yayınlar ve akademik çalışmalar, konu ile ilgili en önemli materyaller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı araştırmacılar da soydaşları olan Iraklı Türkmenlerin yaşantılarını ve tarihlerini yakından incelemişler, bu konuda çoğu yüksek lisans ve doktora tezi olmak üzere pek çok akademik çalışmanın bilim camiasına kazandırılmasına katkıda bulunmuşlardır.

Türkmeneli Kaynakçası

Abbas, Ziya (2020). "İŞİD'in Musul işgali ve Türkmenler." *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 23, 435-456.

Abdurrahman, Mohammed Tahsen (2020). *Irak'ta Daeş'in Çıkışı ve Irak Türkmenlerine Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü.

Ahmadov Seymur (2008). "Arap Dilinin Irak Diyalekti (Lehçesi) ve Onun Irak Türkmen Dili ile Lengüistik Alakası", *Uluslar Arası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni*, Kayseri.

Akkoyunlu, Canan (1986). Kerkük Türklerinde Hoyrat Geleneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alabaş, Bilge Yasemin. "Kerkük'ten Türkiye'ye Yapılan Göçler (1980-1991)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*. 5/23, 23-40.

Albayati, Zahid Jihad and Elham Albayati (2015). "Turkmens of Iraq: The third ethnic component of Iraq." *Centre for Policy and Research on Turkey* 4, 1-17.

Al-Hırmızı, Arshad (2005). *The Turkmen Reality in Iraq*, Kerkük Vakfı Yayınları: İstanbul.

Al-Jabbarı Rawyar, Jaafar Abbas (2021). *Irak Türkmen Romanları Üzerine Bir İnceleme 1915-2018*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Altan, Çetin (2002). "Irak Türkmenleri Tarihi." *Nüsha*. 11/6, 144-148.

Altunışık, Meliha Benli (2006). "Turkey's Iraq policy: the war and beyond." *Journal of Contemporary European Studies* 14/2, 183-196.

Alwindawı, Ashkn Tanlab Jamal and Altay Bayatlı (2020). "Irak Türkü Bir Eleştirmen Ve Denemeci: Abdulkim Mustafa Rejioğlu (1910-1975)" *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi* 2/1, 139-154.

Amirli, Şakir Felih (1971). "Amirli Bucağında Atasözleri", *Kardaşlık*, S. 12 (Nisan 1971) 21.

Anderson, Liam, and Gareth Stansfield (2009). *Crisis in Kirkuk: The ethnopolitics of conflict and compromise*. University of Pennsylvania Press.

Anwar, İbrahim (2012). "Irak'ta Türkçe Eğitiminin Dünü ve Bugünü", *Kardaşlık*, S. 53, (Ocak-Mart), 22-26.

Argunşah, Mustafa (2004). "Habib Hürmüzlü: Kerkük Türkçesi Sözlüğü", (Kitaplar - Tenkit), Türk Dili, (Mart), LXXXVII/627, 282-284.

Asafoğlu, Murtaza (2010). *Kerkük Türkmenleri Bilmecelerinde Yapı ve Konu*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Aslan, Hüseyin, Aljumarly, Ahmed Yousif (2018). 2018 Parlamento Seçimleri Öncesi Irak Siyasi Haritası. *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No: 69, (Mayıs), 1-37.

Aşkun, Vehbi Cem (1952). "Yurt Dışı Folklor Hareketleri: Kerkük Horyatları [Büyük Hafız Molla Mehmetoğlu Sabir]", (Kitaplar - Tenkit), *Türk Dili*, II/15(Aralık), 177-178.

Ayan, Ergin (2014). "Tuğrul Bey Dönemi Selçuklu-Bizans Ekseninde Ermeniler." *Yeni Türkiye Dergisi*, LX, 1-17.

Aydın, Mesut (2001). *Türkiye ve Irak Hududu Mes'elesi*, ASAM Yayınları, Ankara.

Aydın, Sinan (2003). *Türkiye'nin Irak Politikası ve Bu Sürecin Türkmenlere Etkileri*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul.

Aydın, Ayşegül (2016). "Etnik Bir Demokraside Müslüman Azınlık Olmak: Yeni Başlangıçlar Mümkün mü?." *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar, Azınlık Hakları Kimlik Siyaset*. Terazi Yayıncılık. Ankara.

Bağbozan, Şeref (2007). Baas Yönetimi Altındaki Irak Türkleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bakır, Abdulhalik (2018). "Irak Türkmenlerinin Siyasi Arenada Sahipsiz Kalmalarına Yolaçan Tarihsel Faktörler." *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*. 2/2, 10-27.

Bakır, Abdulhalik and Pekin Süleyman (2019). "Ana Hatlarıyla Türkmen Şehri Telafer'in Tarihsel Geçmişi." *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 3/1, 10-51.

Bakır, Abdulhalik, Kayalan, Ferruh (2020). "Geçmişten Günümüze Türkmen Şehri Dakuk (Tavuk)." *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 3/2, 10-53.

Bakır, Abdulhalik, Kayalan, Ferruh (2021). "Irak Türkmenleri Bağlamında Hanekin'in Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapısı." *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5/1, 45-90.

Bakır, Abdulhalik, Pekin Süleyman (2018). "Irak Türkmenlerinin Mazlum Şehri Telafer." *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 64-117.

Baturay, Selçuk (2000), "Deyimler ve İnançlar", *Kardaşlık*, S. 8, (Ekim-Aralık 2000).

Bayat, Sevgi (2017). "Saddam Hüseyin Dönemi Irak Türkmenleri ve Amerika'nın Irak'ı İşgali." *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 9/34, 93-98.

Bayatlı, Altay (2018). "Irak Türkmenleri ve Kerkük-Musul Sorunu." *Kardaşlık Dergisi*, 20, 31-34.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1999). "Dilimizin Bazı Sorunları ve Özellikleri", *III. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı Bildiriler (1996)*, TDK yayınları, Ankara, 151-156

Bayatlı, Hidayet Kemal (1990). "Irak Türkleri ve Kerkük Türkçesi", *Türk Yurdu*, Cilt: 10, Sayı: 37, s.6-8.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1979). "Irak Türkmen Ağzında Eylem (Fiil) Çekimi", *Kardaşlık Dergisi*, s. 7-8.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1985). “Türkmen İmlâsı Nereye?” , (Arapça), *Savtu'l-İttihât*, S. 37, Bağdat

Bayatlı, Hidayet Kemal (1985). *Abdülhakim Rejioğlu'ndan Seçmeler (Osmanlıca)*, Türkmen Kardeşlik Ocağı Yayınları, Bağdat.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1986). “Türkmen Türkçesinde İyelik ve Kişi Zamirleri”, (Arapça), *Savtu'l-İttihât*, S. 39, Bağdat

Bayatlı, Hidayet Kemal (1991). “Irak (Kerkük) Türkçesi” , *Kerkük*, S. 2, Ocak, s. 17-18.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1991). *Kerküklü Mehmet Sadık'tan Seçmeler*,(Hazırlayan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1992). “Kerkük Manzum Halk Masallarından ‘Koydular Kamburu Kambur Üstüne ’ ve Dil İncelemesi”, *Kerkük*, S. 10, Ekim, s. 14-18.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1993). “Irak Arapçasında Türkçe Sözcük ve Terimler”, *Tömer Dil Dergisi*, S. 14, Kasım -Aralık, 60-66.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1993). “Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü’ne Dair Bir Çalışma 1”, *Kerkük*, S. 13, Eylül, s. 16-18.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1994). “Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü’ne Dair Bir Çalışma 2”, *Kerkük*, S. 14, Ocak, s. 5-7.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1994). “Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü’ne Dair Bir Çalışma 3” , *Kerkük*, S. 15-16, Nisan/Temmuz, s. 38-39.

Bayatlı, Hidayet Kemal (1995). “Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü’ne Dair Bir Çalışma 4” , *Kerkük*, S. 17, Nisan-Mayıs, s. 14

Bayatlı, Hidayet Kemal (1996). *Irak Türkmen Türkçesi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu -Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Bayatlı, Necdet Yaşar (2009). "Türk Halk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Irak Türkmenleri Arasında Atasözü İçerikli Hoyrat Örnekleri." *Diller Fakültesi Dergisi*. Bağdat, Sayı: 24, 11-22.

Bayatlı, Necdet Yaşar (2009). "Türk Halk Hikâyelerinden Arzu Kamber (Arzı Qamber) Hikâyesinin Kerkük ve Tuzhurmatı Varyantlarının Mukayesesi. *Milli Folklor*. 82/21, 122-139.

Bayatlı, Necdet Yaşar (2011). *Irak Türkmen Halk Kültürü Araştırmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara.

Bayatlı, Necdet Yaşar (2018). "Irak Türkmenleri Arasında Bazı Hayvanlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Ürünlerinin İncelenmesi." *Milli Folklor Dergisi*. Sayı: 119, 152-163.

Bayatlı, Necdet Yaşar (2018). "Irak Türkmenleri Arasında Muharrem Ayı Ritüelleri Çerçevesinde Oluşan Sözlü Halk Edebiyatı Ürünleri ve Bu Ürünlerin Geleneksel Anlatıcılar." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı: 86, 61-82.

Bayatlı, Necdet Yaşar (2020). "Diyale İli Hanekin İlçesi Türkmen Folklorunda Kurt." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı: 50, 297-318.

Bayatlı, Necdet Yaşar. "Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri Kutsal Mekânlar ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri." *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*. Sayı: 56, 109-118.

Benderoğlu, Abdülhüseyin Ümran (2007). *Göktepe- Kerkük Türklerinin Romanı*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.

Benderoğlu, Abdullatif (1988). *Atasözlerimiz, (Araştırma, İnceleme ve Karşılaştırma)*, Bağdat.

Bet- Shlmon, Arbella (2012). *Kirkuk, 1918–1968: Oil and the Politics of Identity in an Iraqi City*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi.

Bet-Shlmon, Arbella (2019). *City of black gold: Oil, ethnicity, and the making of modern Kirkuk*. Stanford University Press.

Beyatlı, Aydın (1998). "Siyasi Konjonktürde Irak Türkmenleri." *Kerkük*, Sayı: 9/2, 8-12.

Beyaz, Necmettin (2019). *Türkiye'ye sığınan Irak Türkmenlerinin sosyal hayata uyumlarının incelenmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi.

Bilgi, Mustafa Sıtkı (2003). "Türk Irak İlişkilerinin Tarihsel Boyutu (1534-2002)", *Irak Krizi (2002-2003)*, ASAM Ankara.

Börklü, Meşkure Yılmaz, "Lozan'dan Sonra Irak Türklerinin Durumu ve Genel Problemleri", <http://bizturkmeniz.com>.

Buluç, Sadettin (2007). "Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Başlıca Ağz Özellikleri", *Makaleler* (Haz.: Zeynep Korkmaz), TDK yayınları, Ankara, 271-279.

Bulut, C. (2000). "Optative constructions in Iraqi Turkmen", *Studies on Turkish and Turkic languages, Proceedings of the IXth International Conference on Turkish Linguistics*, Oxford, August 12-14 1998 (editörler: A. Göksel, C. Kerslake), *Turcologica* 46, Harrassowitz, Wiesbaden, 161-169.

Canpolat, Mustafa (1977). "Irak Türkmen Dili [Abdullatif Benderoğlu]", (Kitaplar - Tenkit), *Türk Dili*, Aralık, XXXVI/315, 654-655.

Celepoğlu, Hamza (2006). *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri: Ortadoğu Siyasetindeki Yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Elazığ.

Coşgun, Melih, Zarplı, Çağdaş (2015). "Ortadoğu'da Uluslaşma Sorunu Üzerine Bir Deneme: Modernlik." *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*. 4/8, 20-32.

Cömert, İlhan Yılmaz (2009). *Körfez Savaşlarından günümüze Türkmen sorunu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. İzmir.

Çağatay Ahmet (2000). "Türkçe Hakkında Bilgiler", *Kardaşlık*, S. 6, Nisan-Haziran, 24-25.

Çakmak, Cenap (2011). "Türkiye'nin Irak Politikası Türkiye - Irak ilişkilerinin geleceği ve ABD Faktörü", *Stratejik Öngörü*, TASAM, 123-132.

Çataloğlu, Seher (2017). *Kimlik Oluşumunda Derneklerin Rolü: Kerküklü Türkmenler Örneği*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Çataloğlu, Seher, and Bulut Meryem (2019). "Artificial Borders and Nationalism: Turkmen Migration From Iraq to İstanbul." *Anthropological Perspectives on Transnational Encounters in Turkey: War, Migration and Experiences of Coexistence*. Ed: M. Bulut and K. Şahin. London: By Transnational Press London in the United Kingdom.

Çelik, Ahmet (2019). *ABD İşgali Sonrası Irak'ın Siyasi Durumu ve Türkmenler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Çeltikçi, Orhan (2009). "Türk Dünyasında "Doğum" Üzerine." *TURAN STRATEJİK ARAŞTIRMALARI MERKEZİ DERGİSİ*. 1/2, 193-201.

Çemrek, Murat (2007). *Tarih ve Güvenlik Arasına Sıkışmış Türk Dış Politikası: Irak Türkmenleri İçin Ne Yapılabilir?, Global Strateji, Özel Sayı: Irak Türkmenleri*, 3/9, 212- 220.

Çetinoğlu, Oğuz (2012). *(Röportajlar) Irak Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

Dakuki, İbrahim (1970). *Irak Türkmenleri: Dilleri, Tarihleri ve Edebiyatları*. Güven Matbaası. İstanbul.

Dakuki, İbrahim (1972). *Irak Türkmenleri, Musiki Mecmuası*, Cilt: 25, s. 19-20.

Danış, Didem and Parla Ayşe (2009). "Nafile soydaşlık: Irak ve Bulgaristan Türkleri Örneğinde Göçmen, Dernek ve Devlet." *Toplum ve Bilim* 114, 131-158.

Demiral, Necdet, Şükür, Soran ve Hasan, Mazin (2004). "Arap Medyasının Türkmenlere ve Kürtlere Bakışı", *Stratejik Analiz*, (Şubat 2004), 3/46.

Demirci Jale (2007). "Kerkük Ağzı Söz Varlığı Üzerine Kerkük Ağzındaki İngilizce Alıntılar", *IV. UTDK Bildirileri (24-29 Eylül 2000)*, TDK Yayınları, Ankara, 431-442.

Demirci, Canan (2018). *Irak ve Türkiye Üzerinden Irak Türkmenlerine Uygulanan Ötekileştirme Politikalarının Referandum Öncesi ve Sonrası Dönemde İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi. Çankaya Üniversitesi.

Demirci, Rıza (1970). *Gelecek Nüfus Sayımı ve Irak Türkmenleri*, *Türk Dünyası*, 5/19, 12-14.

Demirçizade E. M.(1958). *Azerbaycan Edebi Dilinin İnkişaf Yolları*, Bakü.

Dieji, Abdolrahman (2009). "İran ve Irak Türkmenlerinin Şifahi Edebiyatına Mukayeseli Bir Bakış." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. Sayı: 28, 15-26.

Doğan, Soner (2018). "Irak Türkmenleri." *İnsan ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Sayı: 68

Doğan, Soner (2018). *Türkiye'deki Irak Türkmenleri: Sosyo-Politik Bir Analiz (1990-2015)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. İstanbul.

Doğan, Soner (2021). "How Are The Massacres Commemorated In Iraqi Turkmen Culture and Political Discourse?." *Gaziantep University Journal of Social Sciences*. 20/4, 2001-2012.

Duman, Bilgay (2011). "2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve Yeni Hükümette Türkmenlerin Durumu." *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*. 3/25, 23-30.

Duman, Bilgay (2012). "17. Yılında Irak Türkmen Cephesi ve Irak Siyasetinde Türkmenler." *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*. 4/41, 53-64.

Duman, Bilgay (2012). "Irak'ta Tarihsel Süreç İçerisinde Türkmenlere Yönelik İnsanlık Suçları ve 2003 Sonrası Türkmenlerin Hukuki Durumu" *Uluslararası Suçlar ve Tarih* 13, 85-128.

Duman, Bilgay. "2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri." *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*. 2/16, 53-66.

Durmuş Oğuzhan (2012). "Irak Türkmen Türkçesinin Morfolojisi Üzerine Notlar", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Bilecik Şeyh Edibali Üniversitesi, Bilecik, 18-19 Mayıs.

Duymaz, Ali (2014). "120. Yılında Halk Hikâyesi Araştırmaları Tarihine Bir Bakış." *Akademik Kaynak*. 2/3, 1-23.

Elçin Şükrü (2004). "Kerkük'te Genç Bir Türk Bilgini Ata Terzibaşı Hayatı ve Eserleri", *Kardaşlık*, 23 (Temmuz-Eylül), 11-13.

Eratalay, Sevda Özen (2020). "Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları." *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Salgın Hastalıklar Özel Sayısı: 171-188.

Eratalay, Sevda Özen, Kök, Adnan (2022). "Irak Türkmen Çocuk Oyunlarına Biçimbilimsel Bir Yaklaşım." *TURAN: Stratejik Araştırmalar Merkezi*. 14/54, 67-71.

Ercilasun, Ahmet Bican (1988). Irak Türkleri Dil ve Edebiyatı, *Fuzuli*, 1/7, 7-9.

Eren, Murat (2004). *Körfez Savaşı Sonrası Irak Türkleri*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Erendor, Metin (2018). *Irak Türkmenleri- Türkmenlerin Dünü, Bugünü, Yarını* (ed. Cengiz Zengin), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

Ergünay Osman (1996). *Kerkük Türkçesinde Yapı ve Ses Özellikleri*, Ankara Üniversitesi DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Ankara.

Erkmen, Serhat; Orhan, Oytun (2010). "Irak'ta Temel Aktörler ve Seçime İlişkin Beklentileri." *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*. 2/15, 8-30.

Eroğlu, Cengiz (2005) "Irak'ta Türkmen Var Mı?", *Global Strateji*, 1 (İlkbahar, 2005), Ankara.

Eröz, Mehmet (1966). "Kerkük Türkleri ve Kerkük'te İçtimai Hayat", *Ötüken*, S. 33, Eylül, 6-18.

Ersever, Ahmet Cem (1993). *Üçgendeki tezgâh*. Ocak Yayınları. Ankara.

Ertuğrul, Ümit (2005). *Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması İle Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ertuğrul, Ümit (2006). *Ortadoğu'nun Yeniden Yapılanması ile Irak'ın İşgali Ekseninde Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Esenkova, Enver (1970). İnsan Hakları Yönünden Irak Türkleri, *Türk Dünyası*, 5/19, 5-11.

Esin Necmettin (1976). "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü yayınları, Ankara, 1125-1131.

Esin, Necmettin (1963). Irak Türkleri, *Türk Kültürü*, Sayı: 5, 48-49.

Esin, Necmettin (1964). Irak Türkleri Maarifine ve Genel Kültürüne Toplu Bir Bakış, *Türk Kültürü*, 2/18, 109-118.

Esin, Necmettin (1970). Irak Türkleri, *Belgelerle Türk Dünyası Dergisi*, Sayı: 36, 53-56.

Esin, Necmettin (1973). Irak Türkleri Edebiyatından Yapraklar, *Türk Kültürü*, 11/125, 47-48.

Galata, Yasin Cemal (2022). "Seyyahların Kaleminden Kerkük." *Türk Akademi Dergisi*. 1/1, 50-53.

Galata, Yasin Cemal (2023). "Ay Yıldızın İzinde Kıbrıs ve Irak Türkleri.", *Türk Dünyası Araştırmaları* 133/262, 111-130.

Galata, Yasin Cemal and, Dur, İzzet İsmail (2021). "Türk Dünyası'nın Gözünden Alparslan Türkeş: Irak Türkleri Üzerine Sözlü Bir Tarih Çalışması." *Türk Dünyası Araştırmaları* 128/252, 33-52.

Göçer, Orhan (2004). *Birinci Dünya Savaşı Sonrası Irak Türkleri ve Sorunları (1918-2014)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2012). "Irak Türkmen Türkçesinin Şekil Bilgisine Dair Notlar", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 1/1, 113-123.

Gökdağ, Bilgehan Atsız (2019). "Telafer Ağzı." *Karadeniz Araştırmaları* 61, 102-119.

Gökşen, Enver Naci (1974). "Irak Türkmenleri Ağzından Bilmeceler [Aydın Kerkük]", (Kitaplar - Tenkit), *Türk Dili*, Ağustos, XXX/275, 688-690.

Gülensoy, Tuncer (2008). "Irak Türkmen Türkçesi Üzerine Yapılan Bilimsel Çalışmalara Bir Bakış", *Uluslar Arası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni*, (28-29 Nisan), Erciyes Üniversitesi Kayseri.

Gümüş, Burak (2010). "Irak'ın Kuzeyinde Şabak Toplumunun Konumu Üzerine." *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*. 2/2, 1-9.

Güngör, Ferhat (2014). "Ortadoğu Denklemine Irak Türkmenleri ve Geleceği." *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*.1/2, 14-41.

Günşen, Ahmet (2012). "Irak Türkmen Türkçesinin Söz Dizimi Üzerine Bazı Tespitler", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Bilecik Şeyh Edipali Üniversitesi.

Güzel, Hasan Celal (2018). Irak Türkleri ve Gerçekler, *Yeni Türkiye, Hasan Celal Güzel Özel Sayısı- III*, 284-285.

Hacısüleymanoğlu, Gülcan Ertan (2021). "Türkiye'de Yörük Müzik Folkloruna Yönelik Araştırmalar ve Safranbolu Yöresi Yörük Türkülerine Örnekler." *Türk Müziği*. 1/1, 5-14.

Hasan, Mazin (2003). "Irak'ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler", *Irak Krizi (2002-2003)*, ASAM, Ankara.

Hasan, Mazin (2004). "Türkiye'nin Türkmen Politikası: Yapılması Gerekenler", *Stratejik Analiz*, (Nisan 2004), 4/48.

Hasan, Mazin (2007). *Dünden Bugüne Irak Türkmenleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hasan, Mazin ve Şükür, Soran (2004). "Kerkük, Kerkük", *Stratejik Analiz*, (Mart 2004), 4/47.

Haykır, Yavuz (2007). "Bağdat'da Bir Türk Gazetesi: Yeni Irak." *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi* 5/1, 85-131.

Hazar, Mehmet (2007). "Irak Türkmenlerinin Dünü ve Türkçesi." *Turkish Studies*. 2/2, 358-364.

Hazır, Tunahan (2019). "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı." *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2, 148-155.

Hazır, Tunahan (2020). *Tanıkların Gözüyle 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Heersh, Hasan Mahmood (2020). *Irak Türkmenleri Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma: Kerkük Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hurmuzi, Arshad (2019). *Irak Türkmenlerinin Dünya Görüşü*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hussen, Murad (2005). *Developments in Northern Iraq and Turkish-Iraqi relations 1990-2005*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Middle East Technical University.

Hürmüzlü, Erşat (1994). *Irak Türkleri*, Irak Milli Türkmen Partisi Yayınları, Ankara.

Hürmüzlü, Erşat (1968). Irak Türkleri Edebiyatında Erbil, *Türk Kültürü*, 6/71, 20-27.

Hürmüzlü, Habib (2003). *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Hürmüzlü, Habib (2007). "Kerkük Petrolleri ve Türkmenler." *Global Strateji, Irak Türkmenleri Özel Sayısı*. 3, 143-152.

Hürmüzlü, Habib (2013). *Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı yayınları (2. baskı), Kerkük.

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti (1961). *Kerkük Halk Türküleri ve Hoyratları*, Şehir Matbaası, İstanbul.

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti (1971). *Türk Dünyasında Irak Türkleri*, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, Toker Matbaacılık, İstanbul.

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi (1990). *Kerkük*, Ankara.

Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Ankara Şubesi (1992). *Musul*, Ankara.

Irak Türkmenleri/ Irak Milli Türkmen Partisi (1988). Ankara: Irak Türkmen Milli Partisi Yayınları.

Issa, Zahraa Haval (2019). *Irak Türkmen Kadın Edebiyatçıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi.

İntisar, Therar Magdal (2018). *Türk Dış Politikasında Irak Türkmenleri (1919-2012)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Jalal, Ako S. (2022). *A Critical Evaluation of "Territorial Separation" as a Method of Addressing Ethnic Conflicts: The Case of Kirkuk*. Rowman & Littlefield.

Kahraman, Abdullah (2008). *Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar*, Kadir Has üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslar Arası İlişkiler Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Kâhyaoğlu F. Kanber (1971). *Hoyratlarımdan Işıklı Gece*, Cumhuriyet Basımevi, Kerkük.

Kara, Mehmet (1998). "Irak Türkmen Türkçesi." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi* 6, 932-934

Kara, Mehmet (1998). "Hidayet Kemal Bayatlı, Irak Türkmen Türkçesi", TDK Yayınları: 664, Ankara 1996, XVIII+405 S. , *Türk Dünyası*, Güz-1998, S. 6, 932-934.

Karadeniz, Radiye Funda (2011). *Türk Dış Politikasında "Dış Türkler": Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Karahisarlı, Abdullah (2010). "Irak Türkmenleri.", *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 2/5, 78-82.

Karaörs, Metin (2008). "Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinin Türkçe Kökenli ve Alıntı Kelimeler Konusunda Karşılaştırılması", *Uluslar Arası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (28-29 Nisan), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Kasapoğlu, Ali (2008). "Türkmeneli TV'nin Türkçeye Katkıları", *Uluslar Arası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (28-29 Nisan), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Kasım, İbrahim Sabah (2020). *Irak Türkmen Türkçesi-Tuzhurmatı Merkez Ağzından Derlemeler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kocaeli.

Kaya, Turan (1987). Irak Türklerinin Edebi Panaroması, *Türk Dünyası Dergisi*, 1/7, 53-54.

Kayılı, Ali Gökhan (2005). *Irak Türkmenleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kayılı, Ali Gökhan (2008). *The Iraqi Turkmen 1921- 2005*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kayıran, Mehmet, Saygın Selami (2011). "Irak Türkmenleri." *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 31, 273-292.

Kazancı, Hicran (2004). "Irak'ın Hassas Dengelerindeki Türkmenler", *2023 Dergisi*, S.38 (Haziran).

Kerkük, İzzettin (2004). *Haşim Nahit Erbil ve Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Kerkük, İzzettin (2010). *Haşim Nahid Erbil ve Irak Türkmenleri* (çev. Habib El-Hurmuzi), Irak Türkmenleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, İstanbul.

Kerküklü, Mofak Salman (2004). *Brief History of Iraqi Turkmen*, Yıldız Yayıncılık, İstanbul.

Kerküklü, Mofak Salman (2008). *The Turkmen City of Tuz Khormatu* (ed. Kemal Beyatlı), Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.

Ketene, Cengiz (1990). *Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ketene, Orhan (2002). "Kuzey Irak'ı Türkiye'ye Bağlayacak Yegâne Güç Türkmenler", *Stratejik Analiz*, S.22 (Şubat).

Kevseroğlu, Necat (2018). "Kerkük'te Yıkılan Türkmen Eserleri." *BENĞİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1, 21-37.

Kevseroğlu, Necat (2022). *Seyyahların Kaleminden Kerkük*. Ortadoğu Yayınları. Ankara.

Kılıç, Remzi (2016). Irak Türkmenleri: Musul ve Kerkük'ün Tarihi Coğrafyası, *Yeni Türkiye Özel Sayı: Ortadoğu- III*, 298-306.

Kırlar, Semih (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Ve Irak Cumhuriyeti arasındaki Ekonomik ilişkilerin Riskleri ve Kazançları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Kıbaroğlu, Mustafa, and Yasemin Nun (2007). "Türkiye'nin Irak'ın Yeniden Yapılandırılması İle İlgili Kaygıları." *Global Strateji Dergisi* 3/9: 1-10.

Kocaman, Rabia (1996). Irak Türklerinde Evlenme Törenleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kodaman, Timuçin (2007). Geçmişten Günümüze Irak Türkleri (Türkmenler), *Global Strateji*, 3/9, Özel Sayı: Irak Türkmenleri, 153-172.

Kopar, Metin (2009). "Bir Türkmen Şehri Kerkük." *Avrasya Etüdüleri*, 36/2, 113-136.

Köprülü, Ziyad (1992). *İnsan Hakları Açısından Irak Türkleri*, Şafak Matbaası, Ankara.

Kurtcebe, İsmail (2008). Irak Türkleri, *Türk Yurdu*, 28/245, 19-22.

Kürekçi, Birol (2009). *Körfez Savaşı Sonrası Iraklı Türkmenlerin Türkiye'ye Göçü ve Entegrasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü.

Küzeci, Şemsettin (2017). *Ortadoğu'da Türk Katliamları: Irak Türklerinin Uğradığı Katliamlar (1920- 2004)*. TÜRDAV, İstanbul.

Mahmood, Heersh Hasan (2020). "Geçmiş ve Gelecek Arasında Iraklı Türkmenler: Politik Uygulamaların Tarihsel Eleştirisi." *Sosyolojik Bağlam*, 1/1, 66-75.

Majeed, Mohammed (2022). *1958-2017 Yılları Arasında Kerkük Türkmenlerinin Asimilasyon Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.

Marufoğlu, Sinan (2016). Irak Türkleri, *Yeni Türkiye*, Özel Sayı –Orta Doğu- III, 345-354

Mengü, Cüneyt (2014). *Kerkük ve Türk Sevdalısı Nefti Demirci*, Yalın Yayıncılık, İstanbul.

Mengü, Cüneyt (2020). "Osmanlı Yönetiminde Kültür Merkezi Kerkük'ten Medeniyet Elçileri.", *Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, 12/47, 304-312.

Mercan Sarı, Rahime (2018). "Irak'tan Türkiye'ye Göç Etmek Zorunda Kalan Türkmenler Üzerine Bir Araştırma: Ankara Örneği.", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Mor, Gökmen (2008). "Ali Yasar'ın "Çağrı" Siirindeki Penceresinden Musul-Kerkük Türkleri." *Turkish Studies*. 3/7, 480-494.

Muhammed, Hayder (2012). "Irak Türkmen Edebiyatında Serbest Şiir Tartışmaları", *Turkish Studies International Periodical for the Language, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7/11, 1597-1605.

Nakip, Mahir (1988). Irak Türklerinin Yakın Geçmişi ve Bugünkü Durumu, *Boğaziçi*, 72, 12-14.

- Nakip, Mahir (2006). Irak Türkleri Sendromu, *Türk Yurdu*, 26/ 228, 32-38.
- Nakip, Mahir (2013). 2003 Yılından Bu Yana Irak Türkleri, *Yeni Türkiye*, 9/54, Özel Sayı: Türk Dünyası- II, 2258-2267.
- Nakip, Mahir (2013). Irak Türkleri: Kendi Kaderi ile Boğuşan Halk!, *Türk Yurdu*, 33/312, 26-26.
- Nakip, Mahir (2016). Abdullah Gül ve Irak Türkleri, *Yeni Türkiye*, 22/84, Özel Sayı: Orta Doğu III, 453-462.
- Oğuzlu, Tarık H (2004). "Endangered community: the Turkoman identity in Iraq." *Journal of Muslim Minority Affairs*, 24/2: 309-325.
- Omar, Mnolya, Okur, Alpaslan (2016). "Irak Türkmenlerinin Eğitim Sorunları, İki Dillilik ve Türkçe Öğretimi Üzerine: Kerkük İli Örneği", *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 17, 133-147.
- Othman, Nozad Safa.(2021) *Irak Türkmen Türkçesi-Altunköprü Merkez Ağzından Derlemeler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öbek, Ali İhsan (1998). "20. Asırda Kerküklü Bir Divam Şairi: Osman Mazlum (1922-1995)." *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 5, 214-222.
- Öke, Mim Kemal (1991). *Kerkük-Musul Dosyası*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, İstanbul.
- Ölmez, Üzeyir; ORUÇ, Serap (2017). "Ankara'nın Göçmen Türkmenleri." *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 22. Sayı: 4. s.s. 1123-1142.
- Özdağ, Ümit (2007). *Kerkük, Irak ve Ortadoğu*, Bilgeoğuz Yayınları.
- Özdağ, Ümit (2008). *Telafer: Bir Türkmen Kentinin Amerikan Ordusu ve Peşmergelere Karşı Savaşı*, Fark Yayınları.
- Özdağ, Ümit (2008). *Türk Ordusunun Kuzey Irak Operasyonları*, Pegasus Yayınları.
- Özdarendeli, Nursel (2012). "Eski Oğuz Türkçesinden Irak Türkmen Türkçesine Karakteristik Ses Özellikleri", *Irak Coğrafyasında Türk Varlığı ve Kültürü Sempozyumu Bildirileri (18-19 Mayıs)*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bilecik.
- Özkan, Nevzat (2009). "Irak Türk Edebî Dilinin Tarihî Gelişimi." *Turkish Studies*, 4/8, 89-107.
- Özkan, Selim Hilmi (2009). "Telafer'in Stratejik Önemi ve Türkmenler." *Avrasya Etüdüleri*, 36/2, 137-155.
- Özmen, Hasan (2001). *Irak ve Türkmen Dosyası*, Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Özmen, Hasan (2004). *El Turkuman Fil Iraq Ve Hukuk El İnsan*, (Irak Türkmenleri ve İnsan Hakları). Kozan Yayınları, Ankara.
- Öztürk, Abdulkadir (2020). "Türkiye Türkçesi Nereye Gidiyor?.", *Türk Ekini*, 5, 25-30.
- Özyürek, Rasim (2003). Irak Türkmenleri Kültürü, *Türk Dili*, 85/615, 272-288.
- Pamukçu, Ekrem (1997). Irak Türklerinin Siyasi Kaderi, *Yeni Türkiye*, Cilt:3, Sayı: 16, s. 1666-1669.

Pamukçu, Ekrem (1999). "Irak Türkmenleri, Bayatlar ve Karakeçililer." *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları. Ankara

Pamukçu, Ekrem (2014). "Bayatlar ve Irak Bayatları." *Kerkük Dergisi*, Nisan-Temmuz 15-16, 30-33.

Paşaoğlu, Ali (1974). "Ağız Hakkında Deyimler", *Kardaşlık*, Yıl: 14, S. 3-4, (Temmuz-Ağustos), 28-29.

Petrosian, Vahram (2003). "The Iraqi Turkomans and Turkey." *Iran & the Caucasus*, 279-308.

Polat, Zeynel, Çetin, Mustafa (2013). "Irak'ta Sosyal Yaşantıyla Şekillenen Türkmen Horyatları.", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 6/12, 339-352.

Rasoul, Muhammed Rasoul (2017). *History of Kirkuk from the beginning of the nineteenth century until becoming part of the Iraqi monarchy in 1925*, Diss. Universität Erfurt.

Rıdha, Arshan Adnan (2022). "Şemsettin Türkmenoğlu'nun Çoban ile Avcı Adlı Eserinde Halk Kültürü Unsurları." *Culture and Civilization*, 1/2, 61-75.

Saatçi, Önder (2013). "Ata Terzibaşı: Irak'ta Türk Dilinin Yılmaz Bekçisi." *Kardeş Kalemler Dergisi*, (Mayıs 2013), 47-57.

Saatçi, Önder (2014). "Irak Türkleri Dil Çalışmaları Bibliyografyası." *Diyalektolog-Ağız Araştırmaları Dergisi*, 8, 21-47.

Saatçi, Önder (2015). "'Tap-' Fiili ve Türevlerinin Türkiye Türkçesi, Irak Türkmen Ağızları ve Azerbaycan Sahasındaki Anlamlarının Karşılaştırılması.", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*. 2/4, 1-11.

Saatçi, Önder (2015). "Kerkük Hoyrat ve Manilerinde Yurt Sevgisi." *Kardaşlık Dergisi*, 67, 24-27.

Saatçi, Suphi (2013). Irak Türkmenleri, *Türk Dünyası- II*, , 9/54, 2244-2257.

Saatçi, Suphi (1985). Irak Türkleri ve Bugünkü Meseleleri, *Azerbaycan*, 34/254 (Özel Sayı), 99-106.

Saatçi, Suphi (2003). *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Saatçi, Suphi (2006). Tütüncü, Mehmet, *Kerkük'ün Sönmez Ateş'i İzzettin Kerkük Armağanı*, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.

Saatçi, Suphi (2007). "Irak Türkmenleri ve Kerkük sorunu." *Global Strateji*, 5/9, 25-34.

Sabır, Firas, (2013). *Irak-Erbil Türkmen Ağzı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Nevşehir.

Sahar, Ayden Mohammed (2019). Türkiye'ye Göç Eden Irak Türkmenleri ve Yaşamsal Sorunları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Sakin, Serdar (2012). Irak Türklerinin Türkiye'den Ayrılma Süreci ve Ankara Antlaşması, 2023, 137, 4-17.

Salihi, Emin (2020). "Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-İrak Türkmenleri İlişkileri Örneği.", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 8/2, 297-323.

Samancı, Metin (2019). *Fuzûlî'nin Anlam Dünyası: Anahtar Kelimeler ve Kavramlar Sözlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Saygın, Selami (2010). *Irak Türkmenleri (1918-1926)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Sevgen, Nazmi (1970). "Kerkük Türkleri I", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, S.38 (Kasım).

Sevim, Ali (1996). "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu." *Erdem*. 9/26, 789-792.

Sirkeci, İbrahim (2005). *Irak'tan Türkmen Göçleri ve Göç Eğilimleri*, Global Strateji Enstitüsü Yay. Ankara.

Sirkeci, İbrahim (2009). "Irak Türkmenleri ve Türkmenlerin Yurtdışına Göçü.", Global Strateji Enstitüsü.

Sis, Nesrin-Erdem, İlhan (2008). "Irak Türkmen Türkçesinde (Hanekin Bölgesi) Fiil Çekimi", *Uluslar Arası Çağdaş Irak Türkmen Türkçesi ve Edebiyatı Bilgi Şöleni Bildirileri*, (28-29 Nisan), Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Strakes, Jason (2009). "Current political complexities of the Iraqi Turkmen.", *Iran and the Caucasus* 13/2, 365-382.

Sunbl, Omar Naci (2022). "Kerkük'te Bektaşilik." *Atlas Journal* 8/46, 2548-2557.

Sürmeli, Mustafa (2005). *1990 sonrası Irak Türkmenlerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Irak Ekonomisine Katkısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Şahin, Serdar (2013). *Göçmen Ağları Çerçevesinde Irak Türkmen Göçünün İstanbul'a Yansımaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Şahin, Serdar (2021). "Uluslararası Göçmen Ağları Çerçevesinde 1990 Sonrasında Irak'tan Türkiye'ye Türkmen Göçü." *Journal of International Social Research*. 14/76, 873-880.

Şehitoğlu, Betül Ok and Murat Şahin (2022). "Türkiye'ye Göç Eden Tellafer Türkmenlerinin Gündelik Hayat Pratikleri ve Mekân Algısı: Ankara Örneği." *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 22/1, 85-118.

Şimşir, Bilal N.(2004). *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, (1.basım), Bilgi Yayınevi

Tahsin, Sinan (2014). *Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri: İnceleme-Metinler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.

Talibi, Rıza (2016). "Osmanlı'da Irak Türkmenleri." *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı: 22, 215-224.

Taşkıran, Cemalettin (2002). Irak Türkleri, Musul- Kerkük ve Türkiye, 2023, Sayı: 17, 42-47.

Taşkıran, Cemalettin, "Türkiye ve ABD'nin Irak ve Ortadoğu Politikaları", <http://bizturkmeniz.com>.

Terzibaşı, Ata (1974). "Irak Türkmenleri Arasında Sini Zarf Oyunu ve Psikolojik Değeri." *Kardaşlık*, 13/9.

Terzibaşı, Ata (1975). "Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası Törenleri ve Sosyolojik Değeri." *I. Türk Folklor Araştırmaları*, 314, 7427-7431.

Tokatlı, Suzan (2012). "Irak Türkmen Türkçesinde Dönüşlülük Zamiri." *Türk Dünyası Araştırmaları*. 199, 83-92.

Tufan, Tarık (2001). *Irak'da Türkmen Azınlık ve Kerküklü Göçmenler*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Tuzlu, Nurdan (2019). *Irak'ta Türkmen Siyasi Örgütlenmesinin Tarihi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.

Tuzlu, Sermet Mehdi (2014). "Irak Türkmen Sözlü Halk Edebiyatında Horyatin Edebî ve Musiki Yapısı." *Folklor/Edebiyat*, C20/80, 221-244.

Türk Irak Dostluğunun Işığı Altında Irak Türkleri (1956). Asya Yayınevi, İstanbul.

Türkmenoğlu, Kerkük (2007). *Türkmen Çilesi*, (yayına haz. Yavuz Selim Demirağ, Deniz Bilgen Çakır), Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

Umar, Zubaida (1987). "The forgotten minority: the Turkomans of Iraq." (*February 1987*). *London*.

Uras, Kerim (2001). *Irak Tarihinde Irak Türkmenleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Usta Halil İbrahim (2003). "İrak'taki Türklerin Türkçe Yayınları Üzerine", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* (Irak Türkmen Kültürü Dosyası), Mart, LXXXV/615, 298-311.

Ülker, Halil (2019). "Türk Dış Politikasında Mezhepçilik ve Haşdi Şabi Örneği." *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5/10, 293-309.

Ünverdi, M. Akif (2002). Kuzey Irak Türkmenleri, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 12/2, 84-104.

Vasfi, İhsan S. (2001). *Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri*. No: 3, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul.

Yalçın, Emruhan (2005). "Kerkük'ün Nüfus Yapısı.", *Atatürk Dergisi*, 4/3, 77-101

Yalçın, Emruhan (2016). "Kerkük'ün Nüfus Yapısını Değiştirmeye Yönelik Çalışmalar.", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12/23, (Bahar), 137-166.

Yaşar, Necdet (2016). "Arzı Kanber Hikayesi'nin Irak Türkmenleri Arasında Tespit Edilen Yeni Bir Varyantının İncelenmesi.", *Journal of the College of Languages*, 34, 337- 365.

Yavuz, Celalettin (2007). Irak'ta Türkmen Elleri: Türkiye'nin Irak'ta Son Serhat Kaleleri, *Global Strateji*, 3(9).

Yemen, Aysun, Üzeyir Ölmez and Serap Oruç (2017). "Ankara'nın Göçmen Türkmenleri." *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences* 22(4), 1123-1142.

Yeniçeri, Özcan (2006). Tarihin Sarkacında Irak Türkleri ve Gelecek, *Global Strateji*, 2/6, 1-13.

Yıldız, Esra (2019). *Irak, Turkmens and Kirkuk after British Occupation in 1918*. Siyaset Bilimi ve Uluslar Arası İlişkiler Bölümü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi.

Yıldız, Hakan (2004). *Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul. Yılmaz, Durmuş (2003). *Musul Meselesi Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya

Yıldız, Tunahan (2016). *Türkiye'deki Irak Türkmenleri Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yıldız, Tunahan (2017). "Mezhep Çatışmasına Bir Etnik Grup ve Yerel Bağlam Üzerinden Bakmak: Irak Türkmenleri ve Telafer Örneği." *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4/2, 41-74.

Yıldız, Tunahan (2018). "Modern Irak'ta Kürt Türkmen İlişkileri", *Avrasya Etüdüleri*, 54/2, 95-120.

Yıldız, Tunahan and Zana Çıtak (2021). "The Multiple identities of the Middle East: a case of Iraqi Turkmen refugees in Turkey." *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23/2, 339-357.

Yılmaz, Fatih (2020). Kerkük Türkmen Hoyratlarında Geçen Atasözü ve Deyimlerin Konuları Bakımından İncelenmesi, *Journal of Research in Turkic Languages*, 2/1, 75-88.

Yılmaz, İlhan (2006). "Geçmişten Günümüze Irak'ta Türkmen Politikası." *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/12, 127-142.

Yiğit, Aydın (2021). Türk Basınına Göre Geçici Irak Hükümet Konseyi'nin Oluşum Sürecinde Irak Türkmenleri ve Türkiye, *Gazi Akademik Bakış*, 14/28, 67-93.

Yiğit, Aydın (2022). "Abdüsselam Arif ve Abdurrahman Arif Dönemlerinde Türkiye-İrak İlişkileri ve Irak Türkmenleri: Türkiye'den Bir Bakış (1963-1968).", *Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar XIII*, 37-69. Eğitim Yayınevi. Konya.

KAYNAKÇA

Abbas, Ziya (2021). 2003 Sonrası Irak Türklerinin Hukuki Statüsü, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 30(2), 74-86

Akgül Suat ve Uzel Sahir (2001). Musul Kerkük Harekatı, Ankara: Berikan Yayınları

Aras, Tefik Rüştü (1935) Lozan İzlerinde 10 Yıl, (Derleyen: Numan Menemencioğlu), İstanbul

Armaoğlu, Fahir (2016). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995, 21. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları

Aybars, Ergün (1988). İstiklal Mahkemeleri I-II, İzmir

Aydın, Mesut (1998). Misâk-ı Millî ve Yeni Türk Devletinin Sınırları, Malatya

Aydın, Mesut (2001). Türkiye ve Irak Hudûdu Meselesi. Ankara: ASAM

Aydın, Mesut; Aydın M. Korkud (2016). Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara

Bayur, Y. H (1973). Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, Ankara

Birsel, Cemil (1933). Lozan I, İstanbul

Cömert İlhan Yılmaz (2009). Körfez Savaşlarından Günümüze Türkmen Sorunu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Demirci, Nefi (1986). Düünden Bugüne Kerkük: Kerkük'ün Siyasi Tarihi, İstanbul: Detay Ofset.

- Dışişleri Bakanlığı (1974). Türk Dış Politikasında 50. Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı, 1923-1934, Ankara
- DİA (1999). Irak Türkmenleri, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:19, 99-103, İstanbul
- Doğan, Soner (2018). Irak Türkmenleri, Araştırma 68, İNSAMER, Haziran, 1-28
- Duman, Bilgay (2012). 17. Yılında Irak Türkmen Cephesi ve Irak Siyasetinde Türkmenler, Ortadoğu Analiz, Ankara Mayıs, 4(41)
- Duman, Bilgay (2010). 2003 Sonrası Irak Siyasetinde Türkmenler ve 2010 Seçimleri, Ortadoğu Analiz, Nisan, 2(16), 53-66
- Duman, Bilgay (2012). Irak'ta Tarihsel Süreç İçerisinde Türkmenlere Yönelik İnsanlık Suçları ve 2003 Sonrası Türkmenlerin Hukuki Durumu, Uluslararası Suçlar ve Tarih, , Sayı: 13, 85-109
- Duman, Bilgay (2007). Saddam Sonrası Dönemde Irak, Türkmenler ve Kerkük, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi
- Erdoğan Haşim, Öz Enes (2017). İngiliz Mandası Döneminde Türkmenler ve Türkmeneli Özelinde Irak (1918-1932), Cappadocia Journal of History And Social Sciences, Vol.9, October, 232-246
- Erim, Nihat (1946). Milletlerarası Daimî Adalet Divanı ve Türkiye, Musul Meselesi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi III. 328-343, Ankara
- Erkmen Serhat (2009). Unutulmuşluğun Karanlığından Umudun Aydınlığına Uzanan Bir Türkmen Kenti: Telafer, Ortadoğu Analiz, 1(9), Mayıs, 6-22
- Ertuğrul, Ümit (2010). Irak Türkleri ve Türkiye, İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları
- Goloğlu, Mahmud (1972). Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Ankara
- Gönlübol M. ve Sar, C (1992). Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990), Ankara
- Güngör, Ferhat (2014).Ortadoğu Denkleminde Irak Türkmenleri ve Geleceği, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi 1(2), Aralık, 14-43
- Hariciye Vekâleti (1925). La Question de Mossoul, De La Signature Du Traité D'armistice De Moudros, (30 Octobre 1918) au I're Mars 1925, Constantinople
- Hasan, Mazin (2003). Irak'ın Gizlenen Gerçeği Türkmenler, Irak Krizi (2002-2003), Ankara: Asam Yayınları
- Hasan, Mazin (2006). Türkmenlerin Asimilasyonunda Erbil Örneği, Stratejik Analiz, Sayı 69, (Ocak)
- Hazır, Tunahan (2020). Tanıkların Gözüyle 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

- Hürmüzlü Habib (2023). Irak Türkleri: Maruz Kaldıkları Dışlanma ve Asimilasyon Uygulamaları, TASAM Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, (erişim tarihi 10 Temmuz 2023)
- Hürmüzlü, Erşat (2005). The Turkmen Reality in Iraq, İstanbul: Kerkük Vakfı
- Hürmüzlü, Erşat (1991). Irak Türkleri, İstanbul: Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları
- Hürmüzlü, Erşat (2006). Irak'ta Türkmen Gerçeği, İstanbul
- Hürmüzlü, Habib, Türkmen Şehri Telafer ve Yabancı İşgale Karşı Irak'ta İlk Ayaklanma, Ortadoğu Analiz Dergisi, Sayı 5, Mayıs, 2009, 31-38
- Hürriyet Gazetesi (1959). Kerkük'te 41 Türk Diri Diri Gömülmüş, 4 Ağustos.
- İnönü, İsmet (1987). Hatıralar II, Ankara
- Karacan Ali Naci (1971). Lozan, İstanbul
- Karadeniz, Radiye Funda (2011). Türk Dış Politikasında Dış Türkler: Karşılaştırmalı Teorik Bir Çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Kavak, İsmail Hakkı (2007). 21. Yüzyılda Kerkük'teki Gelişmeler, Türkiye'ye Yansımaları ve Bölgedeki Türkmen Halkın Durumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- Kerkük, İzzettin (2012). Kerkük Hatıralarım XI, Kardeşlik Dergisi, Sayı 56, ss.7-10
- Kopar, Metin (2009). Bir Türkmen Şehri Kerkük, Avrasya Etüdleri, Sayı 36, 113-136
- Köprülü Ziyat (1996). Irak'ta Türk Varlığı, Ankara: Örnek Yayınevi
- Köprülü, Ziyat (1999). VIII. Yıldönümünde Altunköprü Katliamı, Türkmenelinden Notlar, Ankara: Yıl: 1, Sayı 2
- Köprülü, Ziyat (1999).Türkmenlerin Maruz Kaldığı İlk Katliam 1, Kerkük Dergisi, Sayı, 26
- Kurşun, Zekeriya (2005). Osmanlıdan Amerika'ya Tanımlanamayan Ülke Irak, Irak Dosyası I, Ali Ahmetbeyoğlu, Ali Cengiz, Yahya Başkan, İstanbul: Tatav Yayınları
- Kurşun, Zekeriya (1997). Hâşimîler, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:16, İstanbul, 412-415.
- Küzeci Şemsettin (2004). Kerkük Soykırımları, Ankara: Teknoed Yayınları
- Kürkçüoğlu, Ömer (1978).Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926), Ankara
- Kürkçüoğlu, Ömer (1972). Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası, Ankara
- Longrigg, Stephen Hemsley (1956). Iraq 1900 To 1950, A. Political, Social and Economic History, Oxford University Press, London, Second Imperession
- Marr, P. (2017). The Modern History of Iraq. New York: Westview Press

- Marufoğlu, Sinan (2002). Irak Türkleri, Türkler, C. 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 603-610
- Marufselim Aydın (2007). Türkiye ve Irak İlişkilerinde Türkmenler: Körfez Savaşı Sonrasında Günümüze, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara,
- Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi (1340). Ayın Tarihi III, Ankara
- Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi (1341). Ayın Tarihi V, Ankara
- Melek, Kemal (1983). İngiliz Belgeleri ile Musul Sorunu, İstanbul
- Mengü, Cüneyt (2012). ABD-Türkiye-Irak Üçgeninde Türkmen Meselesi, İstanbul: Yalın Yayıncılık,
- Meray, S. L. (1973). Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, II/II, Ankara
- Meray, S. L. (1973). Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler I/I-1, Ankara
- Modern Ortadoğu Tarihi (2019). (Ed. Zekeriyya Kurşun), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını
- Muslu, Fatih (2019). Bölgesel Rekabetin Kıskaçında Irak Merkezi Hükümeti, SETA Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayını
- Nakip, Mahir (2013). Irak'ta İhtilaflı Bölgeler ve Türkmenler, Ortadoğu Analiz, Ocak, 5(49), 98-104
- Nakip, Mahir (2007). Kerkük'ün Kimliği, Ankara
- Öke M. Kemal (1987). Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926, İstanbul
- Öz, Enes (2014). 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı ve Katliamın Türk Kamuoyundaki Yansımaları, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Öznur, Hakkı (2003). Cahşların Savaşı Kuzey Irak Hareketi ve Musul ve Kerkük Meseleleri, Ankara: Altinküre Yayınları
- Pamukçu Ekrem (1999). Irak Türklerine Uygulanan Katliamlar, Kerkük Dergisi Özel Sayısı, Temmuz, Sayı. 25
- Pamukçu Gürkan (2019). Kerkük'te Etnik Çatışmanın Kökenleri ve 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı, Bilge Strateji, Cilt 11, Sayı 20, Bahar, ss.93-116
- Pamukçu Gürkan (2018). Yapay Bir Devlet Olarak Irak'ın Kuruluşu: 1914-1924, Social Sciences Studies Journal, , 4(19), 2358-2380
- Pamukçu, Gürkan (2019). 14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı, Bilge Strateji, 11(10), Bahar, 93-116
- Saatçi, Suphi (2004). Hasretin Adı Kerkük, Ötüken Yayınevi, İstanbul
- Saatçi, Suphi (2015). Irak Türkmen Boyları, Ötüken Yayınları, İstanbul

- Saatçi, Suphi (2003). Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Saatçi, Suphi (1996). Irak'ta Türk Varlığı, Tarih Araştırma ve Dökümantasyon Merkezleri Kurma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, İstanbul
- Saatçi, Suphi (2006). Kerkük Katliamı (14 Temmuz 1959), Türk Yurdu, Ağustos, Yıl 95, Sayı 228
- Sakin, Serdar (2014). Kerkük Hadiseleri Karşısında Türkiye, Uluslararası I. Orta Doğu Sempozyumu, C. 2. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 327-349
- Salihi, Emin (2020). Dış Politika Yapımında Akraba Devlet ve Akraba Azınlık İlişkilerinin Yeri: Türkiye-İrak Türkmenleri İlişkileri Örneği, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, 8(2), (Eylül), 297-323
- Samancı, Aziz Kadir (1999). Irak Türkmenlerinin Siyasi Tarihi, Bağdat
- Saray, Mehmet (2006). Türkiye ve Yakın Komşuları, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara
- Sonyel, S. R.(1981). Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngilizlerin Eline Geçen T.B.M.M. Tutanakları, Belleten XLV./2, S. 179, (Temmuz), 285-286
- Soysal, İsmail (1989). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I. (1920-1945), Ankara
- Şenel, Şennur; Sayhood, Asra (2009). 1920 Telafer Ayaklanması, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 6(1), 157-169, Elazığ
- Şimşir Bilal N. (2004). Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler, Ankara: Bilgi Yayınevi
- Şimşir, Bilal N. (1975). İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de "Kürt Sorunu"(1924-1938), Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları, Ankara
- Şimşir, Bilal N. (2004). Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler, Ankara: Bilgi Yayınevi
- TBMM.(2023). TBMM Gizli Celse Zabıtları III 6 Mart 1338 (1922) – 27 Şubat 1338 (1923), Ankara: TBMM Basımevi
- Tevfik, Suphi Nazım (2007). Kerkük ve İhtilafli Bölgeler, Global Strateji, Yıl: 3, Sayı 9, İlkbahar, 201-211
- Tunç, Hasan (2005). Irak Federal Devlet Anayasası, Global Strateji Dergisi, Sayı 2, (Sonbahar), 8
- Turan, Ömer (1996). Irak'ın Milletler Cemiyetine Girerken Yayınladığı Deklarasyonda ve Anayasalarında Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları, Avrasya Dosyası, 3(1), İlkbahar, Ankara
- Türkmen, Zekeriya (2003). Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922–1925), Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Atatürk Kültür-Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları

- Türkmenoğlu, Kerkük (2006). *Sacrifice and Suffering: The Iraq Turkmen's Struggle to Survive*, Esprit De Corp Books, Canada
- Yakuboğlu, Enver (1976). *Irak Türkleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Yalçın, Emruhan (2016). Kerkük'ün Nüfus Yapısını Değiştirmeye Yönelik Çalışmalar, Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, 12(23), 133-161
- Yaphe, Judith S. (2004). *The View From Basra: Southern Iraq's Reaction to War and Occupation 1915– 1925*, Colombia University Yayıncılık, New York
- Yavuz, Celalettin (2007). *Irak Türkmenlerinin Durumu*, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Ankara: Yıl: 3, S. 9
- Yıldız, Hakkı Dursun (1988). Abbasîler, TDV İslâm Ansiklopedisi, Cilt:1, İstanbul, 31-48
- Yılmaz, Selçuk (2005). *Irak Türkmenlerine Yapılan Katliamlar ve Bunun Türk Kamuoyuna Yansımaları (1924-1959)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
- Yılmaz, Hasan (2003). *Irak'ın Gizlenen Gerçeği: Türkmenler*, Stratejik Analiz Dergisi, 4(37), (Mayıs)

Sosyal Bilgiler Dersinde Ahlaki Etik ve Değerler Eğitimi

Mehmet Sait Yıldız¹

Öz

Bu çalışmanın amacı sosyal bilgiler dersinde ahlaki etik ve değerler eğitimi hakkındaki bilgileri ortaya koymaktır. Bu doğrultuda bu çalışma literatürde bulunan kitap, makale, dergi, elektronik kaynaklar taranarak elde edilmiş genel tarama modeli olarak çalışılmıştır.çalışma sonunda elde edilen bulgulara göre ahlaki etik değerler, ahlaki iyi ve kötü yargılardan oluşur. Bu yargılar, ahlakın felsefi boyutunun tartışıldığı etik alanın konusudur. Etik, bu yönüyle eğitim için bir rehberdir. Sosyal bilgiler dersi bilgi kadar etik değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi açısından da önemlidir. Kişisel gelişim, sosyalleşme ve günlük yaşama hazırlayan temel bilgi, beceri ve değerlerin kazanılması ile ilgili bireye katkı sağlayan içeriğe sahip bir derstir. Sosyal bilgiler, psikoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya, vatandaşlık, ekonomi, felsefe, hukuk, antropoloji gibi farklı disiplinlerden derlenen temel bilgi, beceri ve ahlaki değerleri müfredata entegre eder. Ayrıca sosyal bilgiler dersi, öğrencilerin topluma katılma, kendi niteliklerini keşfetme, kişilik özelliklerini geliştirme, sosyal ve doğal çevre ile iletişim kurma sürecinde bireysel ve kolektif içerikle katkı sağlamaktadır. Ancak tüm bunları başarmak öğretmenin kalitesiyle doğrudan alakalıdır. Çünkü öğretmenler okullardaki eğitim programlarının uygulayıcılarıdır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal bilgiler, Etik, Ahlaki etik, Değerler Eğitimi

Moral Ethics and Values Education in Social Studies Class

Abstract

The aim of this study is to reveal the knowledge about moral ethics and values education in social studies course. In this direction, this study was obtained by scanning books, articles, journals and electronic resources in the literature. Moral ethical values consist of moral good and bad judgments. These judgments are the subject of the ethical field where the philosophical dimension of morality is discussed. In this respect, ethics is a guide for education. Social studies

¹ Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi. yildzmehtetsait2@gmail.com. ORCID: 0009-0003-3504-1785

course is important in terms of raising individuals with ethical values as much as knowledge. It is a course with content that contributes to the acquisition of basic knowledge, skills and values that prepare the individual for personal development, socialization and daily life. It integrates basic knowledge, skills and moral values compiled from different disciplines such as social studies, psychology, sociology, history, geography, citizenship, economics, philosophy, law and anthropology into the curriculum. In addition, the social studies course contributes to the students' participation in society, to discover their own qualities, to develop their personality traits, to communicate with the social and natural environment, with individual and collective content. However, achieving all these is directly related to the quality of the teacher. Because teachers are the implementers of educational programs in schools.

Keywords: Social studies, Ethics, Moral ethics, Values Education

GİRİŞ

İnsanlar hayatlarını ahlaki veya etik izolasyon içinde yaşamazlar, belirli ahlaki gelenekler içinde büyürler. Liberal demokrasi ancak vatandaşlarının belirli ahlaki ve sivil değerlere sahip olması ve belirli erdemleri göstermesi durumunda gelişebilir. Modern çağda teknoloji, dik duruşunu sürdürürken her zaman ve her yerde toplumu etkilemekte ve hem bilim hem de teknoloji toplumdan etkilenmektedir. Bilim ve teknolojideki hızlı ilerlemeler ve artan toplumsal karmaşıklıklar, ahlakın, değerlerin ve etiğin önemini ve topluma faydalarını da desteklemektedir.

Ahlak, insan davranışına atıfta bulunurken, ahlak pratik etkinliktir ve etik, bu insan davranışı üzerine teorik, sistematik ve rasyonel yansımayı tanımlar. Değerler, inançlar ve tutumlarla bağlantılıdır ve insan davranışına rehberlik eder. Ahlak, değerler ve etik, topluma, maneviyata ve kültüre güçlü bir şekilde bağlıdır. Etiğin üç anlamı vardır. İlk olarak, etik, genel olarak, her rasyonel kişinin diğerinin izlemesini istediği evrensel değerler ve davranış standartları olan ahlakla eşanlamlı olarak alınır. İkincisi, etik, insani değerlerin ve standartların kaynaklarını inceleyen ve bunları insanın bireysel ve toplumsal durumuna ilişkin teoriler içine yerleştirmek için mücadele eden köklü bir felsefe dalıdır. Üçüncüsü, mesleki etik ve evrensel olmadığı gibi etik teori de değil; ortak bir arayış içinde olanların bağlı kaldığı özel davranış kurallarını ifade eder. Meslek etiği, meslek kavramının ayrılmaz bir parçasıdır.

Ahlaki, değerleri ve etiği çevreleyen çok çeşitli yanlış anlamalar ve kavram yanılgıları vardır. Ahlakı, değerleri ve ahlaki anlamak bazen zordur çünkü onları çevreleyen yanlış anlamalar ve yanlış kanılar doğru açıklamaya ulaşmayı engeller. Ahlaki eğitimin amacı,

başkalarıyla paylaşılan duyguları geliştirebilmesi ve kişiyi kendi kişisel sorumluluklarına ve eylemlerine adanmasını sağlaması gerçeğinde yatmaktadır. Ahlaki faillik, öğretmeni profesyonel davranış yoluyla etik öğretimle uğraşan ahlaki bir kişi olarak ve öğrencilere uygulamada desteklemeye çalıştığı aynı temel değerler ve ilkelerle öğreten ahlaki bir eğitimci olarak kapsayan ikili bir durumdur.

Etik bilgi, öğretmenlerin ahlaki failliklerinin karmaşıklığını takdir etmelerini sağladığından, öğretmenlik profesyonelliğinin özünü en iyi şekilde yakalayabilir. Etik, sorumluluk, güven ve güvenilirlik erdemleriyle sıkı sıkıya bağlantılıdır. Her zaman adil, dürüst, şeffaf ve toplumdaki diğer kişilerin haklarına ve mahremiyetine saygılı olmalıdır.

Ahlaki etik ve değerler eğitimi her zaman toplumla bağlantılı ve birbiriyle ilişkilidir ve siyasetten sürekli etkilenen toplumsal kültüre bağlıdır. Bireyler ilk olarak ailede ve yakın çevresinde, sonrasında ise eğitim kurumunda toplum yaşamının gerektirdiği bilgi, beceri, değer, tutum ve davranışlar özelliğini kazanır. Özellikle eğitim kurumunda planlı ve programlı etkinlik yolu ile bireyin toplum gereksinimi ve beklentisi yönünde dürüst bir insan ve vatandaş olması yönünde çaba gösterilir. Demokratik, çağdaş ve sağlıklı bir toplumun oluşturulması için değerler eğitiminde gerekli özenin gösterilmesi önemlidir. Genellikle tüm eğitim uygulamasının, özelde ise Sosyal Bilgiler eğitiminin kişilere demokratik değerler, tutumlar ve inançlar kazandırmak, sahip olduğu değerlerin farkına varabilme ve bunun diğer bireylerle etkileşimine etkilerinin bilincine varmasını sağlamak sorumlulukları bulunur. Bu nedenle bu araştırma, Sosyal Bilgiler dersinde kavramı, bilgiyi ve beceriyi öğretmenin yanında ahlaki etik ve değerler eğitiminin de gerekli ilgiyi görmesi, öğrenciye amaçlanmış değerlerin kazandırılması bakımından önem taşımaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Literatürde etik ve ahlak kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılsa da iki kavram birbirinden ayrı ele alınmaktadır. Şüphesiz bu iki kavram birbiriyle ilişkilidir (Sarıgül ve Kana, 2018). Ahlak kavramı tarihsel olarak yaşanmış bir olgu olmakla birlikte etik, bu olguya odaklanan felsefi bir disiplindir (Çelebi ve Akbağ, 2012). Ahlak, bireysel davranışların çerçevesini çizen toplumsal bir sistem iken, etik, bireysel davranışları inceleyen ve düşünceye dayalı soyut bir etkinliktir (Toprakçı vd., 2010). Bireyin kültürel değerlerini ve ahlaki geçmişini bilmek, etiğin daha iyi anlaşılmasını sağlar (Burakgazi vd., 2020). Çünkü kültür, etnisite, ahlak, zaman gibi pek çok değere bağlı olarak bireylerin ahlak anlayışları ve kuralları farklılık

göstermektedir. Örneğin modern toplumlarda eğitim, toplumun kabul ettiği değerleri bireyin tercihlerine bırakırken çoğulcu değerleri ön plana çıkarır (Çelebi ve Akbağ, 2012).

Ahlaki etiğin dört dalı vardır:

1. *Tanımlayıcı etik*: Ahlaki standartların olgusal araştırmasıdır. Ahlaki praksi (ahlaki görüşler, tutumlar ve eylemler) tanımlar.

2. *Normatif etik*: Ahlaki konularda nasıl anlaşılması, gerekçelendirilmesi, yorumlanması ve uygulanması gerektiğini açıklığa kavuşturmak amacıyla ahlaki standartların (normlar ve değerler) sistematik olarak araştırılmasıyla ilgilenir. Hangi eylemler ve kararlar etik açıdan doğru veya yanlıştır? Bir eylemi veya kararı ahlaki olarak doğru veya yanlış veya iyi veya kötü yapan nedir? Temel sosyal kurumları (siyasi, yasal, ekonomik) nasıl organize etmeliyiz ve bu kurumlar fayda ve yükleri (haklar, görevler, fırsatlar ve kaynaklar) etkilenen taraflar arasında nasıl dağıtılmalıdır?

3. *Metaetik*: Etik terimlerin, ifadelerin ve yargıların incelenmesidir. Etik dilin, kavramların ve muhakeme yöntemlerinin analizi ile ilgilidir. Hak, görev, yükümlülük, gerekçelendirme, ahlak ve sorumluluk gibi etik terimlerin anlamlarını ele alır. Ahlaki epistemoloji (ahlaki bilgi nasıl mümkün olabilir?), ahlâkın öznel mi yoksa nesnel mi, göreceli mi göreceli mi olduğunu ve rasyonel mi yoksa duygusal bir temele mi sahip olduğunu araştırır.

4. *Uygulamalı etik*: Uygulamalı etik, belirli alanlara odaklanan normatif etiğin bir parçasıdır. "ahlaki bir bakış açısıyla, özel ve kamusal yaşamdaki ahlaki yargı konuları olan belirli konuların felsefi olarak incelenmesi." Biyoetik, hayvan etiği, çevre etiği, kuşaklararası etiği, iklim etiği, iş etiği ve bilgisayar etiği (Merritt vd., 2010).

Değer kavramı, günlük konuşmamızda belirgin şekilde farklı iki şekilde kullanılır. Bir kişinin bir değeri olduğu kadar, bir nesnenin de bir değeri olduğu sık sık söylenir. İkinci durumda değer, belirli bir nesnenin fiyatına ve mevcudiyetine eşdeğerdir. Kluckhohn'a (1951) göre - "Değer, bir bireyin veya bir grubun özelliğinin ayırt edici, açık veya örtülü, arzu edilen, eylemin mevcut modları, araçları ve amaçları arasından seçimi etkileyen bir kavramdır." (akt: Bybee ve Sund, 1990) Carl Rogers (1969) benzer bir görüşe sahiptir: "Değer verme, bir kişinin tercihlerini gösterme eğilimidir." (akt: Halstead ve Taylor, 2000). Welton ve Mallan'a (1999:130), değerlerin çok kapsamlı bir tanımını vermiş ve şöyle ifade etmiştir: "*Basitçe ifade edilen değerler, insanda yaşamdaki seçimlerini etkileyen ve davranışlarına karar veren*

belirleyicilerdir." Ünlü eğitimci Halstead ve Taylor (2000) şöyle der: "Değer vermek, değer biçmek, takdir etmek demektir, ancak ikincil olarak, farkına varmak, tahmin etmek, bir şeye değer verme, ona değer verme, niteliği ve miktarı hakkında yargıda bulunma eylemi anlamına gelir."

Ahlaki değerler, ahlaki iyi ve kötü yargılardan oluşur. Bu yargılar, ahlakın felsefi boyutunun tartışıldığı etik alanın konusudur. Etik, bu yönüyle eğitim için bir rehberdir. Sosyal bilgiler dersi bilgi kadar etik değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi açısından da önemlidir. Kişisel gelişim, sosyalleşme ve günlük yaşama hazırlayan temel bilgi, beceri ve değerlerin kazanılması ile ilgili bireye katkı sağlayan içeriğe sahip bir derstir. Sosyal bilgiler, psikoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya, vatandaşlık, ekonomi, felsefe, hukuk, antropoloji gibi farklı disiplinlerden derlenen temel bilgi, beceri ve ahlaki değerleri müfredata entegre eder. Birey, maddi ve manevi nitelikleriyle bir bütündür. "Fiziksel, bilişsel, psiko-sosyal gelişim alanları bir bütünün farklı yönlerini oluşturur" (Rizzo ve Bajovic, 2016).

Nitelikli bir eğitim için öğretmenlerin alan bilgisi, öğretmenlik meslek bilgisi, genel kültür bilgisi gibi alanlarda iyi eğitim almaları ve mesleği ile ilgili etik değerlere sahip olmaları beklenmektedir (Sakar ve Aybek, 2015; Toprakçı vd., 2010). Ahlaki etik, öğretmenlik mesleği ile bütünleşmiş önemli bir konudur ve mesleğin ayrılmaz bir parçasıdır (Or vd., 2021). Öğretmenler, öğrenciler üzerinde bir otorite unsuru olarak çeşitli sorumluluklara sahiptir. Bu nedenle yetki ve sorumluluğunu kullanırken etik kararlar vermelidir. Mesleki etik, öğretmenlerin etik ikilemlerde kendilerini ve çevrelerindeki diğer paydaşları korumaları için bir rehber görevi görmekte, öğretmenlere öğrencilerin davranışlarında istenen değişiklikleri yapmalarına yardımcı olma sorumluluğu vermekte ve öğretmenlerin öğrencilerine daha fazla bağlılıkla yaklaşmalarını kolaylaştırmaktadır (Burakgazi vd., 2020). Öğretmenler ve öğretmenlik mesleğinin uluslararası belirlenmiş etik kuralları; profesyonellik, hizmet, sorumluluk, adalet, eşitlik, dürüstlük, bütünlük, güven, hakkaniyet, saygı, sevgi ve mesleki bağlılık mesleki gelişim şeklinde sıralanmaktadır (Temel vd., 2022).

Öğrencilerin etik değerleri ve genel davranışları, yalnızca müfredatta sağlanan ve neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda öğretmen tarafından teorize edilen içerikle oluşturulamaz; Neyin kabul edilebilir bir davranış olduğu ve neyin olmadığı - öğretmenin tüm kişiliği, bilgisi, eylem ve tepkileri, duyguları, ahlaki-etik görüşleri, söyledikleri ve öğrencilere öğrettikleri ile uyumlu olmalıdır. Öğretmen etiği, toplumdaki davranışlarına, öğrencilere, meslektaşlarına ve kendi işine karşı tutumuna ilişkin ahlaki normları içerir. Yetkin öğretmenler tarafından

gerçekleştirilen uygulama, etik kavramını destekleyen bilgi, beceri ve yeteneklerin geliştirilmesi için model olduğu kadar ideal bir ortamdır (Mahony, 2009).

Eğitimin değerlere göre yeniden yönlendirilmesinin en önemli nedeni, mevcut eğitim modelinin öğrencilerin orantısız gelişimine katkıda bulunmasıdır. Bu eğitim modeli, duyuşsal alanın tamamen göz ardı edilmesine karşı bilişsel alana özel bir odaklanma koyar ve kafa ile kalp arasında yabancılaşma sunar. Öğrenciler, aşırı rekabet ruhu içinde yetiştirilir ve en başından itibaren agresif rekabet ve bağlamlardan bağımsız gerçeklerle ilişki kurmak için eğitilirler (Kıncal, 2007).

Sosyal bilgiler öğretim programı, öğrencilerin yaratıcı düşünme, problem çözme, karar verme, araştırma yapma gibi genel becerilerinin yanı sıra zaman ve kronolojiyi algılama, değişim ve sürekliliği algılama, kanıtları kullanma, mekan algısı ve gözlem ile coğrafi beceriler ve bu alandaki temel yaklaşımları anlama gibi tarihsel becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır (MEB, 2005). İlköğretim Sosyal Bilgiler dersi öğretiminde ki amaç, öğrencilere “toplumsal kişilik” kazandırmaktır. Sosyal Bilgiler dersinde öğrenci, toplum sorunlarına karşı karşıya getirilip toplum yaşamına kaynaşması için yönlendirilmektedir. Böylelikle Sosyal Bilgiler, öğrencide toplumsal kişiliğin oluşmasına yardımcı olur (Sözer, 2008). Sunal ve Haas (2002)'a göre Sosyal Bilgiler öğretimindeki amacın, demokrasiyle yönetilen toplumlarda, kültürel farklılığı zenginlik olarak gören vatandaşların bilgi edinmek ve karar vermek becerisini geliştirmek için öğrencilere yardım etmesidir.

Aquino ve ark. (2009) çalışmasında değerler eğitimini, İngiltere ve Kuzey İrlanda'da uygulanan resmi ve gizli programları esas alarak şekillendirmiştir. Resmi programın bölümünde, sosyal bilgiler öğretimi ve vatandaşlık eğitimlerinde değerler eğitiminin diğer derslerden daha da önemli olduğunu belirtmiştir. Nesbitt ve Henderson (2003: 77) ise "İngiltere'de ahlâkilik üstüne yapılan tartışmaların vatandaşlık eğitimiyle karşılaştırıldığında değerler eğitiminin geniş alanları göz önüne tutularak hareket edilmelidir" ifadesinden hareketle, aslında değerler eğitimi içerisinde vatandaşlık eğitiminin yer aldığını ve değerler eğitimi çatısının altında değerlendirilecek çalışma alanı olduğu sonucuna varılmıştır.

Türkiye'de 2004 yılında yayınlanan en son sosyal bilgiler öğretim programı incelendiğinde, değerler eğitimi kavramına doğrudan yer veren ve değerleri çocuklara aktarmada kullanılan yaklaşımları ayrıntılı olarak açıklayan ilk ve tek öğretim programı olduğu görülmektedir. Müfredat yirmi değere odaklanır. Ayrıca sınıf düzeyine göre geliştirilen ünite

planları, ilgili öğrenme alanlarına ilişkin aktarılabacak değerleri içermektedir. Araştırmalar, yeni sosyal bilgiler öğretim programının değerler eğitiminde işlevsel gibi görünse de uygulanmasında bazı sorunların ortaya çıktığını göstermiştir. Bu sorunlardan en önemlisi değerler eğitimi uygulayıcısı olan öğretmenlerin yeterlilik düzeyleri ile ilgilidir (Aydın ve Akyol-Gürler, 2014).

Türkiye’de uygulanan 2005’de ki sosyal bilgiler programının kavram, beceriler ve değerler ayaklarının üzerine oturtulması yönünden önemlidir. Programda, sosyal bilgiler dersi değerleri şu şekilde sıralanmaktadır; aile birliğinin önemi, adil olmak, bağımsızlık, barış, özgürlük, bilimsellik, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, dürüstlük, estetik, hoşgörü, misafirperverlik, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, sevgi, sorumluluk, temizlik, vatanseverlik, yardımseverliktir (MEB, 2005). Değer kavramı, sosyal bilimlerin çeşitli disiplinleri tarafından ele alınmış ve farklı araştırmacılar tarafından birçok tanım önerilmiştir. Bu tanımlarda bireylerin tutum ve davranışlarını yönlendirmek, davranışlarını belirlemek, toplum tarafından kabul ve arzu edilen niteliklere sahip bireyler yetiştirmek gibi alanlar vurgulanmıştır (Dilmaç vd., 2007; Kuçuradi, 2010).

Sosyal bilgiler, ahlaki davranışın öğretilmesinde fazla olanaklar sunmaktadır. Bunlar şu biçimde açıklanır;

1. **İkna:** istenen davranışı güçlendirmek için yardımcı olmaktadır.
2. **Aydınlatma:** öğrencinin kendi değerlerinin farkında olmasında yardımcı olmaktadır.
3. **Ahlaki değerlendirme:** öğrencinin, kendi eylemi için ahlaki kural geliştirmesi için yardımcı olmaktadır.
4. **Değerler analizi:** öğrencinin, değerler ile ilgili soruları dikkatli ve ayırt edici şekilde analiz yapmalarına yardımcı olur (Suh ve Traiger, 1999).

2. YÖNTEM

Araştırmanın modeli olarak genel tarama modeli kullanılmıştır. Çok sayılarda elemandan meydana gelen bu evren içinde, evrenin hakkında genel yargılara varmak amacıyla, evrenin tamamı veya ondan çıkarılan bir grup, örnek veya örneklemin üstünden yapılan tarama düzenlemesidir (Karasar, 2005). Genel tarama modelleri ile tekil ya da ilişkiel taramalar yapılabilir. Çoğu araştırmalarda hem tekil hem de ilişkiel taramalara olanak verecek

düzenlemelere gidilir. Bu doğrultuda bu çalışma literatürde bulunan kitap, makale, dergi, elektronik kaynaklar taranarak ahlaki etik değerler, ahlaki iyi ve kötü yargılardan oluşan ve bu yargıların ahlakın felsefi boyutunun tartışıldığı etik alanın konu edildiği kaynaklardan elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Sosyal bilgiler dersinde ahlaki etik ve değerler eğitimi hakkındaki bilgileri ortaya koymak amacı ile yapılan araştırma sonucunda elde edilen önemli bulgular aşağıda verilmiştir.

Sosyal bilgiler, farklı sosyal ve beşeri bilimleri birleştiren, bu bilimlerin ürettiği bilgileri konu ve öğrenci düzeyine indirgeyen bir çalışma alanı olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak ortaya konulmuş ortak kanıya göre sosyal bilgileri şu şekilde tanımlamış ve yaygın olarak kabul edilen üç yaklaşıma geniş yer vermiştir: *"Sosyal bilgiler, etkili vatandaşlar yetiştirmek için sosyal ve beşeri bilimlerden bilgi ve yöntemleri birleştiren ve değişen ülke ve dünya koşullarında hemen her konuda bilgiye dayalı kararlar alabilen ve sorunları çözebilen bir öğretim programıdır."*

Hangi yaklaşımı benimserseniz benimseyin sosyal bilgiler eğitiminin temel amacı insan yetiştirmek olduğu, iyi ve sorumlu vatandaşlık, insan ve toplum gibi merkezi kavramları, disiplinler arası bir yapı anlayışını benimsediği tespit edilmiştir. Gelecek nesillerin kimlik ve kişilik oluşumunda oldukça önemli bir yere sahip olan sosyal bilgilerin, sosyal ve beşeri bilimler (tarih, coğrafya) bilgi birikimini azaltarak gelecek nesilleri dün, bugün ve gelecek açısından bir bütün olarak yetiştirmeye çalıştığı kabul edilmektedir.

Sosyal bilgiler programının temel yaklaşımının *"öğrenciye bilgiyi üretmek ve kullanmak için gerekli beceri, kavram ve değerlerle donatarak aktif bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı yetiştirmek"* olduğunu ifade edebiliriz. Program bilgi, beceri ve değerleri içeren kazanımlar temelinde yapılandırılmış ve programın uygulama aşamasındaki eğitsel yaşantılar/faaliyetleri bu kazanım maddelerine dayandığı ortaya konulmuştur.

Sonuç olarak tespit ettiğimiz ortak kanıya göre, sosyal bilgiler eğitimi psikoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya, iktisat ve antropoloji gibi farklı disiplinlerin içinde bulunduğu disiplinler arası bir yaklaşımla basitten karmaşığa doğru oluşan bilgi, beceri ve değerleri öğrencilere kazandırmayı amaçlamıştır. Bu bilgi, beceri ve değerler öğrencilerin hayata hazırlanmalarında, kültür ve tarihlerini öğrenmelerinde, kendilerini ve çevrelerini

tanımlamalarında, sosyalleşmelerinde ve birey olarak hayatlarını şekillendirmelerinde çok önemli bir temel oluşturmaktadır. Etik ise ürettiği ahlaki yargılarla öğretmen ahlakını oluşturan değerlerin ve bireysel ve mesleki etik ilkelerin sosyal bilgiler programında yer almasına yol açmaktadır.

Sosyal bilgiler müfredatının ilkokullarda yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, girişimcilik, empati, iletişim, problem çözme ve araştırma yapma konularını kapsadığını, ayrıca bilimsel davranma, çalışkanlık, adalet, duyarlılık, sorumluluk, bağımsızlık gibi değerleri içeren sosyal bilgiler dersi değerler eğitiminde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Dönemlere göre sosyal bilgiler içerikli derslere ait programlarda yer verilen değerlerde bir değişim gözlenirse dahi tüm programlarda ortak olarak vurgu yapılan ana değerler dayanışma/yardımlaşma, duyarlılık, bağımsızlık ve sorumluluk olduğu tespit edilmiştir. Böylece aileden sonra değerler eğitiminde rol oynayan bir kurum daha gelmiştir ve bu kurum ilkokuldur. Okul, ailenin aştığı değerlerin pekiştirildiği, diğer yeni değerlerin de öğrencilere aşılandığı yerdir. Sosyal bilgiler ile tarih, coğrafya ve yurttaşlık bilgisi dersleri “yurttaşlık bilgisi müfredatı” kapsamında yer almakta ve bu konular ilkokul müfredatında önemli bir yer tutmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Avustralya ve Türkiye başta olmak üzere birçok ülke değerler eğitimini sosyal bilgiler alanında önemli bir yere sahip olarak görmekte ve bu konuda araştırmalar yapmaktadır. Sosyal bilgilerin değerler boyutuna yönelik yaklaşımlar farklılık gösterebilir; ancak değerler eğitimine sosyal bilgiler dersinde yer verilmesi bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Burada önemli olan sosyal bilgilerin değerler eğitimini içerip içermediği değil, değerlerin ne kadar etkili ve güvenilir bir şekilde ele alındığıdır.

MEB (2009)'e göre Sosyal Bilgiler Eğitim Programı'nda öğrenciye kazandırılacak değerler şu şekilde tespit edilmiştir: Adil olmak, Aile birliğinin önemi, Çalışkanlık, Dürüstlük, Duyarlılık, Dayanışma, Bağımsızlık, Barış, Bilimsellik, Misafirperverlik, Özgürlük, Sağlıklı olmak, Saygı, Sevgi, Estetik, Hoşgörü, Sorumluluk, Temizlik, Vatanseverlik ve Yardımseverliktir.

Türkiye son program değişiklikleri ile Sosyal Bilgiler dersinin öğretimi için belirlenen kuramlar ve ilkeler yönünde yapısal değişimler başlatmıştır. Program geliştirme dinamiği doğasına uygun biçimde bu değişimlerin, önümüzdeki zamanlarda da devam etmesi

beklenmektedir. Bu süreçte başarılı olmak için, yeni programı uygulayacak öğretmenin, hizmet öncesinde/içinde, yeni değerler dizisine göre yetiştirilmesine bağlı oldukları görülmüştür.

4. SONUÇ

Ahlaki etik değerler, ahlaki iyi ve kötü yargılardan oluşur. Bu yargılar, ahlakın felsefi boyutunun tartışıldığı etik alanın konusudur. Etik, bu yönüyle eğitim için bir rehberdir. Sosyal bilgiler dersi bilgi kadar etik değerlere sahip bireylerin yetiştirilmesi açısından da önemlidir. Kişisel gelişim, sosyalleşme ve günlük yaşama hazırlayan temel bilgi, beceri ve değerlerin kazanılması ile ilgili bireye katkı sağlayan içeriğe sahip bir derstir. Sosyal bilgiler, psikoloji, sosyoloji, tarih, coğrafya, vatandaşlık, ekonomi, felsefe, hukuk, antropoloji gibi farklı disiplinlerden derlenen temel bilgi, beceri ve ahlaki değerleri müfredata entegre eder.

Günümüzde eğitimin değer kazandırma işlevi giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Eğitim programları bireylere değişen koşullara uyum sağlayabilecekleri bilgi ve becerileri kazandırırken toplumun benimsediği değerlerin eğitimini de göz önünde bulundurmaktadır. Ailede başlayan değerler eğitiminin yakın çevre ve toplum tarafından desteklenmesi, eğitim kuramlarında planlı ve programlı etkinlikler yoluyla sürdürülmesi beklenmektedir. İçerdiği konular ve yaşamı ele alan bir ders olması nedeniyle ilköğretim düzeyinde değerler eğitiminde en önemli rol oynayan derslerden biri kuşkusuz Sosyal Bilgilerdir. Sosyal Bilgiler dersinde değerler eğitiminin gerçekleştirilmesi süreci, değerler eğitiminin uygulama boyutunun betimlenmesi ve yapılması gerekenlere ışık tutması bakımından önem taşımaktadır.

Genellikle tüm eğitim uygulamasının özelde ise Sosyal Bilgiler eğitiminin bireye demokratik değerler, tutum ve inanç kazandırmak, sahip olduğu değerlerin farkına varmak ve bunların diğer insanlarla etkileşimlerine etkisinin bilincine varmalarını sağlama sorumluluğu bulunmaktadır. Bu nedenle, Sosyal Bilgiler dersinde kavram, bilgi ve beceri öğretiminin yanı sıra değerler eğitiminin de gereken ilgiyi görmesi, öğrencilere amaçlanan değerlerin kazandırılması bakımından önem taşımaktadır.

Eğitimin kalitesi, öğretmenin kalitesi ile doğru orantılıdır. Öğretmenin alan bilgisi kadar pedagojik formasyon bilgisi ve yüksek ahlaki erdemi de önemlidir. Öğretmenin ahlaki özellikleri ile öğrencilerin ahlaki yönleri birbiriyle etkileşim halindedir. Bu nedenle eğitim sürecinde her ikisi de dikkate alınmalıdır. Öğrenci ahlakı daha çok müfredat yoluyla eğilecek değerlerle ilgilidir. Öğretmenlerden bu ileri ahlaki etik değerlere sahip olmaları, öğrencileri

içselleştirmeleri, velileri sevmeleri ve mesleğe tutkulu bağlılık göstermeleri beklenmektedir. Öğretmeninizin gerçek bir eğitimci ruhuna sahip olması beklenir. Bütün bunlar öğretmeni mantık öğretmenin ötesine taşıyacaktır. Onları kazanan bir öğretmen, büyük bir ruhu temsil etmenin bir kanıtıdır.

Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen sonuçlara göre şu öneriler ileri sürülebilir:

1. Sosyal bilgiler öğretmenlerine, öğrencinin duyuşsal özelliği ve değer eğitimi için uygulanan yöntem ve teknikler ile ilgili hizmet içi eğitim verilmelidir.
2. Okullar, bünyesinde ortak bir değerler kültürü oluşturmalı ve okul yönetimi, öğretmen ve ebeveynler bu kültürü ortak olarak uygulamalıdır.
3. Sosyal bilgiler dersinde değer eğitimlerine dair ayrı ders programları uygulanmalı ve kazandırılan değerlere dair etkinliğin daha nitelikli olması sağlanmalıdır.
4. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sosyal bilgiler dersi için yazılı ve görsel medya aracılığı ile öğrencileri ve velileri değer eğitimi konusunda bilinçlendirecek yayınlar yapılabilir.
5. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından değer eğitimine ilişkin kaynak ve materyaller geliştirilebilir ve kullanılabilir.

KAYNAKLAR

- Aquino, K., Freeman, D., Reed II, A., Lim, V. K., & Felps, W. (2009). Testing a social-cognitive model of moral behavior: The interactive influence of situations and moral identity centrality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1), 123-141.
- Aydın, M. Z. & Akyol-Gürler, Ş. (2014). *Okulda değerler eğitimi*. (4th Edition). Nobel Yayınları, Ankara.
- Burakgazi, S. G., Can, I., & Coskun, M. (2020). Exploring pre-service teachers' perceptions about professional ethics in teaching: Do gender, major, and academic achievement matter?. *International Journal of Progressive Education*, 16(4), 213-228.
- Bybee, R. W. ve Sund, R. B. (1990). *Piaget far educators*. Illinois: Waveland Press.
- Çelebi, N., & Akbağ, M. (2012). A study for identification of ethical conduct of the teachers working at public high schools. *International Online Journal of Educational Sciences*, 4(2), 425-441.
- Dilmaç, B., Kulaksızoğlu, A., & Ekşi, H. (2007). Bir grup fen lisesi öğrencisine verilen insani değerler eğitiminin insani değerler ölçeği işe sınanması. *Educational Sciences: Theory & Practise*, 7(3), 1221-1261.
- Halstead, J.M., Taylor, M.J.(2000), Learning and Teaching about Values: A Review of recent research, *Cambridge Journal of Education*, Vol.30, No.2 pp: 169-202

- Kıncal, R. (2007). *Vatandaşlık bilgisi* (2.bs.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2010). *İnsan ve değerleri*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara.
- Mahony, P. (2009). Should ought be taught? *Teaching and Teacher Education*, 25(7), 983-989.
- MEB (2005). *İlköğretim 1-5. sınıf programları tanıtım el kitabı*, MEB Yayınları, Ankara.
- Merritt A, Efron D and Monin B. (2010). Moral self-licensing: When being good frees us to be bad. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(5): 344–357.
- Nesbitt, E.: A. Henderson (2003). "Religious Organisations in the UK and Values Education Programme s for Scholls". *Journal of Beliefs & Values*. Vol. 24, No. 1: 75-88.
- Or, J., Greenberger, S., & Milliken, M. A. (2021). Character strengths and ethical engagement in online faculty. *Journal of Academic Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10805-021-09428-y> (Erişim tarihi: 29.03.2023).
- Rizzo, K., & Bajovic, M. (2016). Moral literacy through two lenses: pre-service teachers' preparation for character education. *International Journal of Teaching and Learning in Higher Education*, 28(1), 131-138.
- Sakar, N., & Aybek, B. (2015). Öğretmen adaylarının eleştirel düşünme tutumları ve algıladıkları mesleki etik ilkelerin çeşitli sosyo demografik değişkenler açısından incelenmesi, *Hacettepe Journal of Educational Research*, 1(1), 87-104.
- Sarıgül, F., & Kana, F. (2018). Türkçe öğretmenlerinin etik değerlere yatkınlığının belirlenmesi (Determining Turkish language teachers' tendency towards ethical values). *Social Sciences Studies Journal*, 15(4), 961-970
- Sözer, E. (2008). *Sosyal bilgiler dersinin tanımı, kapsamı ve ilköğretim programındaki yeri*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Suh, B.K., Traiger, J. (1999). "Teaching Values Through Elementary Social Studies and Literature Curriculum", *Education, Summer 1999*, 119 (4), ss. 723-728.
- Sunal, C. S. ve Haas, M. E. (2002). *Social studies for the elementary and middle grades a constructivist approach*. Allyn and Bacon, Boston.
- Temel, A., Kangalgil, M., Mamak, H., Emre, T., & Aydın, E. (2022). Ethical values of teachers: Differentiation according to regular physical activity. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 10(3), 363-383
- Toprakçı, E., Bozpolat, E., & Buldur, S. (2010). Öğretmen davranışlarının kamu meslek etiği ilkelerine uygunluğu (The behaviour of teacher the compliance level to the principles of the public professional ethics). *e-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-50.

Kitap Tanıtımı:

Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri

Ökkeş Narinç, Gece Kitaplığı Yayınevi, Ankara, 2020

ISBN: 978-625-7243-20-9

Ramazan Şen¹

Giriş

Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na girişı, ülkenin stratejik önemi ve müttefikleri olan Almanya ile Avusturya- Macaristan'ın menfaatleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Bulgaristan için savaşın sonucu ise yine Bulgarların ifadesi ile bir "Milli Felaket" olmuştur. Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler ise Bulgaristan'ın Rusya yerine Türkiye'yi tercih ederek dostluk kurmasından anlaşılacağı üzere, olumlu ancak Bulgarlar açısından endişe verici bir süreci beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin açısından bakıldığında ise durum farklıdır. Türkiye, Bulgarlara askeri destek verirken, bu desteği öncesinde toprak vererek pekiştirmiştir. Bu durum, dönemin yöneticilerinin güç arayışları doğrultusunda müttefiklerine bir takım tavizler verdiğini göstermektedir. Şayet savaş kazanılmış olsaydı bu tavizlerin önemsiz sayılacağı düşünülebilir.. Tarihçilerin bu konuda üzerinde durduğu en önemli husus, olayları dönemin şartlarına göre değerlendirmektir. Türkiye'nin, kendi topraklarından doğan Bulgar Devleti'ne karşı kısa zaman aralıklarında farklı politikalar izlemesi, meselelerin daha iyi anlaşılması için doğru bir değerlendirmeyi kolaylaştıracaktır.

Doç. Dr. Ökkeş Narinç tarafından hazırlanmış olan "Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri (1914-1918)" isimli çalışma, tam da bu anlayışa uygun bir çalışma olarak karşımıza çıkmıştır. Çalışma, 2020 yılında Gece Kitaplığı yayınları tarafından basılarak Türk bilim camiasına kazandırılmıştır.

İçerik

"Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri (1914-1918)" başlıklı çalışmada, Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'na katılım sürecinde, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yapılan anlaşmalar ve askeri işbirliği çerçevesinde müttefik devletlerle yürütülen

¹ Öğr. Gör., Kırıkkale Üniversitesi. snramazan@hotmail.com. ORCID: 0000-0003-3974-7796

temaslar ele alınmaktadır. Bu temaslar, Bulgaristan'ın Köstendil'deki Bulgar Harekât Ordu Karargâhı ve Alman Ana Karargâhı arasındaki askeri yazışmalar ve iletişim üzerinden gerçekleştirilmiştir. Kitapta kullanılan belgelerde ise, askeri planlar, sevkiyat, malzeme talepleri ve koordinasyon gibi konulara ait ayrıntılar görülmektedir.

Ayrıca, çalışmada Türk-Bulgar ilişkilerine de değinilmektedir. Türk-Bulgar diplomatik temasları Sofya'daki Türk Elçi ve İstanbul'daki Bulgar Ortaelçi aracılığıyla yürütülmüştür. Askeri temaslar ise İstanbul'daki Bulgar Askeri Ataşe vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye ile ilgili askeri meselelerde ise Bulgaristan, Alman temsilcileri aracılığıyla iletişim kurmayı tercih etmiştir.

Çalışmada genel olarak Bulgaristan'ın savaşa katılım tarihine kadarki süreç, yani 1914 Ocak ayından 1915 Eylül ayına kadar olan zaman dilimi, çeşitli kaynaklar ve arşiv belgeleri üzerinden ele alınmıştır. Bulgaristan Milli Arşivleri'nden temin edilen Alman belgelerinin yanı sıra Bulgarca nüshaları da kullanılmıştır. Metodolojik olarak kronolojik bir düzen takip edilmiş ve devletlerarası ilişkilerin diplomatik, askeri ve ekonomik temaslarının yoğunluğu göz önünde bulundurulmuştur.

Çalışma, 1915 Eylül'den 1918 Eylül-Ekim'e kadar süren müttefikler arası askeri temasları, diplomatik ve askeri yazışmaları içeren belgelerle detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bu belgeler arasında askeri malzemelerin nakliyesi ve ikmal işlemleri de yer almaktadır. Ayrıca Bulgaristan'dan Türkiye'ye sağlanan askeri mühimmat ve gıda malları hakkında da belgeler mevcuttur.

Yazar bu çalışmada, Türk birliklerinin Makedonya ve Dobruca'ya sevk edilmesi sürecine dair Bulgar ve Türk yetkililer arasında yapılan görüşmelerden de bahsetmiştir. Bu görüşmelerle ilgili belgelerde, demiryolları üzerinden sevkiyatın planlandığı ve bu iş için müstakil vagon ve trenlerin tayin edildiği belirtilmektedir. Bulgar Harekat Ordu Karargâhı tarafından görevlendirilen askeri hekimlerce askerlerin sağlık muayenesi yapılmış ve uygun olanlar cepheye sevk edilmiştir. Belgelerde demiryolu dışında Sviştov ve Burgaz limanlarından da İstanbul'a malzeme nakliyesi yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır. Ayrıca, Bulgar ordusu içerisinde komutanlar ve Bulgar Harekat Ordu Karargâhı arasında gerçekleştirilen yazışmalarda, Alman Ana Karargâhı ile yapılan yazışmalarda net ve seri bir üslup kullanıldığı da belirtilmektedir. Bu belgeler, Türk birliklerinin cepheye gönderilmesi konusunda Bulgaristan ve Almanya arasında çıkan anlaşmazlıklar ve operasyonlara ilişkin detaylı bilgiler içermesi bakımından önem arz etmektedir.

Türk birliklerinin Makedonya ve Dobruca cephesine sevk edilmesi sürecinde Bulgar ve Türk yetkililer arasında yapılan görüşmeler ve yazışmaların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı çalışmaya göre; Türk Ana Karargâhı, Türk birliklerinin ihtiyaç duyduğu askeri malzemeleri Bulgar Ana Karargâhı'ndan talep etmiş, ancak Bulgarlar talebi kısmen reddetmiş ve Türk birliklerinin Almanlar tarafından karşılanması gerektiğini belirtmiştir. Türk birlikleri, Bulgar komutası altında görev yapmış ve durumları hakkında hem Bulgar komutanına hem de Türk Ana Karargâhına bilgi vermiştir. Eserde ayrıca Makedonya cephesine gönderilen Türk

birliklerinin Bulgarlar tarafından bir tehdit olarak görüldüğü ve Bulgar Askeri Ataşelerin İstanbul'da Türk siyaseti ve ordusu hakkında bilgiler topladığı belirtilmektedir.

Eserde yer alan belgelerin kronolojik bir uyum içinde itinalı bir şekilde tasnif edildiği ve dipnotlarla belgelerin kim tarafından gönderildiği, kime gönderildiği, hangi tarihte ve nereden gönderildiği ile belgenin amacı hakkında bilgiler verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca belgelerin çoğunlukla Türk ve Bulgar ilişkileri ile ilgili detaylı bilgiler içerdiği görülmektedir.

Yazar bu eserinde, Bulgaristan'daki Birinci Dünya Savaşı araştırmalarının arşiv belgeleri dışında, Bulgar yazarlar tarafından kaleme alınan eserler ve dönemin aktörlerinin günlükleri gibi diğer kaynaklardan da yoğun bir şekilde istifade etmiştir. Bu eserler genellikle savaş sürecine en yakın tarihlerde yazılmıştır ve döneme tanıklık etmiş kişiler tarafından kaleme alındığı için arşiv belgesi niteliği de taşımaktadır. Bu tür eserler, Bulgaristan'da Birinci Dünya Savaşı hakkında yapılan araştırmaların azlığına rağmen, yeni tarihli kaynaklara ulaşma imkânını artırdığını söylemek doğru olacaktır.

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri (1914-1918)" başlıklı bu çalışma, Bulgar kaynaklarına dayanarak titizlikle hazırlanmış kapsamlı bir eserdir. Bu eser, Bulgaristan'ın savaşa giriş sürecinden itibaren Almanya ve Avusturya-Macaristan ile olan askeri işbirliği ve ittifak anlaşmalarını, ve savaş sırasında müttefik devletlerle yürütmüş olduğu askeri, diplomatik ve ekonomik temasları incelemektedir.

Eserde, Bulgaristan'ın savaşa katılımının ardından alınan kararların arşiv belgeleri ışığında değerlendirilmesi, dönemin önemli isimlerine ait günlüklerin ve kimi Bulgar yazarların telif ve tetkik eserlerinin kullanılmış olması, bu çalışmanın güvenilirliğini pekiştirmektedir. Özellikle Alman ve Avusturya-Macaristan temsilcileriyle yapılan yazışmalar ve askeri iletişimler, Bulgaristan'ın savaş stratejilerini ve politikalarını anlamak açısından hayati bir öneme sahiptir.

Eserde, Türk-Bulgar ilişkilerinin özellikle askeri ve diplomatik boyutlarının, savaş dönemindeki işbirliği ve etkileşimlerinin titizlikle üzerinde durulmuştur. Bulgaristan'ın savaş stratejileri ve askeri planları, Almanya ile olan işbirliği ve Türkiye ile ilişkileri, belgeler ve kaynaklar üzerinden objektif bir şekilde analiz edilerek sunulmuştur.

"Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri (1914-1918)" isimli bu çalışma, söz konusu dönemi çalışan tarihçiler, araştırmacılar ve genel olarak okuyucular için oldukça değerli bir kaynak eser mahiyetindedir.

Kaynakça

Narince, Ökkeş (2020). *Bulgar Kaynaklarına Göre Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan ve Türk- Bulgar İlişkileri*. Gece Kitaplığı Yayınevi. Ankara.

Demir Kalenin Başbakanı Adnan Menderes'in ABD Ziyareti (1954)

Bahattin Demirtař¹

Öz

Türkiye Soğuk Savaş Dönemi'nin ilk yıllarından itibaren Batı Bloğunda yer almış, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel alanda sistematik olarak ABD politikaları ile uyumlu hareket etmiştir. Türk ordusunun Kore Savaşı'nda göstermiş olduğu özveri, siyasi ve ekonomik düzeyde ABD ile ikili ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Nitekim Türkiye'ye yönelik ABD yardımları ve 1952 yılında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üyeliği bu durumun en bariz sembolleri olmuştur. Türk dış politikası literatüründe kullanımına çok sık rastlamadığımız "Demir Kale" kavramı da o günlerden itibaren dile getirilmeye başlanmıştır. Bu kavram NATO'nun temsil ettiği misyon için olduğu kadar Sovyetler Birliğini çevreleme politikası çerçevesinde Türkiye'nin mevcut konumuna dair de kullanılmıştır.

Türkiye'nin NATO üyeliğinden sonra 1954 yılına kadar özellikle Marshall Yardımları ile ekonomik büyüme görölmüştür. Ancak bu gelişmeyi sürdürmek ve ödemeler dengesini çözmek adına ABD ile yeni anlaşmalar yapılması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla 1954 Genel Seçimlerinin hemen sonrasında ABD'den 300 milyon dolarlık kredi talebinde bulunuldu. Bu çerçevede Başbakan Adnan Menderes'in gerçekleştirdiği Amerika gezisi kendi içinde önem arz etmiştir. Menderes Amerika'da bulunduğu sürede başta kredi konusu olmak üzere çeşitli taleplerde bulundu. Birinci elden yapılan bu diplomatik strateji uzun mesafede kalıcı bir çözüm olmayacaktı. 1955 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrası Menderes Hükümeti istifa edecek ve Türkiye'de siyasi çalkantılar artmaya başlayacaktı. Çalışmamızda Başbakan Adnan Menderes'in ABD gezisi ve bu gezinin Türk-Amerikan ilişkilerine yansımalarını incelemek adına ağırlıklı olarak süreli yayınlardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Adnan Menderes, ABD, Dwight D. Eisenhower

¹ Doç. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Polatlı FEF Tarih Bölümü, bahattin.demirtas@hbv.edu.tr, ORCID: 000-0001-8452-0019.

Visit of the Prime Minister of the Iron Castle, Adnan Menderes, to the USA (1954)

Abstract

Turkey has been in the Western Bloc since the first years of the Cold War Era and has systematically acted in line with US policies in the economic, social, political and cultural fields. The dedication shown by the Turkish army in the Korean War led to an increase in bilateral relations with the USA at the political and economic level. As a matter of fact, US aid to Turkey and membership of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) in 1952 were the most obvious symbols of this situation. The concept of "Iron Castle", which we do not often encounter in Turkish foreign policy literature, began to be mentioned since those days. This concept was used not only for the mission represented by NATO, but also for Turkey's current position within the framework of its policy of containing the Soviet Union.

After Turkey's NATO membership, economic growth was observed until 1954, especially with Marshall Aid. However, in order to continue this development and solve the balance of payments, new agreements were made with the USA. For this purpose, a loan of 300 million dollars was requested from the USA immediately after the 1954 General Elections. In this context, Prime Minister Adnan Menderes's trip to America was important in itself. While Menderes was in America, he made various requests, especially regarding loans. This first-hand diplomatic strategy would not be a permanent solution in the long run. After the economic crisis in 1955, the Menderes Government would resign and political turmoil would begin to increase in Turkey. In our study, periodicals were mainly used to examine Prime Minister Adnan Menderes' trip to the USA and its reflection on Turkish-American relations.

Keywords: Türkiye, Adnan Menderes, USA, Dwight D. Eisenhower

Giriş

Türk-Amerikan ilişkileri 18. yüzyılın sonlarından itibaren Akdeniz'deki Türk limanları etrafındaki deniz ticareti yoluyla gelişmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilk temasların başlangıcı olarak kabul edilir. ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki diplomatik ilişkiler 17 Şubat 1927'de nota teatisiyle kurulmuştur. Bu durum ABD ile Türkiye arasında 12 Temmuz 1947'de Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması'nın imzalanması ile çok daha ileri taşınmıştır. Anlaşma, Truman Doktrini'ni ve onun "silahlı azınlıklar veya dış baskılar tarafından boyun eğdirilme girişimlerine direnen özgür halkları destekleme" politikasını uygulama amacıyla olmuştur (Aydın, 2022; 173 vd.).

Soğuk Savaş koşullarında ABD, dış politikasını şekillendiren bir jeopolitik söylem geliştirmiştir. Bu çerçevede Sovyetlerin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e yayılması engellemeye çalışılmıştır. Türkiye'nin coğrafi konumu yapılmaya çalışılan çevreleme politikasına uygun olarak görülmüştür. Türkiye'nin 1952'de Kuzey Atlantik Paktı Örgütüne (NATO) üye olması bu nedenle önemli bir karar olmuştur. NATO'nun güney kanadının koruyucusu, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki stratejik bir askeri üs misyonu yüklenen Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı bir bariyer olarak da değerlendirilmiştir.

1950'li yıllarda İran, İsrail ve Ürdün de dâhil olmak üzere Orta Doğu'daki diğer ABD müttefikleriyle işbirliği yapan Türkiye, Mısır, Irak ve Suriye gibi Sovyet yandaşlarının etkisini kontrol altına almayı amaç edinen bir dış politika takip etmiştir. Türkiye 1955'te Bağdat Paketi'ne katılmış ve ABD'nin askeri üslerini kullanmasına izin vermiştir (Aydın, 2020; 142 vd.) 1958'deki Irak devriminden sonra NATO dışı amaçlarla Lübnan Operasyonu'na izin verilmiştir. 1959'da kendi topraklarında Jüpiter Füzelere'nin konuşlandırılmasına izin vermiştir.

Demokrat Parti iktidarı yıllarında Amerika ile olan ilişkileri etkileyen bölgesel ve uluslararası gelişmelerin yanı sıra Türk devlet adamlarının diplomatik ziyaretleri de önemli bir faktör olmuştur. Türkiye'nin NATO üyeliği sonrasında Ankara'ya çok sayıda ABD askeri yetkilileri gelmeye başlamıştır. Bu süreçte Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes'in 1954 ABD gezileri söz konusu olmuştur. Celal Bayar'ın günlerce süren geziden sonra Başbakan Menderes'in genel seçimlerden sonra yaptığı ABD gezisi iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal ilişkilerin boyutunu ve geleceğini gözler önüne sermiştir.

1. ABD Gezisi Öncesi Atina ve Napoli Durakları

Başbakan Adnan Menderes Amerika hükümetinin daveti üzerine, ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower ve diğer Amerikan yetkilileriyle iki ülkeyi ilgilendiren konular hakkında görüşmek üzere 30 Mayıs 1954 günü Etimesgut Havaalanına gelmiştir. Başbakan Menderes'i uğurlamak üzere Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, meclis başkan vekilleri, milletvekilleri, Başbakanlık müsteşarı, devlet şurası, temyiz ve divanı muhasebat reisleri, mebuslar, generaller, Amerikan büyükelçiliği müsteşarı ile İtalyan ve Yunan büyükelçileri ve diğer resmi zevat havaalanında hazır bulunmuştur. Başbakan Menderes tören kıtasını teftiş ettikten sonra meydanda hazır bulunanlara ayrı ayrı veda ederek uçağa binmiştir (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1954).

Napoli üzerinden ABD'ye gidecek olan Türk heyeti önce Atina Hellinikon Havaalanına uğramıştır. Başbakan Adnan Menderes bu sırada hava meydanına gelmiş olan Yunan Başbakanı Mareşal Papagos ile on dakikalık kısa bir görüşme yapmıştır. Başbakan Yardımcısı Fatih Rüştü Zorlu, Milli Müdafaa Bakanı Ethem Menderes ve Hariciye Vekâleti Müsteşarı Nuri Birgi de bu görüşmeye katılmıştır. Mareşal Papagos'un yanında Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopulos ve Dışişleri Bakanlığı müdürlerinden Kiru yer almıştır. Bu görüşme basın tarafından Balkan Paktını askeri bir ittifaka dönüştürme konusu ile ilgili olduğu değerlendirilmiştir (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1954; BCA, 030.01.0.0/3.17.3).

Başbakan Menderes Atina'dan ayrılmadan önce gazetecilere verdiği demeçte Mareşal Papagos ve Stefanopulos ile yaptığı görüşmelerden memnun kaldığını, Amerika'dan döndüğünde Atina'da yirmi dört saat kalacağını ve o zaman bir basın toplantısı düzenleyeceğini söylemiştir. Diğer taraftan Yunan Dışişleri Bakanı Stefanopulos da iki ülke arasındaki dostane ilişkilere değinen kısa bir açıklama yapmıştır (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1954).

Türk heyetinin Atina'dan sonraki durağı Napoli olmuştur. Başbakan Adnan Menderes'in burada görüşme yaptığı kişi Atlantik Paketi Güney Avrupa kesimi Başkumandanı Amiral William M. Fetchtel olmuştur. Bu görüşmeden ve hava meydanında yenen ögle

yemeğinden sonra Başbakan Menderes ve beraberindekiler uçakla Amerika'ya doğru seyahatlerine devam etmiştir (Cumhuriyet, 31 Mayıs 1954).

2. ABD Gezisi Süreci

Başbakan Adnan Menderes ve kendilerine refakat edenler 31 Mayıs günü New York'un Idlewild Havaalanına inmiştir. Menderes ve beraberindeki Başbakan Muavini Fatin Rüştü Zorlu, Müdafaa Bakanı Etem Menderes ve Genelkurmay Başkanı Nureddin Baransel'i Başkan Eisenhower ve Dışişleri Bakanlığı adına temsilciler ile New York Belediyesi Başkanı karşılamıştır. Adnan Menderes karşılama töreninden sonra havaalanının şeref salonuna giderek orada gazetecileri kabul etmiştir (Cumhuriyet, 2 Haziran 1954). Menderes, ABD'ye Türkiye ve Amerika'yı ortak ilgilendiren meseleleri incelemek üzere geldiğini söylemiştir. Başbakan Menderes, gezisi sırasında Başkan Eisenhower'ı görüp görmeyeceğine dair sorulan bir soruya Eisenhower'ı NATO Başkomutanı bulunduğu sırada Türkiye'ye geldiğinde tanıdığını anlatmış ve *"Beni davet etmek nezaketini gösteren Başkan Eisenhower'la görüşeceğim. Bu görüşmemiz buradaki ikametimin programına dâhildir."* demiştir. Başkan Eisenhower'la ne gibi meseleleri görüşeceğine dair sorulan sorulara karşı ise Menderes şöyle demiştir: *"Birleşik Amerika'yla münasebetlerimiz çok sıkıdır. Bu itibarla görüşmelerimizde birçok mevzulara temas edeceğiz."* Bu konulara Türkiye ile Pakistan arasında yapılan anlaşma konusunun aynı zamanda Türkiye-Yunanistan-Yugoslavya İttifak tasarısının da dâhil olup olmadığı sorusuna karşı Menderes demiştir ki: *"Müşterek menfaatleri ilgilendiren meseleleri görüşeceğimizi söylediğime göre müzakerelerde sorduğunuz bahislerin bulunması tabiidir."* Başbakan Menderes Cenevre Konferansı konusunda genel bir yorumda bulunmak istememiş, bununla beraber Kore meselesiyle ilgili bir sorulara Türk kuvvetlerinin de bu savaşa katılmış olmaları itibariyle cevaplandırarak demiştir ki: *"Kore, tecavüze mukavemet iradesinin bir sembolü olmuştur. Bu irade hür dünya memleketleri arasında çok kuvvetle yaşamaktadır. Her zaman kuvvetli ve canlı olan bu iradenin ruh ve esaslarına sadık kalacağız."* Amerika'yı ilk defa ziyaret ettiğini söyleyen Başbakan gazetecilere hitap ederek burada genel mahiyette basına beyanatta bulunmayı düşünmediğini zira kendisini buraya getiren uçaktan henüz yeni inmiş bulunduğunu, fakat ileride kendisine yöneltilecek bütün sorulara cevap vermeye hazır olacağını söylemiştir (Bars, 1954, s. 15).

Başbakan Menderes geceyi New York'ta geçirerek ertesi gün Washington'a hareket etmiştir. Bu arada Menderes'in Waldorf Astoria'da kaldığı tek gecede ABD Başkanı Eisenhower otele gelerek bir konuşma yapmıştır (Milliyet, 1 Haziran 1954).

Başbakan Adnan Menderes ve beraberindeki zevat 1 Haziran günü sabah New York'tan Atlantik Paketi Güney Doğu Avrupa Başkumandanı Amiral William M. Fechteler'in özel uçağı ile Washington askeri havaalanına gitmiştir. Başbakan Adnan Menderes Washington'a geldiğinde yanında mesai arkadaşları olduğu halde mütebessim bir sima ile uçaktan inerek kendisini karşılamaya gelen Yabancı Memleketlere Yardım İdarecisi Harold Stassen, Dışişleri Bakan Yardımcısı Robert Murphy ve Dışişleri Bakanlığı Yakınoğu İşlerini Tedvire Memur Yardımcısı Henry Byroade ile tanışmıştır. Menderes, foto muhabirlerinin bütün isteklerini gülümseyerek yerine getirdikten sonra Stassen ile beraber birçok mikrofon ve sinema objektifinin kendisine yöneldiği bir noktaya doğru ilerlemiştir. Burada Stassen, Başbakan

Menderes'e "hoş geldiniz" demiş ve şunları ilâve etmiştir: *"Sizi memleketimin başkentinde kabul etmekle şeref duyuyorum. Memleketlerimizin uzun bir dostluk mazisi vardır. Şimdi sulh için beraberce yapıcı gayretlerine devam ediyorlar. Amerika'yı ve Türkiye'yi birbirine bağlayan dostluğun yapacağımız görüşmelerle daha da kuvvetleneceğine eminim."* Müteakiben söz alan Menderes şu cümleleri sarf etmiştir: *"Memleketinize dün muvasalat ettim. New York'a indiğim anda memleketim halkının, dostu ve müttefiki Büyük Amerikan milletine karşı beslemekte olduğu derin bağlılık ve itimat hislerini mikrofondaki ifade etmek fırsatına sahip oldum. Bunu söylediğim zaman sadece mesut değildim fakat aynı zamanda memleketlerimiz arasındaki dostluğun parlayan bir misalini görmekle de derin bir gurur hissi duyuyorum. Washington'da kalacağım dört gün zarfında yapacağım temaslarımın faydalı olacağına ve bu dostluğu ileride daha da kuvvetlendireceğine samimiyetle inanıyorum."* Daha sonra Stassen ile birlikte açık bir otomobile binen Adnan Menderes Amerikan Hükümetinin tahsis ettiği ve Beyaz Sarayın karşısında bulunan Blair-Lac House'a gitmiştir (Bars, 1954, s. 16; Cumhuriyet 2 Haziran 1954).

Başbakan Menderes öğle yemeğini beraberindekilerle birlikte yedikten sonra Blair-Lac House'a yüz metre kadar mesafede bulunan Yabancı Memleketlere Yardım İdaresi Merkezine gitmiş ve orada resmi görüşmelere derhal başlanmıştır. Bu görüşmeler Stassen ile yapılmıştır.² Aynı günün akşamı Türk büyükelçiliğinde, Türk heyeti üyeleri, Amerika'nın Ankara Büyükelçisi Warren, Türkiye Askeri Yardım Heyeti Başkanı ve Yabancı Faaliyetler Dairesi Türkiye temsilcilerinin katıldığı bir yemek verilmiştir (Cumhuriyet, 2 Haziran 1954).

Başbakan Adnan Menderes 2 Haziran günü sabahı Ticaret Sekreteri ve Uluslararası İşler Sekreter Asistanı Anderson ile görüşmüştür. Bu görüşmeden sonra Amerikan Mümessiller Meclisi Başkanı İllinois Mümessili Robert B. Chipperfield'in daveti üzerine Mümessiller Meclisi Dışişleri Komisyonuna giderek Türkiye ile ilgili bir konuşma yapmıştır. Gizli devam eden bu toplantı yarım saat sürmüştür. Daha sonra Robert B. Chipperfield yabancı ajans ve gazeteler muhabirlerine Türk-Amerikan dostluk ve ittifakını bilhassa övmüş ve: *"Biz Amerikalılar hissi insanlarız ve bu hissi yakınlıktan bahsederken Türkiye'den başka hiçbir memleketin ismi hatırıma gelmiyor."* demıştır. Bunun üzerine Başbakan Menderes alkışlar arasında söz almış ve şöyle demıştır: *"...Muhterem muhataplarım daha ziyade dış politika ile alâkalı buldukları için kendilerine dünyanın buraya nazaran hemen hemen öteki ucundaki bir memleketin vazifeli ve mesul bir adamı sıfatıyla biz Türklerin dünyayı ve dünya meselelerini nasıl gördüğümüzü bildirmek isterim. Türkiye sulhu sevmekte ve sulhu istemektedir. Biz bu sulh politikamızda realist bir görüşe sahip olarak hareket etmekteyiz. Her ne pahasına olursa olsun bir sulhun taraftarı olmaktan uzağız. Sağlam ve ciddî harekât fiiliyat ve teminatla tevid edilmediği takdirde, sulh hakkında edilen ve edilecek sözleri ihtiyatla telâkki etmek lüzumuna*

² New York Times gazetesi Başbakan Adnan Menderes'in Amerika'yı ziyaretini bahis mevzuu ettiği bir makalesinde başbakana hoş geldiniz dedikten sonra Amerikan devlet adamları ile görüşeceği başlıca meselenin Türkiye'nin kuvvetinin hür dünyanın müdafaasında hayati bir unsur halini aldığı bu sırada Türkiye'yi daha kuvvetli bir hale getirmek olduğunu belirtmekte ve şunları ilave etmektedirler: "Adnan Menderes serbest teşebbüs sistemini ısrarlı bir şekilde desteklemesinden dolayı Birleşik Amerika da pek çok dost kazanmıştır. Başbakan partisi gayet başarılı faaliyetler göstermiş ve son karışıklık yılları zarfında Türkiye'nin oynadığı rolde kuvvet kaynağı olmuştur. Bu kimseler bizim ve hürriyetin sadık dostlarıdır. Müştereken ve haklı olarak ilgili bulunduğumuz meseleleri müzakere fırsatını memnunlukla karşılıyoruz." (Cumhuriyet, 2 Haziran 1954).

kaniyiz. Muvakkat mütareke devirlerini andıran hallere sulh nazariyle bakmanın çok tehlikeli olduğuna inanıyoruz. Büyük Amerikan milletinin ve onun hükümetinin de sulhu ve dünya sulhu ile alâkalı hadiseleri böyle görmekte olduğunu müşahade etmekten ayrı bir memnunluk duymaktayız. Birleşik Amerika, sulha karşı nerede ve ne şekil altında tecavüz edilirse edilsin, bunu azim ve şiddetle karşılamanın lüzumuna kani bir politikanın sahibidir. Böylece Amerika aynı zamanda hem realist, hem de idealist olan bir siyasetin şampiyonu olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır...” (Ayın Tarihi, Haziran 1954, s. 37-38).

Menderes, 3 Haziran günü ileri gelen Amerikalı idarecilerle görüşmelerine devam etmiştir. İlk olarak Ayan Meclisi Dış Münasebetler Komisyonu Başkanı Cumhuriyetçi Senatör Alexander Willey, Amerika'nın Parlamento Sarayı Copitol binasının komisyonlar salonunda Başbakan Menderes şerefine bir öğle yemeği vermiştir. Yemekten sonra Türk liderleri âyan meclisine girdikleri zaman Amerikalı senatörler tarafından en samimi dostluk tezahürleri ve sürekli alkışlarla karşılanmışlardır. Misafirler senatörlere Willey tarafından takdim edilmişlerdir. Âyan liderlerinden Cumhuriyetçi W. Knowlant yaptığı bir konuşmada: *“Bütün Amerikalılar Türkiye'yi büyük ve hakikî bir müttefik telâkki ediyorlar”* demiştir. Türkiye'nin 1950'de Birleşmiş Milletlere yardım için Kore'ye gönderdiği meşhur ve kahraman tugaydan övgüyle bahsedilmiştir. Cumhuriyetçi senatör Capehad ise misafirlere hitaben: *“Amerika'ya hoş geldiniz size inanç ve güvenimiz var bunu bilmenizi istiyoruz”* demiştir.³ Menderes daha sonra Uzak Doğuda yaptığı tetkik gezisinden henüz dönmüş bulunan Savunma Bakanı Sekreteri Charles E. Wilson ile de bir görüşme yapmıştır. Menderes, Wilson'la yaptığı görüşmeden sonra Amerika Kara Kuvvetleri Başkanı General Ridgway'le de görüşmüştür.

Menderes, 3 Haziran akşamı Yabancı Memleketlere Yardım Direktörü Harold Stassen'in Anderson House'da verdiği yemeğe katılmıştır.⁴ Stassen gazetecilere verdiği

³ Türkiye Hükümet Reisinin ziyaretini yorumlayan Washington Post and Times Herald gazetesi bugünkü başmakalesinde Sayın Başbakan Adnan Menderesin Akdeniz bölgesinde Triyeste meselesinin halli için zemin hazırlamak suretiyle Türk diplomasisinin önderliğini tesis edeceğini yazmıştır. Başmakalede şunlar kaydedilmiştir: Amerikan idarecileri ile müzakereler için buraya gelen Mr. Adnan Menderesin üçlü Balkan Paktının Kuzey Atlantik ittifaki teşkilâtı ile mezcini derpiş eden bir plân ıleri sürdüğü bildirilmektedir. Yugoslavya'nın şimdiki halden NATO'ya alınıp alınmaması meselesi siyasi bakımdan münakaşa götürebilir. Fakat muhakkak olan cihet şudur: Müşterek müdafaa uğrunda kurulmuş olan bu iki teşkilât yani Balkan Paktı ile NATO Paktının birbirini tamamlamaları şarttır. Bu ilk nazarda gerçekleştirilmesi müşkül bir iş gibi görünebilir. Fakat bu anda Yunan Başkentinde cereyan eden olaylara da bakmak yerinde olur. Sayın Başbakan Menderesin Washington'da bulunduğu bu sırada Mareşal Tito Atina'da Kral Paul'un misafiridir. Yine bu anda Türkiye Hükümet Başkanı Başkan Eisenhower'la görüşürken Cumhurreisi Tito Yunan Kral Sarayında yemek yemektedir. Henüz birkaç yıl evvel Moskova'nın heveskâr ajanı rolünde olan Yugoslav komünizminin lideri komünistlerin Yunanistan'a karşı giriştikleri savaşa yardım etmiş olan bir lider bugün Yunanistan'la ittifaki tesit etmektedir. Şimdi İtalya ile Yugoslavya'yı müşterek müdafaaları uğrunda askeri bir anlaşmaya sevk etmek mümkün olduğu takdirde, Yugoslavya meselesi de kendiliğinden hallolacaktır. Zira Trıyeste meselesi bir egemenlik meselesinden ziyade makul bir sınır hattı çizmek meselesidir. Adriyatik bölgesinin müdafaası ile ilgili bu mesele İtalyan - Yugoslav geçimsizliğinin timsali olmuştur. Adriyatik müdafaası teminat' altına alındığı takdirde Mareşal Tito da memleketinin güney hududuna hürmet edileceğine kanaat getirecek ve Trıyeste meselesi kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Türk Hükümet Başkanı Yugoslavya ile İtalya arasında bir askeri anlaşma gerçekleştirmeye çalışırken ilk nazarda Trıyesie işini hal için uzun ve dolambaçlı bir yol seçmiş gibi görünebilir. Fakat hakikatte Sayın Menderes evvelâ ve her şeyden evvel güvenlik meselesini ortaya atarken meseleyi kökten halledecek yol tutmuş, cepheden bir takarrübe girişmiştir.” (Bars, 1954; s. 22).

⁴ Menderes şerefine verilen bir ziyafette Harold Stassen de hararetli bir hitabede bulunmuş “Washington'a gelmek ve aramızda bulunmakla bize büyük şeref verdiniz” demiş ve zihinlerimizde çok tatlı hâtıraların

beyanatta, Başbakan Menderes ve Türk heyetine dâhil diğer idarecilerle Türkiye'nin ekonomik istikbaliyle ilgili plânlara dair yapılan müzakerelerin inşacı ve müspet olduğunu söylemiştir. Türk temsilci heyetinin başlıca gayesinin memleketlerinin ekonomisini 4 yıllık devre zarfında direkt yabancı yardım ihtiyacından müstağni kılmak ve Türkiye'ye özel sermaye yatırımlarını teşçi etmek olduğunu belirtmiştir. Stassen müzakereler mevzuunun yayınlanacak müşterek bir tebliğde belirtileceğini söylemiş, Türk heyetinin ziyaretini Mayıs ayında yapılan genel seçimler neticesinde halkın büyük bir çoğunluğu tarafından yeniden iktidara getirilen Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ile Başbakan Adnan Menderes'in hazırladıkları faaliyet programını tatbika koymak bahsinde bir ilk adım olarak vasıflandırmıştır. Bunlar özel teşebbüs ile Türkiye'ye yabancı sermaye yatırımlarını teşviktir.

Başbakan Adnan Menderes, 4 Haziran Cuma günü Mount Vernon'da ABD'nin ilk başkanı olan George Washington'un mezarına çelenk koymuştur. Daha sonra Beyaz Saray'da Başkan Eisenhower'la görüşmüştür. Başbakan Menderes bu görüşmeden sonra gazetecilere verdiği beyanatta söz konusu görüşmeden çok iyi intibalar edindiğini ve Amerika Devlet Başkanını görmekle şeref duyduğunu açıklamıştır. Başkan Eisenhower de daha sonra yaptığı basın konferansında görüşmeden çok memnun kaldığını söylemiş ve Adnan Menderes'i daha önce görmüş olduğunu ve kendisini şahsi dostu telakki ettiğini ifade ederek sözlerine şöyle devam etmiştir: *“Türkiye Başvekili Türkiye ile Amerika'nın sulhsever gayeleri ve yapıcı gayretleri arasında mevcut müvazilliği belirtmiştir. Menderes ile Amerika ve Türkiye münasebetlerinden bahsettik ve memnuniyet verici müşahedelere vardık. Bu mükemmel bir görüşme oldu.”* (Cumhuriyet, 5 Haziran 1954).

Başbakan Menderes Eisenhower ile görüştüktan sonra şerefine verilen ögle yemeğine katılmıştır. Başkan bu yemeğe beş Türk devlet adamını, 12 Amerikalı sivil ve askeri idareciyi ve kongre liderini davet etmiştir (Cumhuriyet, 2 Haziran 1954). Menderes bu yemekten sonra Dışişleri Bakanı Foster Dulles ile buluşmuştur.⁵ Başbakan Menderes bu görüşmeden sonra

tazelenmelerine imkân bahşettiniz. Bunlardan biri memleketinizde gördüğümüz misafirperverlik diğeri de tehlikeye yakın olmasına rağmen gösterdiği azim ve metanete, askeri gücünü daha fazlaştırmak hususundaki azmine, iktisadi ve kültürel sahalarda elde ettiği büyük başarılarla hayranız. Amerika Türkiye'ye karşı derin bir itimat beslemekte Türkiye'nin sulh cephesinde işgal ettiği kilit mevkiin ehemmiyetini tamamen müdrük bulunmaktadır” diye ilave etmiştir.” (Bars, 1954; s. 38).

⁵ Dulles'in Türkiye'ye dair demeci şöyledir: *“Türkiye'nin bir yardım ve müzahere ihtiyacı vardır. Bunun içindir ki müteakbil güvenlik programı içinde bu iktisadi yardım derpiş edilmiştir. Dulles sözlerine devamla şunları söylemiştir: Bizim kanaatimiz şudur ki; Türkiye'ye yapılacak iktisadi yardım için verilecek olan krediler Amerika'nın güvenliğini doğrudan doğruya sağlamak gibi bir şeydir. Bu kredileri başka yere sarf edeceksek hiç sarf etmeyelim daha iyi.”* Dışişleri Bakanı müteakiben Türkiye ile Pakistan arasındaki Pakt'tan bahsederek şunları söylemiştir: *Orta Doğuda Türkiye ile Pakistan arasında bir dostluk ve işbirliği anlaşmasının akdi çok cesaret verici bir hâdisedir. Müteakbil emniyet mefhumunun bu çok önemli noktada yerleşmiş olması şayanı dikkat ve memnuniyettir. Pakistan'la müttefikimiz bulunan ve Atlantik Paktı üyesi olan Türkiye arasındaki bu iş birliği iki memlekete yeni bir kuvvet kaynağı olmuştur. Bu iki memleketin yaptığı, diğer memleketlere numune teşkil edecektir. Dışişleri Bakanı Foster Dulles bu sabah Ayan Meclisi Dışişleri Komisyonu huzurunda Amerika'nın karşılıklı güvenlik programı gereğince yapacağı yardımla ilgili olarak irat ettiği nutkunda Türkiye'ye önemli bir kısım ayırmıştır. Dışişleri Bakanı Türkiye'nin Amerikan iktisadi yardımının en lüzumlu olduğu bir bölgede ve şartlar içinde bulunduğunu ve bu müttefik devletin askerî kuvvetini idame edebilmesi için bu yardımın zaruri bulunduğunu ve yerine sarf edileceğini söylemiş ve demiştir ki: Türkiye'nin kıymeti harbiyesi müsellem ve hakikaten parlak evsafa malik 20 tümen askeri stratejik bir bölgede ayakta tutmaktadır.”* (Bars, 1954; s. 26-27).

basın mensuplarına verdiği demeçte “*memleketlerimiz için karşılıklı menfaatlere müteallik meseleleri görüştük*” demekle iktifa etmiştir (Cumhuriyet, 5 Haziran 1954).

Menderes aynı gün saat 15.00 civarında Yabancı Memleketlere Yardım Direktörü Harold Stassen ile buluşmuş ve akşam Türk Büyükelçiliğinde verilen yemeğe katılmıştır. Başkan Yardımcısı Nixon, Dışişleri Bakanı Dulles, Maliyeci Humhry, General Ridway, Ayan lideri Knowland daha diğer yüksek Amerikan ricalinin iştirak ettiği bu yemek sonunda Nixon protokol dışında söz almış ve Türkiye ve Türk-Amerikan dostluğu hakkında temennilerde bulunmuştur. Nixon ezcümle demiştir ki: “*Bugün bu masa başında bulunanlar kadar birbirlerini anlayanlara çok az rastlanır. Dünya meselelerini aynı şekilde görüyoruz. Siz bizim meselelerimizi biz sizin meselelerinizi biliyoruz ve birbirimizi karşılıklı destekliyoruz. Bütün kalbimiz sizinledir. Ümit etmek isterim ki konuşmalarımızı başkaları da takip etsin.*” Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes de bir hitapta bulunmuş ve ezcümle şöyle demiştir: “*Muhterem Başkan Muavinin içten gelen samimi bir heyecanın ifadesini teşkil etmek üzere söylediği memleketimiz hakkında derin bir itimadı gösteren sözlerini şükranla karşılıyorum. Biz, Amerika'nın hür dünya rehberliğini hakkıyla yapmakta olan bir memleket olarak her adımını hayranlıkla takip etmekteyiz...*” Başbakan Menderes sözlerine son verirken gördüğü iyi kabulden dolayı teşekkür etmiş ve Cumhurbaşkanı Bayar'a karşı gösterilen çok samimi hüsnü kabulden dolayı da “kalplerimiz ayrıca minnetle doludur” demiştir (Bars, 1954, s. 46-48).

3. Başbakan New York'tan Ayrılırken

Washington'da Amerika'nın ileri gelen şahsiyetleri ile yaptığı görüşmelerden sonra Türkiye'ye dönme hazırlığında olan Başbakan Adnan Menderes iki sayfalık yazılı beyanatında; “*tecavüz cephesi evvelden hazırladığı ve elinde hazır bulundurduğu plânları safha safha soğukkanlılıkla tatbik etmektedir*” demiştir. Başbakan Menderes ismen Rusya'dan bahsetmeden hür dünyanın karşılaştığı tehlike hakkında konuşmuştur. Menderes Türkiye'nin Amerika'nın doğru bir siyaset takip ettiğine kani bulunduğunu belirtmiştir. Başbakan bu siyaseti, tecavüzü bir noktada durdurmak ve belli bir hattın ötesine ilerleyemeyeceğini açıkça belirtmek ve tecavüz kisvesi ve kaynağı ne olursa olsun karşı koymak azim ve kararı olarak vasıflandırmıştır (Bars, 1954, s. 46).

Başbakan Adnan Menderes ve kendisine refakat eden mensupları 5 Haziran Cumartesi sabahı emirlerine tahsis edilen uçağın hareketinden yarım saat evvel havaalanına gelmiş, Amerikan devlet ve kongresinin en ileri gelen mensupları tarafından uğurlanmışlardır. Menderes havaalanında Amerikalı gazetecilerle şakalaşmış ayaküstü her hangi bir beyanatta bulunmak istemediğini, öğrenilmek istenilenlerin müşterek tebliğde mevcut olduğunu söyleyerek sadece bir soruya yanıt vermiş ve ziyareti ile bundan doğan neticelerden son derecede memnun olduğunu söylemiştir.⁶ Başbakan Menderes, Yunan Kralı ile Türk-Yunan-

⁶ Başbakan Menderes Atina'dan Napoli'ye hareket etmeden önce verdiği beyanatta şöyle demiştir: “Mühim noktaları işgal eden ve istiklallerini müdafaaya azmetmiş bulunan diğer hürriyet sever milletlerle birleşmenin de mümkün olan süratle teşkilatlanmanın lüzumuna kani bulunuyoruz, bunun içindir ki Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya ile yaptığı Balkan Paktını hakiki bir ittifak haline getirmeyi ve Pakistan'la olan paktını da genişletmeyi hedef tutan azimli siyasetine devam etmek kararındadır. Bu ziyaretim esnasında Türkiye ve Dünyayı alâkadar eden meseleler hakkında yaptığımız görüşmelerin gayet istifadeli olduğuna kani bulduğum gibi bu hususta

Yugoslav Askeri ittifakını görüşüp görüşmeyeceği sualine Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin şu cevabı vermiştir: “*Muhakkak görüşecekler. Her halde havadan sudan bahsedecek değiller.*” (Bars, 1954, s. 29).

Adnan Menderesin Washington'dan hareket etmesinden 1.5 saat sonra Türk-Amerikan ortak tebliği yayınlanmıştır.⁷ Bu tebliğde iki ülke arasında yeni bir anlaşma üzerinde durulurken Amerika'nın gerçekte Türk hükümetinin 4 yıllık hükümet programının her alanda gerçekleşmesine yardım edeceği hususunda resmi bir teminat verilmediği ortaya çıkmıştır. Bununla beraber Menderes ile görüşen üst düzey yetkililer Amerikan hükümetinin Türkiye'nin ihtiyaçlarını daimi surette göz önünde bulunduracağı ve bu ihtiyaçları karşılamak için gerekli tedbirlerin alınacağı hususunda Menderes'i temin etmişlerdir. Başbakan Menderes'e aynı zamanda ABD Kongresinden 1955 mali yılı için ekonomik yardım tahsisleri hususunda da söz verilmiştir. 30 Haziranda sona eren şimdiki mali yıl zarfında Türkiye'ye takriben 200 milyon dolar tutarında askeri yardımla 76 milyon dolara belîğ olan iktisadi yardım tahsisleri ayrılmıştır.

Türkiye ile Birleşik Amerika arasında tam bir görüş beraberliği olduğunu da müşahede ettim. Aynı zamanda muhtelif meseleler hakkında varmış olduğumuz mutabakata uygun olarak bilhassa sizin ve kendi memleketimizi alâkadar eden meseleler de bulunduğunu tebarüz ettirmek isterim. Türk silahlı kuvvetlerinin NATO tarafından tespit edilmiş bulunan seviyeye çıkarılmasının süratlendirilmesi hususunda anlaşmış bulunuyoruz. Buna yardım edecek başlıca amillerden biri olan Türkiye'nin iktisadi gelişmesinin muhtelif cephelerini de müştereken gözden geçirdik bundan böyle daha süratle artacak olan askerî gücümüzün artışının temelini kuvvetli bir iktisadiyatını teşkil ettiğini söylemeğe lüzum yoktur. Türkiye'ye yapılacak geniş çapta askerî yardım hakkında tam bir mutabakata vardığımızı söyleyebilirim. Bu anlaşmaların semerelerinin pek yakında görüleceğinden emin bulunuyoruz.” (Bars, 1954; s. 46).

⁷ Türk Amerikan görüşmeleri sonunda aşağıdaki müşterek tebliğ neşredilmiştir: “...Sayın Başbakan Menderes, iki memleketin müşterek gayeleri ve menfaatleri ile alâkalı açık bir görüş ve fikir teatisinde bulunmuştur. Bundan maada bu ziyaret Sayın Başvekil Türkiye'nin NATO'nun imanlı ve azimli bir *azası* olarak hareket etmek, gerek NATO içinde gerek NATO dışında hür dünyanın dost milletleri ile daha sıkı siyasi ve askerî bağlar inkişaf ettirmek ve dünya emniyetinin teşkilâtlandırılması için Amerika'nın ve diğer hür milletlerin karşılıklı yardımlarını desteklemek hususundaki Türk siyasetine dair Amerikan Hükümetine vâzih ve kuvvetli beyanlarda bulunmak fırsatını vermiştir. Bu resmî ziyaret, aynı zamanda Amerika Hükümetine Türkiye'nin modernleştirilmiş bir silahlı kuvveleri ihtiva eden ve memleketinin ve milletinin menafine büyük birlik olan bir müdafaa durumu almış olduğuna ve kolektif müdafaa hususunda müşterek *gayeye* erişmesini mümkün kılmak için gerek Amerika'nın gerek yardımda bulunabilecek vaziyette olan diğer hür milletlerin esaslı yardımlarda bulunmaları lâzımı geldiğine dair mevcut olan kanaatini teyit etmek için yeni bir fırsat bahşetmiştir. Bu maksadı teminen Amerika Hükümeti Türkiye Cumhuriyetine yapacağı askeri yardım programını Türkiye'nin NATO tarafından tasvip edilen kuvvet hedeflerinin doğurduğu ihtiyaçlarının karşılanmasına istinat ettirmeye devam eylemek niyetindedir. Türkiye'nin yukarıdaki program mucibince önümüzdeki sene içinde ordusunun ihtiyaçlarını karşılayabilecek vaziyete getirilmesi için Amerika Hükümeti kongrenin kararına bağlı olmak şartıyla ve Amerikan taahhüt ve prioritelerini tekrar gözden geçirmek suretiyle elyevm tasvip edilmiş bulunan askeri yardım programını arttırmak arzusundadır. Bundan maada Amerika Hükümeti Türkiye için takriben 500 milyon dolarlık halen tahsisi yapılmış ve programlaştırılmış askerî malzeme yardımında münderiç maddelerin teslimini süratlendirmeyi derpiş etmektedir. Geniş bir müdafaa kuvvetinin temin ve idamesinin Türkiye'nin ekonomisi üzerine bugünkü durumda hariçten yardım görmedikçe taşıyamayacağı bir külfet yükleyeceğini ve Türkiye'nin en kısa bir zamanda kendi ordusunun ve ekonomisinin ihtiyaçları kendi kaynaklarından sağlayabilecek bir duruma getirilmesinin müşterek menfaatimiz icabından olduğunu teslim eden Amerika Hükümeti Türkiye'ye önümüzdeki malî sene zarfında iktisadi yardımda bulunulmasını mümkün kılacak tahsisatın temini hususunda kongreye müracaat etmiş bulunmaktadır. Amerika Hükümetinin 1955 malî yılından öteye askeri ve iktisadi destek yardımı sağlamak hususundaki niyetlerine dair her hangi bir taahhüde girişmesi gayri mümkün olmakla beraber Türkiye'nin istikbalde husule gelebilecek ihtiyaçlarını ve Türkiye ve Amerika Hükümetlerini müşterek gayelerine erişmek hususunda almaları icap edebilecek tedbirlerin tayininin takdirine devam edilmesi mevzuunda Türkiye Cumhuriyeti ile mutabık kalmıştır.” (Bars, 1954; s. 29).

1 Temmuzdan itibaren başlayacak mali yıl zarfında ise bidayetle yani ziyaretten evvel Türkiye'ye yapılan askeri yardım üzerinden kesintiler yapılması düşünülmekteydi. Müzakereler neticesinde Menderes bu kesintilerin yapılmasını önlemiştir.⁸

Başbakan Menderes henüz Amerika'dayken Yunanistan ve Yugoslavya tarafından ortak bir tebliğ yayınlanmıştır. Bu tebliğde Türkiye'nin de dâhil bulunduğu yeni bir üçlü askeri balkan ittifakı kurulacağı ilan edilmiştir. Tebliğde ittifakın üç devlet dış işleri bakanları konferansı neticesinde resmen teşekkül edeceği belirtilmiştir. Üç memleket dış işleri bakanlarının temmuzda Belgrad ta toplanacağı belirtilmiştir. Diğer taraftan Belgrad radyosu bir yayımında Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan bir üçlü istişare meclisi kuracaklarını bildirmiştir. İstişare meclisinin eşit sayıda Yunanlı, Türk ve Yugoslav temsilcilerinden kurulacağı ve toplantılarını dönüşümlü olarak üç başkentte yapacakları açıklanmıştır (Cumhuriyet, 6 Haziran 1954).

5 Haziran Cumartesi günü sabah saatlerinde New York'a varan Menderes doğruca Waldorf Astoria Otel'i'ne gitmiştir. Otelin Palmiye salonunda ileri ticaret ve basın ileri gelen simalarının katıldığı bir öğle yemeği ziyafeti verilmiştir. Salon Türk ve Amerikan bayrakları ile donanmış, ziyafet sofrası da kırmızı-beyaz çiçeklerle bezenmişti. Başbakan Adnan Menderes yemekte tercümanı vasıtasıyla gayri resmî şekilde konuşmuş, yemekten sonra da, kendisine sorulan soruları cevaplandırmıştır (Bars, 1954, s. 48).

Başbakan Menderes basın mensuplarıyla daima bir tercüman vasıtasıyla konuşmuştur. Fakat gazeteciler Başkan Eisenhower'ın Başbakan Menderes'i güzel İngilizcesinden dolayı tebrik ettiğini duymuşlardır. O toplantıda Menderes'e neden memleketinin en iyi hatibi dendiğini anlamak mümkün olmuştur (Bars, 1954, s. 30).

Başbakan Adnan Menderes Triyeste sorununa bir çözüm bulunmasının İtalya'nın ittifaka katılması ile mümkün olacağını söylemiştir. Menderes, Yugoslavya, Türkiye ve Yunanistan arasında varılan etraflı anlaşmanın önemini belirtmiş, üçlü muahedenin başlıca iki gayesinin güvenlik ve işbirliği olduğunu anlatmış ve demiştir ki: "*Son derece önemli bir nokta ittifak ahkâmını tamamıyla tatbik koymak hususundaki mutabakattır.*" (Bars, 1954, s. 29, 48).

Menderes Amerikan Hükümeti liderleri ile yaptığı görüşmelerin gayet faydalı olduğunu Washington'a yaptığı kısa ziyaretten bidayette beklenildiğinden çok daha önemli neticeler elde edildiğini söylemiştir. Başbakan Menderes Eisenhower idaresinin gelecek 12 ay zarfında

⁸ABD'nin yapacağı askeri ve ekonomik yardımlar üzerinden esaslı kesintiler yapılmamasının nedeni basın tarafından şu şekilde açıklanmıştır: "Amerikan liderleri Türkiye'yi Birleşik Amerika'nın en azimli istikrarlı ve en güvenilir bir müttefiki saymaktadırlar. Türkiye'nin Sovyetler birliğinin güney cenahındaki vaziyetli ve Ortadoğu bölgesinde işgal ettiği mevki de muazzam tabiri ile ifade ettikleri stratejik bir önem taşımaktadır. Buna ilaveten siyasi ve askeri bakımdan Türkiye hür dünyanın antikomünist cephesinin doğu ve batı kesimleri arasında hayati bir irtibat rolündedir. Türkiye Kuzey Atlantik muahedesi teşkilatına üyedir. Yunanistan'la birlikte Sovyet aleyhtarı olmakla beraber henüz NATO ittifakına giremeyen Yugoslavya ile hususi bağları mevcuttur. Türkiye aynı zamanda Pakistan'la da özel rabitalar tesisine çalışmaktadır ve bu cihet Amerikan idarecilerine istikrarı noksan bir bölge sayılan Ortadoğu da müessir bir antikomünist cephe kurulabileceği hususunda ümitler verilmiştir. Türkiye'nin muhtemelen 19 tünden müteşekkil bir ordusu vardır. Başbakan Menderes önümüzdeki 4 yıl içinde NATO'nun gayelerine uygun tamam ile mütevazın bir müdafaa gücü vücuda getirmek kararındadır." (Cumhuriyet, 6 Haziran 1954).

takriben 200 milyon dolara baliğ olacak askerî yardımın devam edeceği hususu ile silâh ve askerî malzeme teslimatının hızlandırılacağını Türkiye'ye temin ettiğini açıklamıştır (Bars, 1954, s. 29, 30).

Başbakan Adnan Menderes'in ileri gelen Amerikalı idarecilerle yaptığı müzakerelerden sonra Türk ve Amerikan basınında bazı değerlendirmeler yapılmıştır. Türk basını Başbakan Adnan Menderes'in önemli sayılan şahsi bir başarı ile Washington'dan ayrıldığı kanaatindedir.⁹ Washington'daki siyasi müşahitler de Başbakan Menderes'in Amerika'yı ziyaretinin tam manası ile büyük başarı ile sonuçlandığını bildirmiş ve Türkiye tarafından ileri sürülen asgari taleplerin kabul olunduğuna işaret etmiştir.¹⁰ Örneğin Associated Press'in Washington'daki diplomatik muhabiri B. F. Meyer'in aktardığına göre Amerikan hariciyesine mensup yetkili diplomatlar o zaman kadar hemen hemen herhangi yabancı bir ziyaretçinin başta devlet başkanı Eisenhower olmak üzere Amerikalı idareciler ve kongre liderlerinden bu derecede samimi bir hüsnü kabul görmediğini söylemiştir. Menderes ile beraber Ankara'ya dönmekte olan Amerikan Büyükelçisi Avra Warren ise Türkiye'nin ekonomik kalkınma alanında gayet süratli bir ilerleme kaydettiğini söylemiştir.¹¹

Resmî yorumlara göre Başbakan Menderes'in, Amerikan şahsiyetleri ile yaptığı görüşmeler iki memleketin dış meselelerde güttükleri gaye ve tuttıkları yol birbirine muvazi olduğunu bir kere daha göstermiştir. Başkan Eisenhower basın toplantısında Menderesle yaptığı görüşmelerin bu cephesini bu şekilde tefsir etmiştir. Gazetecilerden biri Başbakan Menderes'e

⁹ Başbakan'dan tek bir sorularıma cevap vermesini rica ettim.

"Neticeden memnun musunuz?"

Başbakan Menderes şu cevabı verdi: "Memnunum pek çok memnunum."

Filhakika dört günlük Washington temasları her iki tarafın arzusu dâhilinde mesut bir şekilde neticelenmiştir. Amerika devlet adamları Türkiye'nin siyasi görüşlerini ve isteklerini büyük bir anlayışla karşıladılar. Bu temasların semerelerini yakın zamanda göreceğimize şüphe yoktur. Başbakan bugün New York'ta bazı mühim iş adamları ile temaslarda bulunmuştur. Menderes yarın buradan ayrılacak ve evvela Atina'ya uğrayacaktır. Başbakan oradan Ankara'ya gidecektir." (Cumhuriyet, 6 Haziran 1954).

¹⁰ Türkiye'nin ileri sürdüğü asgari talepler şunlardır: "Her yıl Türkiye'ye yapılmakta olan 76 milyon dolarlık iktisadi yardımın dört yıl müddetle yani 1958 yılına kadar idame ettirileceğine dair teminat verilmesi lazımdır. Malum olduğu üzere Amerikan kongresi dış memleketlere yaptığı iktisadi yardımı 1955 yılından sonra kesmeyi kararlaştırmıştır. Bu bakımdan Türkiye bu yardımın kesilmemesini veyahut da kesildiği takdirde Expert İport Banktan çok uzun vadeli bir kredinin açılmasını istemiştir. Türkiye'nin önümüzdeki dört yıl yıl içerisinde asgari ihtiyacı olan bu 300 küsur milyon doların bütün ihtiyaçları karşılamayacağı aşikâr olduğundan aşağıdaki talepler de gözden geçirilmiştir.

- Amerika'nın Türkiye'den daha fazla mal almıştır.
- Türkiye'ye hususi Amerikan sermayesinin yatırımını teşvik
- Almanya Fransa ve İngiltere gibi Amerika'nın da sanayi teçhizatı için Türkiye'ye uzun vadeli krediler açılması

Türk ordusunun modernleşmesi ve inkişafı meseleleri de görüşmeler esnasında esaslı bir surette tetkik edilmiştir. Amerika'nın Türk ordusunun bazı masraflarını karşılamak üzere yaptığı 200 milyon Türk liralık yardımın ileride de devam ettirilmesi hususunda Türkiye'nin teminat aldığı anlaşılmaktadır. 210 milyon dolarlık kıymetinde tahmin edilen teçhizat yardımı bu rakama dâhil değildir. Türk ordusuna yapılan teçhizat yardımının ise beynelmilel vaziyetin icap ettirdiği müddetçe devam ettirileceği belirtilmektedir." (Cumhuriyet, 6 Haziran 1954; Bars, 1954; s. 38).

¹¹ Mayer'e göre, "Türkiye'nin gerek ekonomisi ve gerekse müdafaa kudretini esaslı surette kurmak yolunda sarf ettiği azimli gayretler burada Sayın Menderesin ziyareti münasebetiyle Amerikan basını ve Hükümet mensupları tarafından sitayişle yâd edilmiştir. Müzakereler sırasında bilhassa Türkiye'yi iktisaden kuvvetlendirmeye matuf plânlar üzerinde durulmuşsa da Sayın Başvekile refakat eden askerî şahsiyetler de bir taraftan Birleşik Amerika Silahlı Kuvvetleri Şefleri ile etraflı görüşmeler yapmışlardır." (Bars, 1954; s. 30; Cumhuriyet, 6 Haziran 1954).

şunları söylemek fırsatım elde etmiştir: “Biz Amerikalılar hissiyatı kuvvetli bir milletiz ve hiçbir müttefikimize Türkiye’ye olduğu kadar sıcak hisler beslemiyoruz” (Bars, 1954, s. 30).

Muhtelif temasları sonunda Başbakan Menderes ile karşılaşmış olan gazeteciler kendisini diplomatça ketum fakat daima neşeli bulmuştur. Başbakan Menderes bir muharrirler gurubu ile bulunduğu vakit, onlara neşredilmek üzere bir beyanat vermemiş fakat onları Türkiye’nin meselelerini daha iyi anlamaları için memleketinin genel siyasetinden bahsetmiştir. Bu toplantı o kadar başarılı olmuş ve Başbakan Menderes Türkiye’nin resmî görüşünü o kadar esaslı bir şekilde izah ederek sorulara cevap vermiştir ki, toplantı bir hayli uzadığından gazeteciler Başbakanın programına engel olmamak için müsaade istemek zorunda kalmışlardır (Bars, 1954, s. 30).

4. Türk Heyetinin Dönüş Yolculuğu

Başbakan Menderes ve Türk heyeti 6 Haziran Pazar günü Amerikan büyükelçisi ile beraber özel bir askeri uçakla Atina’ya hareket etmiştir.¹² Başbakan Adnan Menderes New York Havaalanında Washington Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin, Birleşmiş Milletlerdeki daimi delegesi Büyükelçi Selim Sarper, New York başkonsolosu ve Türk kolonisi tarafından uğurlanmıştır. Başbakan hareketinden evvel havaalanında gazetecilere hitap ederek Amerika’yı ziyaretinden fevkalade memnun kaldığını belirtmiş ve sonra “uzun zaman evvel hazırlanmış planlarını adım adım tatbik etmekle olan mütecevizler cephesi karşısında hür milletlerin durumuna işaret etmiş bununla beraber Amerika’nın bilhassa son aylarda tezahür ettiği şekilde siyasetini mükemmel bulunuyoruz” demiştir. Sözlerine devam eden Adnan Menderes “bu son aylar zarfında Amerikan siyasetinin tecavüze muayyen bir noktada son vermek azim ve kararını belirttiğini ve tecavüz nereden gelirse gelsin ve hangi şekil altında vuku bulursa bulsun bunun durdurulacağını teyit eder mahiyette” olduğunu söylemiştir (Milliyet, 7 Haziran 1954).

Türk heyeti NATO Güney Doğu Avrupa kesimi kuvvetleri komutanı Amirel Fechteler’in özel uçağı ile New York’tan hareket ettikten sonra Gender havaalanına uğramıştır. Başbakan Adnan Menderes Kanada radyosu temsilcisine Kanada’ya hitaben İngilizce olarak verdiği beyanatında şöyle demiştir: “Amerika Birleşik Devletlerine yaptığım kısa bir ziyaretten sonra yurda dönmekteyim Amerika’ya vaki bu ziyaretim çok semereli olmuştur.” (Bars, 1954, s. 57).

7 Haziran saat 19.40’ta Napoli’den Atina’ya gelen Başbakan Menderes hava meydanında Yunan Başbakanı Mareşal Papagos, Müdafaa Vekili Kanellopulos, Dışişleri Bakanı Stefanopulos, Yunan Kuvvetleri Kurmay Başkanı ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Amirel Lappos, Atina Büyükelçisi Cemal Hüsnü Taray, Amerika’nın Atina Büyükelçisi Cavendis Canon Yugoslavya’nın Atina’daki Büyükelçisi Rados Jovanovic, büyükelçilik

¹² “Başvekil Adnan Menderesin Washington’daki temasları sonunda Türkiye lehine elde ettiği neticeler Yunan resmi çevrelerinin büyük ilgisini çekmektedir. Yunan Başbakanı Mareşal Papagos’un partisinin organı olan Estia gazetesi bu mevzudaki bir makalesinde Birleşik Amerika’nın ağır bir askeri yük taşıyan memleketlere iktisadi ve askeri yardımını arttırmak lüzumunu kabul etmiş olmasını memnunlukla karşılayarak şöyle demektedir: “Balkan ittifakı askerî bakımdan ne kadar kuvvetlenirse hedeflerine o kadar kolaylıkla erişileceğinden kimse şüphe etmemektedir. Bu sebepten Yunan umumi efkârı Amerika’nın Türkiye lehine kabul etmiş olduğu prensibin Yunanistan hakkında alınacak kararlara da hâkim olacağını haklı olarak ümit etmektedir.” (Bars, 1954; s. 49-51).

mensupları ve basın temsilcileri tarafından ve askeri merasimle karşılanmıştır. Başbakan Adnan Menderes hava meydanında muhtelif soruları cevaplandırdıktan sonra Yunan Başbakan Papagosla birlikte otomobile binerek Grand Bratagnes oteline gitmiştir. Başbakan Adnan Menderes aynı akşam Yunan hükümeti tarafından açık havada verilen bir ziyafette hazır bulunmuştur (Cumhuriyet, 8 Haziran 1954).

8 Haziran günü Başbakan öğleden önce Başbakan Papagos ve Dışişleri Bakanı Stefanopoulos ile iki memleketi ilgilendiren konular üzerinde bir görüşme yapmış ve öğle yemeğinde Tatoi Sarayı'nda Yunan kralının misafiri olmuştur. Sohbet havasında geçen yemeğin ardından Menderes, özel bir uçakla Türkiye'ye dönmüştür.

Başbakan Adnan Menderes, bayraklar ve defne dalları ile donanmış olan Yeşilköy Havaalanında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, Devlet Başkanı Mükerrer Sarol, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Nafia Bakanı Kemal Zeytinoğlu, İşletmeler Bakanı Fethi Çelikbaş, milletvekilleri, İstanbul Valisi ve Belediye Başkan Vekili Prof. Gökay, askeri ve mülki erkân, şehir meclisi azaları, cumhuriyet savcısı, partiler temsilcileri, ruhani liderler ve patrik vekilleri tarafından ve askeri merasimle karşılanmıştır. Başbakan karşılayıcıların ellerine sıkılmış, bu sırada kendisine birçok buket verilmiştir. Menderes bilahare meydan binasının şeref salonuna giderek cumhurbaşkanına mülaki olmuştur. Müteakiben cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes halkın sevgi tezahürleri arasında Florya Köşküne gitmiştir. Menderes burada Cumhurbaşkanı Amerika seyahati etrafında uzun izahat vermiştir (Cumhuriyet, 9 Haziran 1954). Başbakan Adnan Menderes dün kendisinden beyanat isteyen gazetecilere şunları söylemiştir: *“Başta Amerika Birleşik devletleri cumhurbaşkanı Eisenhower olmak üzere dış işleri bakanı Yoster Dulles, maliye bakanı Humphrey, Milli Savunma Bakanı Charles Wilson, harici faaliyetler idarecileri Hazold Stassen ve diğer devlet adamları ile ve pek çok kongre azaları ile yaptığım müteaddit temaslarda bütün bu mümtaz şahsiyetlerin memleketimiz hakkında büyük bir itimat, sevgi ve anlayış gösterdiklerini müşahede ettim. Amerikan matbuatı ile de vaki müteaddit temaslarımda Amerikan gazetelerinin de devlet adamlarının memleketimiz hakkında besledikleri hissiyata muvazi duygular beslediklerini memnuniyetle gördüm. Alınan neticeler ve bunların bütün Amerikan matbuatı tarafından hararetle desteklenmiş olması bu görüşmelerimi teyit etmektedir.”* (Cumhuriyet, 9 Haziran 1954).

Türkiye'nin dış politikası hakkında Amerikan matbuatına muhtelif vesilelerle başbakan tarafından yapılan beyanat hakkında sorulan sorulara da Adnan Menderes'in cevabı şu olmuştur: *“Bu beyanatom bir defa tamamı ile hükümetimizin görüşünü ifade etmektedir. Ondan sonra da bunların şimdiye kadar birçok defalar yapmış olduğumuz açıklamalarla teyit edilmiş bütün memleketlerce malum bulunan politikalarımızın dost ve müttefik Amerikan matbuatına tekrar edilmiş bir ifadesinden ibaret olduğunu kaydetmek yerinde olur.”* (Cumhuriyet, 9 Haziran 1954).

Başbakan yardımcısı ve devlet bakanı Fatin Rüştü Zorlu ise seyahat hakkında bir gazetecinin sorularını şöyle cevaplandırmıştır: *“Amerika'da başbakanımızın yaptığı görüşmeler başarılı bir şekilde neticelenmiştir. Gerek Amerikan cumhurbaşkanından gerekse Amerikan milletinden çok sıcak ve samimi bir kabul gördük. Amerikan hükümetinin Türkiye*

hükümetine ve milletine olan büyük dostluğu bu ziyarette daima tehariüz etti. Bu görüş neticeler üzerinde daima müessir oldu. Amerikan matbuatı müzakerelere büyük bir alaka gösterdi. Basın toplantılarında sordukları sorulardan, memleketimize karşı büyük bir sempati besledikleri ve alınan kararları tasvip ettikleri anlaşılıyordu.” Devlet bakanı iktisadi yardımın tatbiki için Türkiye'ye Amerikan heyetlerinin geleceği hakkındaki haberlerin doğru olmadığını esasen Türkiye'deki Amerikan iktisadi heyetini bu gibi işlerle daha meşgul olduğunu beyanatına ilave etmiştir (Cumhuriyet, 9 Haziran 1954).

5. Sonuç

Truman Doktrini ile birlikte Sovyetlerin Türkiye'ye yönelik tehdidi ilk etapta büyük ölçüde ortadan kalkmıştı. Bu doktrinle birlikte 1946 yılında başlayan çok partili hayat daha sağlıklı bir zeminde yürütülmeye çalışılmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik zorluklar için de Marshall Yardım paketi önemli bir kaynak olarak değerlendirilmişti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 yılına kadar devam eden iktidarı döneminde ABD ile başlayan iyi ilişkiler Demokrat Parti Dönemi'nde de artarak devam etmiştir. Ancak o yıllarda Amerikan dış yardımlarına bel bağlayarak yapılan plansız ekonomik model kısa süre sonra alarm vermeye başlamıştır. Bu nedenle önce Cumhurbaşkanı Bayar ardından da Başbakan Menderes'in ABD ziyaretleri bir can simidi olarak değerlendirilmiştir.

Başbakan Menderes'in bu ilk ABD ziyareti sırasında iki ülkenin ortak amaçları ve menfaatleri üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin özellikle silahlı kuvvetlerini modernleştirme adına kredi gereksinimleri üzerinde durulmuştur. Menderes'in bu ziyareti her ne kadar olumlu bir havada geçmişse de somut neticeleri çok fazla görülmemiştir. Amerikan yetkilileri Türkiye'nin sağlam ve istikrarlı bir ekonomik yapıya kavuşmadan yapılan yardımların veya verilen kredilerin sonuçsuz kalacağı fikrinde sabit kalmıştır. Böylece Türkiye'nin ekonomik politikalarına yönelik müdahale ile birlikte 300.000.000 dolarlık ek yardım isteği de kabul görmemiştir.

Başbakan Adnan Menderes'in Amerika ziyareti gerek ulusal gerekse uluslararası basın tarafından yakından takip edilmiştir. Türkiye'nin Kore'deki askeri başarısı yanında Balkanlarda ve Orta Doğu'da kurulan Batı yanlısı sistem için olan konumu üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin Sovyet sistemi içinde yer alan Bulgaristan, Arnavutluk, Macaristan, Romanya gibi ülkeler için model olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan Bağdat Paktı öncesi oluşmaya başlayan bloğun da yeni üye devletler kazanması temennisinde bulunulmuştur.

6. Kaynakça

6.1. Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.01.0.0/3.17.3.

6.2. Telif- Tetkik Eserler

“Adnan Menderes Dün Sabah Uçakla Amerika'dan Ayrıldı”, Milliyet, 7 Haziran 1954. “Amerikalılara Göre Elde Edilen Neticeler”, Cumhuriyet, 6 Haziran 1954.

Aydın, Mehmet Korkud (2020). Türkiye ve Bağdat Paktı. IJSSR, Cilt:9, Sayı:2. s.s. 135-153

Aydın, Mehmet Korkud (2022). İkinci Balkan Paktı ve Türkiye (1953-1955). SOBİDER, Cilt:9, Sayı: 61. s.s. 171-185.

Bars, Hayri (1954). “Türkiye Başvekili Sayın Adnan Menderes'in Birleşik Amerika Devletlerini Ziyaretleri”, 408 sayılı Donanma Dergisi eki, İstanbul.

“Başbakan Dün Akşam Amerika'dan Döndü”, Cumhuriyet, 9 Haziran 1954.

“Başbakan Dün Sabah Amerika'ya Gitti”, Cumhuriyet, 31 Mayıs 1954

“Başbakan Dün Sabah Amerika'ya Gitti”, Cumhuriyet, 31 Mayıs 1954.

“Başbakan Menderes Atina'da Bekleniyor”, Cumhuriyet, 6 Haziran 1954.

“Türk Amerikan Görüşmeleri Başladı.”, Cumhuriyet, 2 Haziran 1954.

“Türk Amerikan Görüşmeleri Dün Bitti”, Cumhuriyet, 5 Haziran 1954.

“Menderes Dün 19.40'da Uçakla Atina'ya Geldi”, Cumhuriyet, 8 Haziran 1954.

YAYIN ETİĞİ

Eğitim ve Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ESAR), etik yayıncılık hususunda en yüksek standartlara bağlı kalmayı ilke edinmiştir. Bu kapsamda; Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) ve World Association of Medical Editors (WAME) tarafından yayınlanan etik yayıncılık ilkeleri benimsenmiştir. Dergiye gönderilen makaleler daha önce yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecine tabi tutulmamış olmalıdır. ESAR'a gönderilen her bir makale en az bir editör ve iki hakem tarafından çift kör değerlendirmeden geçirilecektir. Değerlendirme sırasında rastlanılan intihal, duplikasyon, sahte yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, eser dilimleme, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi etik dışı durumlar olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda, kabul edilen etik standartlarına uygun olmayan makalelerin değerlendirme süreci sona erdirilir. Yayından sonra tespit edilen olası etik ihlallerine sahip makaleler yayından kaldırılır. Makalelerin etik kurallara uygun yazılması yazarların sorumluluğundadır. ESAR'ın benimsediği uluslararası araştırma etiği ilkeleri şunlardır;

*Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.

*Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.

*Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.

*Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.

*Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.

*Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.

*Deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.

*Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.

*İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, "yöntem" bölümünde katılımcılardan "bilgilendirilmiş onam" alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

PUBLICATION ETHICS

The Journal of Education and Social Sciences Research (ESAR) is committed to adhering to the highest standards in ethical publishing. In this context; Ethical publishing

ESAR

principles published by the Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) and World Association of Medical Editors (WAME) have been adopted. Articles submitted to the journal should not have been published before and have not been evaluated in another journal. Each article sent to ESAR will be double-blinded by at least one editor and two referees. Plagiarism, duplication, fraudulent authorship, research / data fabrication, work slicing, copyright infringement and concealment of conflict of interest encountered during evaluation are considered unethical situations. In this context, the evaluation process of articles that do not comply with the accepted ethical standards is terminated. Articles with possible ethical violations detected after publication are removed from the publication. It is the authors' responsibility to write the articles in accordance with ethical rules. The international research ethics principles adopted by ESAR are as follows;

*The principles of integrity, quality and transparency should be ensured in the design of the research, the review of the design and the conduct of the research.

*Research team and participants, purpose of the research, methods and possible uses envisaged; They should be fully informed about the requirements and, if any, risks of participation in the research.

*Confidentiality of information provided by research participants and confidentiality of respondents should be ensured. Research should be designed to preserve the autonomy and dignity of the participants.

*Research participants should participate in the research voluntarily and should not be under any coercion.

*Participants should be avoided from harm. The research should be planned in a way that does not put the participants at risk.

*Be clear about research independence; If there is a conflict of interest, it should be indicated.

*In experimental studies, written informed consent of the participants who decide to participate in the research should be obtained. The legal guardian's approval must be obtained for children and those under guardianship or those with confirmed mental illness.

*If the study will be carried out in any institution or organization, approval must be obtained from this institution or organization that the study will be carried out.

*In studies with a human element, it should be stated in the "method" section that "informed consent" was obtained from the participants and the ethics committee approval was obtained from the institution where the study was conducted.

YAZIM KURALLARI

- 1- Yazarların, ESAR Yönetim Kurulu'nun belirlediği yazım kurallarına uyması zorunludur. Eserlerin imla ve noktalama yönünden kontrolü yazarın sorumluluğundadır.
- 2- Makaleler yayınlanmadan önce ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlendirmeyi geçen makalelerin intihal kontrolü yapılır. Editör Kurulu, İntihal raporu doğrultusunda makaleyi hakemlere gönderir.
- 3- Hakemlerden gelen rapor doğrultusunda Editör Kurulu tarafından makalenin yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verilir. Editör Kurulu Hakem raporlarından bağımsız olarak makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.
- 4-Hakemlerin düzeltme isterlerse makale yazara geri gönderilir. Vaktinde geri dönmeyen makalelerin süreci sonlandırılır.
- 5- Editör Kurulunda kabul edilen çerçeve dahilinde düzeltmesi yapılmış olan makaleler Yönetim Kurulu'na sevk edilir.
- 6- Yönetim Kurulu tarafından onaylanan makaleler yayınlanmak üzere sıraya alınır.
- 7- Yazar, ESAR Editör Kurulunun tebliğ ettiği hususları zamanında yerine getirmelidir. Aksi taktirde makalenin işlem süreci durdurulur ve makale için tahakkuk eden harcamalar (dizgi, mizampaj vb.) yazardan tahsil edilir.
- 8- Yayın Dili: Derginin yazım dili Türkçedir. Ayrıca İngilizce, Almanca, Arapça ve Farsça yazılar da kabul edilebilir. Dergimize gönderilecek çalışmalar için şu kurallar esastır;

*Ana Başlık Boyutu 14 pt, ortalanmış, kalın

*Kağıt Boyutu A4

*Ana Metin Üst Kenar Boşluk 2,5 cm

*Alt Kenar Boşluk 2,5 cm

*Sol Kenar Boşluk 2,5 cm

*Sağ Kenar Boşluk 2,5 cm

*İlk satır girinti 0 cm

*Yazı Tipi Times New Roman Yazı

*Tipi Stili Normal Normal

*Metin Boyutu 12 pt

*Aralıklar

*Sol: 0 cm

*Sağ: 0 cm

*Önce: 0 nk

*Sonra: 10 nk

*Satır Aralığı 1,15

*Alıntı Metni Boyutu 10 pt

*Özet Yazı Tipi Times New Roman

*Öz Başlığı 12 pt, İki Yana Yastı, Kalın

EĞİTİM VE SOSYAL BİLİMLER
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ